

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. : 89

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI NO. : 5

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

4. Millî Mevlânâ Kongresi

(TEBLİĞLER)

S. Ö. SELÇUKLU ARAŞTIRMALAR MERKEZİ KÜTÜPHANESİ	
Kitap No. :	912
Tasnif No. :	1977

**12 - 13 ARALIK 1989
K O N Y A**

© Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü, 1991

ISBN 975 - 448 - 050 - 8

Tashih Kurulu Üyeleri

Yrd. Doç. Dr. Ahmet SEVGİ

Yrd. Doç. Dr. Bayram ÜREKLİ

Dr. Kazım KARABÖRK

Arş. Gör. Bahaeddin KAHRAMAN

Arş. Gör. Mehmet AKGÜN

Arş. Gör. Alaaddin AKÖZ

Selçuk Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 7.3.1991 tarih ve 91/22 sayılı onayı ile 1000 adet basılmıştır.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ 1991 — KONYA

İÇİNDEKİLER

AÇIŞ KONUŞMASI

- Prof. Dr. Halil CİN
IV. Millî Mevlânâ Kongresi'ni Açış Konuşması 3

TEBLİĞLER

- Dr. Celâleddin B. ÇELEBİ
Hz. Mevlânâ'da Düşünce ve Akıl 13
- Dr. Nezihe ARAZ
Mevlânâ'nın Ahileri Bugün Yaşasaydı 27
- Dr. Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU
Eski Bir Türk Oyunu ve Semâ 35
- Dr. Mehmet ÖNDER
Mevlânâ'yı Minyatürlerle Anlatan Yazma Bir Eser 41
- Doç. Dr. A. Neclâ PEKOLCAY
Mevlânâ'nın Etkileri (Mevlânâ'nın Te'sir Alanları) 49
- Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU
Mevlânâ'nın Konya'daki Sosyal Muhiti 57
- Dr. Müjgan CUMBUR
Mevlânâ'ya Göre Sanat ve Sanatkâr 67
- Semih SERGEN
Hz. Şems'in Gerçekleştirmek İstedığı 75
- Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT
Hüsn-i Hat San'atında Mevlevilik ve Mevlevîler 81
- Em. Alb. Şefik CAN
Mevlevilikten Önce Mevlânâ'nın Yolu 113
- Doç. Dr. Bayraktar BAYRAKLI
Mevlânâ'nın Eğitim Anlayışı 123
- Doç. Dr. Mehmet ŞEKER
İbn Batuta'ya Göre Konya ve Mevlânâ 129
- Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî
Bir XIII. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfisi Olarak 139

— Prof. Dr. Mahmud Hilmi	
Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî	147
— Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ	
Mesnevî'de Akıl - Aşk Karşılaştırması	153
— Doç. Dr. Mustafa USTA	
Mevlânâ'nın Eğitiminde Metot, Program ve Gayeler	161
— Öğr. Gör. Ömer ÇAM	
Mevlânâ'nın Etkileri, Ritm Psikolojisi ve Seması	171

PROGRAM

AÇIŞ KONUŞMASI

IV. MİLLÎ MEVLÂNÂ KONGRESİ'Nİ

AÇIŞ KONUŞMASI

12 - 13 ARALIK 1989

KONYA

Prof. Dr. Halil CİN
Rektör

Maneviyat, inanç, sevgi ve toleransla dopdolu bir haftayı idrak ediyoruz. Beşerî ve ilâhî sevgi, hoşgörü, tevazuu, af, adalet, eşitlik, güzel ahlâk, çalışkanlık ve her türlü yeniliğe açık olmanın tasavvufunun esasını teşkil eden Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'yi anıyoruz.

İnsani ve manevi değerler sadece Mevlânâ'yı anma haftaları, bayramlar ve özel günlerde değil, hayatın her anı ve her cephesinde yaşanıp idrak edildiği takdirde toplum huzurlu, insan mükemmel, kâmil olur. Mevlânâ, 761 yıldan beri bütün insanlığa yönelik sevgi, hoşgörü ve tevazuu ile ebedî bir barış sembolü olarak parlamaktadır.

21. asrın sonuna gelinirken dünyanın iki süper devletinin liderlerinin "Sonsuza kadar barış" sloganında birleşmeleri hadisesi de, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin dini, dili, ırkı, rengi ve siyasi rejimi ne olursa olsun bütün insanlık için kabul ettiği insani, manevi ve ahlâkî değerlerin dünya barış ve huzuru için ne kadar büyük bir ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bunlar, Mevlânâ'nın bütün insanlık için bir manevi lider olduğunu ortaya koymaktadır.

Konya'yı evrensel bir mânâ başşehri yapan bu büyük Türk düşünürünün tasavvufunda yer alan yüksek insani ve manevi değerler, şimdiye kadar insanlar tarafından kabul görseydi, asırlar boyunca yaşanan savaşlar olmazdı. Yalnız 20. asırda, ikisi dünya çapında olmak üzere irili ufaklı birçok harplerde yüz milyona yakın insan telef olmuştur. İki yıl önce sona eren ve 8 yıl süren İran - Irak savaşı, halen devam eden İsrail - Filistin çatışmaları ve Orta Amerika ül-

kelerinde cereyan eden savaşların temelinde toplumları yönetenlerin içine düştükleri sevgisizlik, hoşgörüden uzaklık, ihtiras, kin gibi zaaflar yatmaktadır.

13. asırda Türklük âlemini kasıp kavuran Moğol istilâsı, Horasan ve Maveraünnehir'den akın akın Anadolu'ya göçlere sebep olmuş, aynı felâkete düşen Anadolu insanı büyük bir moral bozukluğu, güvensizlik ve şaşkınlık içinde iken, tasavvuf ilmi ona rahatlatıcı bir kurtarıcı olarak görünmüştür.

Tasavvuf halka, hayata hoşgörüsüyle bakmayı öğretir. Ümitsizlikten ümit doğurur. İşte Mevlânâ, böyle bir ümitsiz anda kendi ifadeyiyle "halkı Yüce Peygamber Hz. Muhammed'in duasına mazhar olan, ancak insanları Allah, aşk âlemi ve deruni zevk gerçeğinden yoksun olan Anadolu'ya, Allah'ın sebepsizlikten sebep yaratarak gönderdiği" büyük mânâ, ahlâk, düşünce ve fikir adamıdır.

Mevlânâ'nın söylediği her şey Kur'an'da vardır. O'nun Mesnevisi Farsça Kur'an tefsiri sayılabilir. Mesnevinin ruhu, Kur'an'ın, İslâmın özüdür. O'nu anlamayanlar İslâmiyetten farklı şeyler söylüyor zannetmişlerdir. Halbuki "İlâhî müjdeyi hak edenler, hem bolluk hem de darlık ve sıkıntı durumlarında hayırlı ve faydalı işlere yardımcı olan, öfkesini yenmesini bilen, insanlara af ve müsamaha ile davrananlardır. Allah güzel işler yapanları sever" (Alû İmran Sûresi, 134). "... insanlara güzel ve tatlı sözle hitap ediniz." (Bakara Sûresi, 83). "Af ve müsamaha yolunu tut, iyilikle emret, cahillerden yüz çevir" (A'raf Sûresi, 199). "İnsan için, ancak çalışıp gayret ettiği şeyler bir kıymet ifade eder. O çalışmanın karşılığını mutlaka görecektir" (Necm Sûresi, 39-40) gibi ilâhî emir ve tavsiyeler, Mevlânâ'nın düşünce, ahlâk ve eğitim sisteminin temelini oluşturmaktadır.

Mevlânâ, düşüncelerini açıklarken nesirden, şiirden ve bir kısım musikiye karşı iken musiki ve rakstan yararlanır. Müzik ve raks, ilâhî sevgiye konsantre olma vasıtasıdır. Müzik, bütün insanları birleştiren evrensel bir unsurdur.

Mevlânâ, sadece bir şair değil, aynı zamanda büyük bir eğitici, evrensel bir ahlâkçıdır. O'na göre toplumda rastlanan kötülüklerin, kavgaların temelinde büyük ölçüde hırs, tamah, kıskançlık, kin ve intikam vardır. Bunlar ise hür bir manevî âlemin düşmanı olan zaaflardır. Bunların ortadan kalkmasının yolu, ilâhî ve beşerî sevgidir; hoşgörüdür, adalettir. Nefsine karşı galip gelebilmektir.

"Denizi bir testiye doldurmaya çalışsan da testi ancak bir günlük su alabilir. Harislerin göz testileri bir türü dolmak bilmez. Hırs-

tan kurtuluşun tek yolu bir aşka düşmektir. Bu, şüphesiz ilâhî bir aşktır. Bütün illetlerin devası sevgidir.” diyen Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin tasavvufu yanlış anlaşılmalı, O, hayattan el-etek çekmeyi değil, hayata bağlanmayı, onu zevkli ve huzurlu yapmanın yollarını göstermektedir. Mevlânâ bu sebeple her türlü yeniliğe açıktır. Kur'an'ı ve İslâmı, özündeki dinamizme ve engin koşgörüyeye uygun olarak yorumlar. İnsanlığın ve toplumun yararına olan yeniliği teşvik eder, taassup ve tutuculuğa karşı olan Mevlânâ, bu inancını ifade ederken “Eski mallar satanın nöbeti geçti, biz yeni şeyler satıyoruz. Bu pazar bizim pazarımız şimdi.” demektedir.

Mevlânâ, çalışmayı kutsal bir vazife telakki eder. Kaderci değildir. “Çalış da Tanrı kadehiyle tazelen; işte o vakit kendinden geçersin, o vakit ihtiyacın (seçim gücün) kalmaz” (Mesnevi, V, 3005, 6. beyitler; Gölpinarlı, V, sh. 274) sözüyle çalışmayı, aynı zamanda kötü yola sapma ve ihtirasına yenilme tehlikesine karşı bir çare olarak takdim etmektedir. O'na göre, nimet külfete göredir. Zahmetsiz rahmet elde edilemez. Çalışkanlığın yanında, dürüst olmak çok önemlidir. Olgun ve dürüst insan “olduğu gibi görünen veya görüldüğü gibi olan” insandır. Olgun, kâmil insan her şeyi güzel görür, güzel anlar. “Tanrı dünyaya ne de hoş bir sofraya yaymıştır; ama aşağılık kişilerin gözlerinden gizlidir, bu sofraya. Dünya nimetlerle dopdolu bir bağ olsa, fareyle yılan; bunlara benzeyen hayvanlar gene de toprak yerler” (Mesnevi, V. Beyit, 300-301; Gölpinarlı, V, sh. 26) sözleriyle insanların dünyaya bakış için kullandıkları gözlüğe göre, kötünün iyi, iyinin kötü görülebileceğini vurguluyor.

Mevlânâ düşüncesi, siyasi sınırları, din ve mezhep farklarını aşarak bütün insanlığı insan sevgisi, tolerans, adalet, eşitlik gibi manevi değerlerde birleştiren evrensel ve abedi bir barış çağrısıdır.

Mevlânâ, bütün dinleri bir gördüğü için evrensel olmuştur. O'na göre “Ayrılık gidis tarzındadır, yolun hakikatinde değil” “Her peygamberin bir yolu vardır, fakat hepsi halkı Hakk'a ulaştırdığı için birdir.”

Mevlânâ tasavvufu, bireyin kendini ıslah ederek sevgiye, hoşgörüyeye, hayra, güzele, iyiye ve bilinmeyeni keşfedecek bilgiye doğru götürebilmesi için popüler bir terbiye sistemi görevi ifâ eden ve bu özelliği sebebiyle de insan, dolayısıyla Allah sevgisini her şeyin üstünde tutan gerçekçi, akılcı ve pratik karakterli bir tasavvuftur.

Mevlânâ, insanları bu dünyada birleştirip bütünleştirmek ister. Çünkü O, Yüce Peygamber'in “Ayrılık ve bölücülük yapan bizden

değildir” hadisini rehber edinmiştir. İnsanlar nihai olarak Yaratan’a dönerek ebedi âlemde O’nda birleşeceklerdir. Geçici dünyada birleşmek ise daha zordur. Bunun için ilâhî ve beşerî sevgi, sabır ve tevazuu gerekir.

Mevlânâ, sevgiyi ruh hastalarının tedavisinde bir ilaç olarak görür; gerçekten bir tabib-i ilâhî olan sevgi, hastanın şuur altındaki sıkıntı ve problemlerini aklın emrinde olan üst şuura çıkarır.

İnsana moral ve huzur sağlamak için sevgi, vazgeçilmez bir unsurdur. “Şifamız kendi içimize bakabilişimizdedir” diyen Mevlânâ, kendisi ile barışık, içi temizlenmiş, egosunu (nefsaniyetini) yenabilen kişinin kesin şifaya kavuşabileceğine işaret eder. Tasavvufta tevazuu, kibir, gurur ve ihtirastan uzak olma, mutluluğa, huzurlu âleme ulaşmanın şartıdır. Bunun için sabır gerekir. Nitekim O’na göre, kâmil insan, hoşlanmadığı şeylere katlanabilen, nefsindeki kötülüklerden vazgeçebilen insandır (Fihi ma fih Tercümesi, sh. 145).

Mevlânâ’ya göre insan, kendi varlığında Allah’ın varlığına şehâdet eder. İnsan kendini tanırса, başka insanları severse Allah’ı da tanımış olur. Bu sevgi hangi dinden olursa olsun, bütün insanlar için geçerli olmalıdır.

Mevlânâ her devirde çağdaş olmuştur. 13. asırda adetâ 20. asrı yaşamış ve meselâ, 761 yıl önce, kadına bugünün çağdaş toplumunda görebildiğinin çok üstünde değer vermiştir. “Kadın Hak unsurdur, sevgili değil. Yaratıcıdır, yaratılmış değil” sözleri, geçmişte geleceği yaşadığını; çağlar üstü karakterini ve sonsuzluğa uzanan universalizmini ifade eder.

Diğer tasavvuf erbabından farklı olarak Mevlânâ, musikiyi insanı yüceltip mükemmelleştiren bir vasıta olarak kabul eder. Musiki eşliğinde yapılan semâ, esasında bir Türk töresidir. Semâzenin dönmesi, onun kendini araması, kendini başkalarına adaması, benliğinin baskısından kurtulması, ilâhî aşka büyük bir ritm ve nizam içinde konsantre olmasıdır.

Atatürk’ün “O, büyük bir dahi, çağlar aşan bir yenilik âşığıdır” dediği, “Mevlânâ’dan sonra devam eden Mevlevilik, Türk ananesinin müslümanlığa nüfuz örneğidir” sözü, Türk’ün kültür ve yaratılışındaki sevgi, hoşgörü ırmağının, İslâm dininde bulunan beşerî ve ilâhî sevgi, hoşgörü, tevazuu, güzel ahlâk ve ilâhî aşk denizine katılmasının ifadesidir. Türk milleti ve İslâm dini, bunun için cihanşümüül olabilmış, çeşitli kıta ve iklimlerin insanlarını etkilemiştir.

Son zamanlarda, dünyamızda cereyan eden olaylar, bilhassa Doğu Blokundaki büyük değişiklikler, insanlığa şu gerçeği göstermiştir. Temelinde Allah ve insan sevgisi, tolerans bulunmayan, din, vicdan ve düşünce hürriyeti mevcut olmayan bir rejim, eninde sonunda yıkılmaya mahkûmdur. Sevgi, hoşgörü, dini ve ahlâki değerler, kültürün çok önemli bir cephesi olduğundan bunların yokluğu veya noksanlığı toplumun gelişmesini, maddî ve manevî kalkınmasını yaşılatmakta, hattâ bütün gayretlere rağmen durdurmaktadır.

“Din afyondur” düşüncesini benimseyerek, dinsiz bir toplum yaratmak için yola çıkmış olan 1917 Ekim Devrimi, Sovyetler Birliğinde 72 sene dayanabilmiş; bu ülkenin Devlet Başkanı Gorbaçov, Vatikan Devlet Başkanı ve Katolikliğin manevî Reisi Papayı ziyaret eden ilk Sovyet lideri olmuş; Papa ile görüşmesi hakkında bilgi verirken, “Sorunları demokrasi ve hümanizm ruhu ile perestoraika çerçevesi içinde” ele aldıklarını belirtmiştir. Gorbaçov “SSCB’de Hristiyanların yanı sıra, Müslümanlar, Yahudiler, Budistler ve diğer başka inançlara bağlı pek çok insan yaşamaktadır. Herkesin ruhani gereksinmelerini karşılamaya hakkı vardır. Kısa süre içinde ülkemizde bir vicdan özgürlüğü yasası çıkartılacaktır” diyerek, “Din dahil olmak üzere pek çok konuda tutumlarını değiştirdiklerini; artık bireylerin vicdanî özgürlüğüne karışılmaması gerektiğini vurguluyor; ayrıca yüzyıllar boyunca dinin yaratmış olduğu ahlâki değerlerin, ülkesinin yenilenmesinde yararlı olabileceğini” ifade ediyor. Sovyet Lideri, “Teknik ilerlemenin olumsuz yönlerinin insanları (manevî) yokluğa sürükleyeceğine dikkat çekmekte; bu tehlikeyi bertaraf etmek için manevî değerlere ihtiyaç duyulduğunu” altını çizerek söylemektedir. Bu beklenmeyen büyük değişiklikler, Türk milletinin tarih sahnesine çıktığından beri sahip olduğu ve İslâm dinini kabulünden sonra olağanüstü zenginleştirdiği insanî, ahlâki ve manevî değerlerin; millî ve evrensel huzur, barış ve insanlık için ne kadar lüzumlu olduğunun muhteşem bir kanıtıdır. Her şeyi maddî ve askerî güç ile ölçen bir rejimin başının geldiği bu nokta, dünyaya yeni ufuklar açacak niteliktedir. Ancak, 14 asır önce İslâmiyetle bütün insanlığa açılan bu ufuk, herkes tarafından aynı şekilde görülmemiş veya hiç farkedilmemiş; ve Mevlânâ, 13. asırda bunu insanlığa tekrar hatırlatmak için yaşamıştır. Görülüyor ki, yıkılan utanç duvarları ve yırtılan demir perdenin arkasındakiler bile Mevlânâ’nın ırk, din, dil, renk farkı gözetmeksizin bütün çağları ve bütün insanları kucaklayan sevgi, hoşgörü, çalışkanlık, ahlâk ve fazilet gibi manevî ve insanî değerlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu, karanlıklardan aydınlığa dönüştür.

Mevlânâ, ilhamını, ışığını İslâm'dan alan ve bütün dünyayı aydınlatan bir manevî önderdir. Sadece Türk ve müslümanların değil, bütün insanlığın müşterek manevî önderi kabul edilmeye lâyık bir mânâ, inanç ve ahlâk abidesidir. Bugün başta Birleşmiş Milletler Teşkilatı olmak üzere birçok milletlerarası örgütlerin yaymaya çalıştığı fikir ve düşünceleri, Mevlânâ 762 yıl önce Konya'dan insanlığa açıklıyordu.

Mevlânâ anlaşılırsa, Fatih'in 1453'de Bizans'a tanıdığı din, vicdan özgürlüğü, Hristiyanlar için gösterdiği sevgi ve hoşgörünün değeri, sebebi belki dünyada bundan sonraki yıllarda daha iyi anlaşılacak ve Türk İslâm kültürü ve medeniyeti insanlık için çok daha cazip olacaktır.

Türk toplumu ve bütün insanlık bugün, her zamankinden daha fazla Mevlânâ'ya ihtiyaç duymaktadır. Mevlânâ'dan herkes nasibini alsın, toplum bir adalet, huzur ve güvenlik bahçesi olur. Mevlânâ'nın bütün düşünceleri İslâma dayandığına göre, İslâm dinini katı bir formalizmden ibaret görmek ne kadar yanlıştır. O, güzel ahlâkı da ibadet saymıştır. "Allah katında en değerliniz, ahlâkı en güzel olanınızdır. Güzel ahlâklı olanlarınız insanlarla iyi geçinen, yumuşak huylu kimselerdir. Allah katında en kötü kimse de insanlar arasında lâf taşıyıp, onların kusurlarını araştırarak toplumda tefrika çıkaranlardır." "İnsanların en iyisi onlara en çok yararlı olanıdır." "Sana güvenenlerin güvenini sarsacak davranışlarda bulunma." diyen Yüce Peygamber'in ahlâkı, 13. asırda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî tarafından bütün insanlığa yansıtılmak istenmiştir. O halde İslâmdan korkmamak, yalnız onu anlamak gerekir. İslâmın da en büyük düşmanı cehalettir. İslâmı 13. asırda en güzel ve doğru olarak anlayıp, bütün insanlığı onun sevgi, hoşgörü, kardeşlik, af, tevazuu, çalışkanlık, ilim, irfan ve dürüstlük şemsiyesinin altına çağıran Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin görüş ve düşünceleri, dünyanın her tarafında büyük kabul görmekte ve pek çok sayıda insan dinini değiştirerek İslâm'a girmektedir. İnanan bir insan için ilmi, irfanı, akli, ahlâkı, kardeşliği, birlik ve beraberliği, sevgi, hoşgörü ve tesanüdü hayatın temel ilkesi sayan bir dinin müntesibi olmak ne güzel mutluluk. Bu yüksek değerleri din, akıl, ırk, renk, düşünce farkı gözetmeksizin Türk'ün ve İslâmın şahsında evrensel hale getiren Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ne güzel, ne büyük bir gönül adamıdır. O'ndan nasiplenip gönüllerini sevgi, hoşgörü, adalet, dürüstlük ve tevazuu ile dolduramayan, güzel ahlâkı ile ahlâklanamayanlar ne kadar şanssızdırlar.

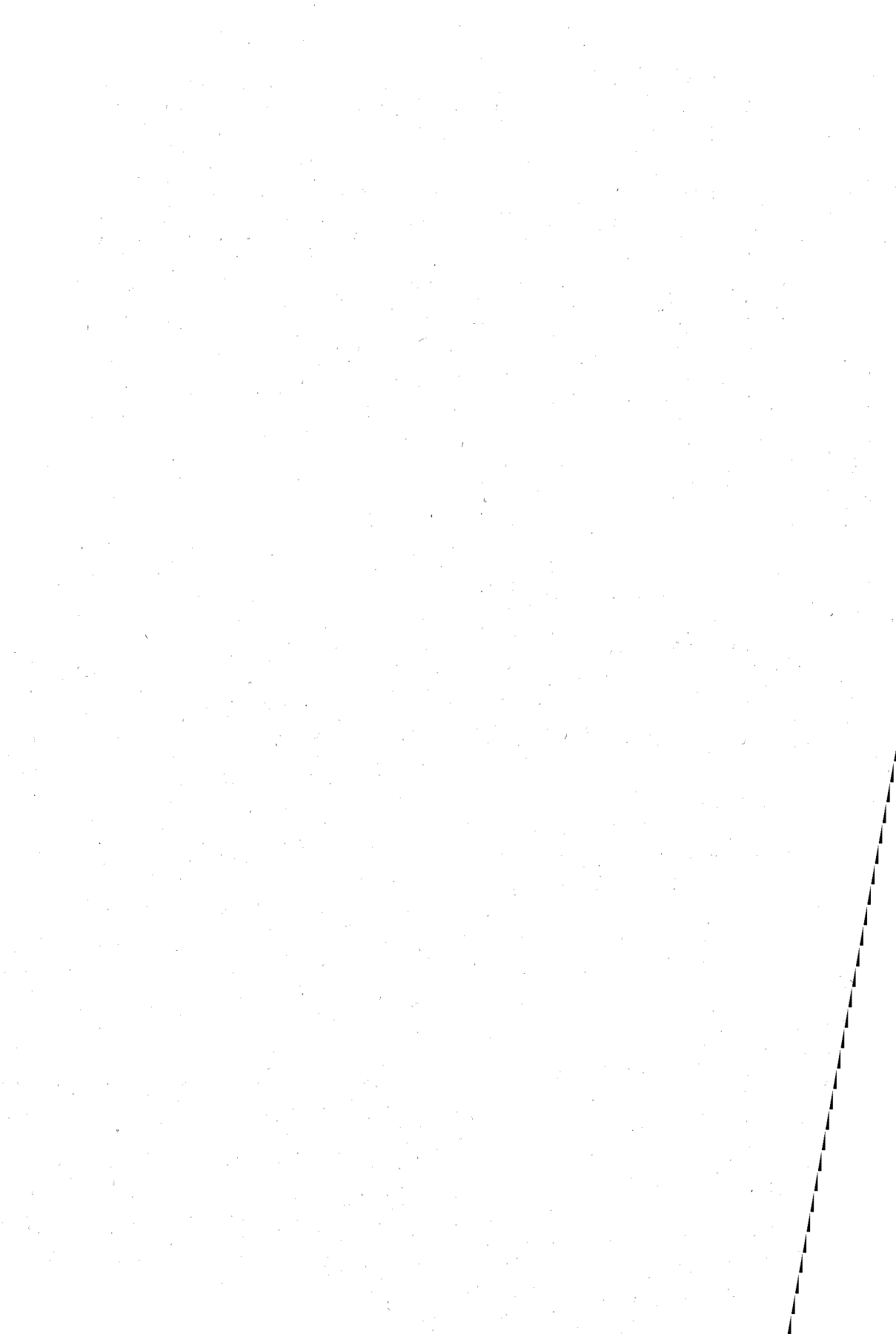
Büyük mutasavvıf, mütefekkir, eğitimci ve ahlakçı Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye bilgi çağında daha çok muhtaç olacağımız kесindir. O'nu Türk insanına iyi anlatmak ve tanıtmak, bir insanlık ve vatan borcudur. Selçuk Üniversitesi bu görevi 5 yıldan beri en güzel şekilde yapmanın kıvancını taşımaktadır.

Türk milleti, dünyanın çeşitli milletlerinden olan insanların ilim, fikir, düşünce ve kayıplarından çok etkilendiği ilim, fikir ve devlet adamlarına sahip olmaktan ne kadar mutludur. Şüphesiz bunların başında en çok zikredilmesi gerekenler Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mustafa Kemâl Atatürk'tür. Mevlânâ'nın insana ve insanlığa ve barışa yönelen birçok düşünceleri, asırların süzgecinden geçerek Atatürk'de milli ve evrensel değerde siyasî ve hukukî kavramlar olarak ifadesini bulmuştur.

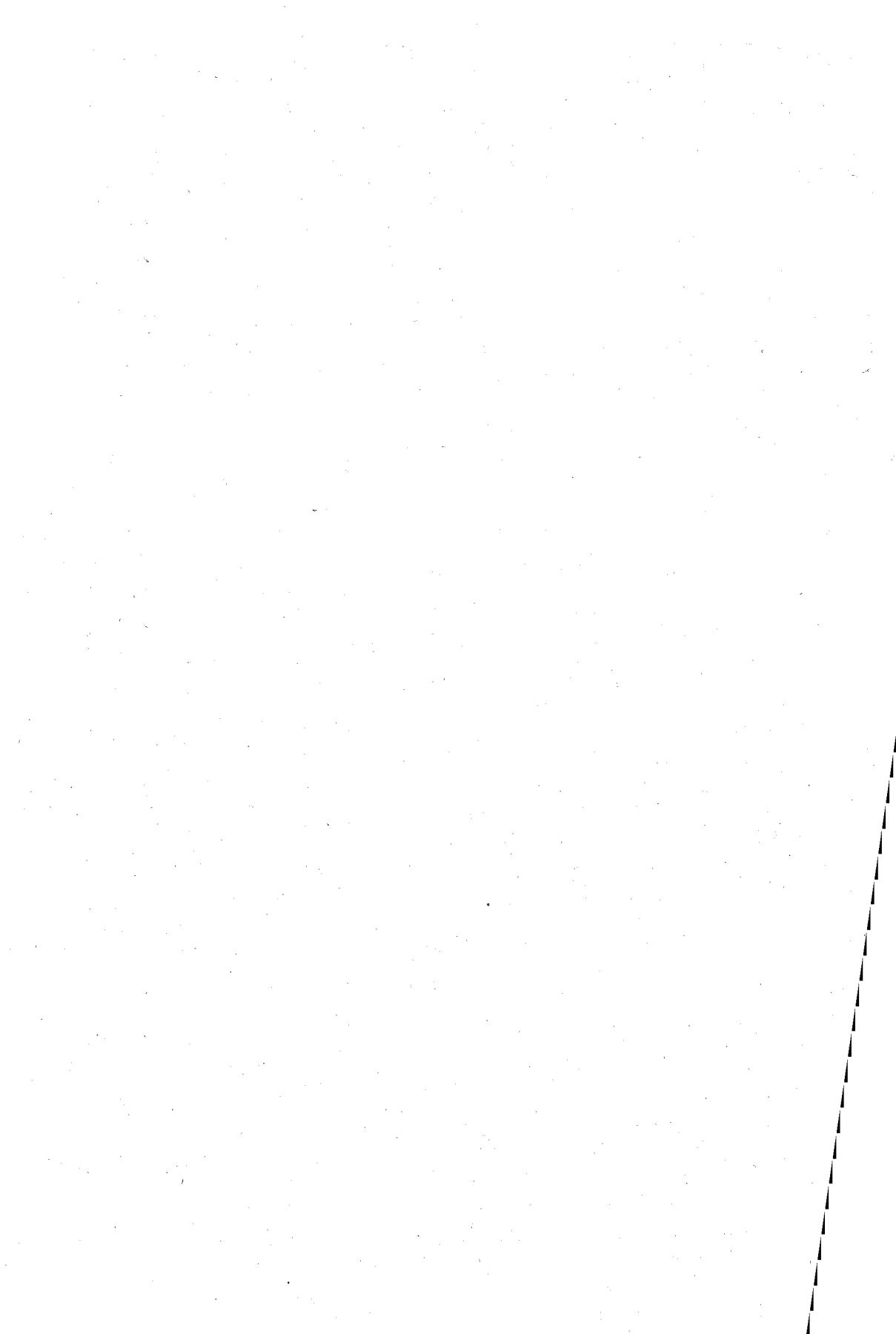
Aziz Konuklar,

Mevlânâ, Türk kültürü ve medeniyeti ile Türkiye'nin tanıtılması yolundaki çalışmalarda bizim için eşsiz bir imkân ve tükenmez bir hazinedir. Türk kültür mirasının temel direklerinden biridir.

O'nu saygıyla anar, Kongrenin başarılı geçmesini temenni eder, hepinize saygılar sunarım.

TEBLİĞLER

HZ. MEVLÂNÂ'DA DÜŞÜNCE VE AKIL

Celâleddin B. ÇELEBİ

Muhterem Dinleyenlerim,

“İnsan ruh, akıl ve sevgi üçgenidir”, diyen Hz. Mevlânâ'nın, bize miras olarak bıraktığı zengin Kültür hazinesi üzerinde, asırlardır ruh ve sevgi hakkında sayısız çalışmalar yapıldı ve yapılmaya da devam edilecektir. Ancak akıl üzerinde fazla durulmadığını görmekteyiz. Gerçekleştirmeye çalıştığım, Mesnevi Şerif Luğatı'nı hazırlarken, akıl hakkında yaptığım araştırmadan, sizlere kısa seçmeler arzedeceğim.

Önce konumuzu aydınlatmaya yarıyacak, Mevlânâ'mızın Mektubât'ından iki bölümü birlikte tetkikedelim: “Yüce Yaratan, Melekleri yarattı, onlara akıl verdi; hayvanları yarattı onlara şehveti verdi, insanlara ise hem akıl hem şehveti verdi. Aklı, şehvetinden üstün olan, meleklerden de üstündür; şehveti aklından üstün olan, hayvanlardan daha aşağıdır.” (Mekt. XCVII).

Peygamber (A.S.) buyurdu ki: “Gerçekten de Yüce Allah, akılı yaratınca, “gel” dedi ona, geldi. Sonra “git” dedi, gitti. Sonra “kalk” dedi, kalktı. Sonra “otur” dedi, oturdu. Sonra “konuş” dedi, konuştu. Sonra “sus” dedi, sustu. Sonra, “üstünlüğüme, ululuğuma andolsun, senden daha üstün bir yaratık yaratmadım, seninle hitabederim, seninle yarlıgarım, senin yüzünden sevâb veririm, senin yüzünden azabederim...” (Mekt. L.)

Muhterem dinleyenlerim, bu kısa açıklamadan sonra, Mesnevi-i Şerifte akıl hakkında Mevlânâ'mız tarafından söylenenlerden birkaç misali birlikte tetkik edelim:

Mesnevi'den seçmeler :

— Akıl, aşkı anlatmada, eşek gibi balçığa saplandı da yattı kaldı; aşkı da aşıklığı da gene aşk anlattı. Mesn. : C1/B115

— Akıl önce ona muallimdi; ondan sonra akıl ona bir şakirt kesilir. Akıl Cibril gibidir, "Ahmed der, bir adım daha atarsam, yakar-yandırır bu adım beni." Mesn. : C1/B1070

— Akılın karartısında ne âlemler vardır; şu akıl denizi ne de engindir. Bizim şekillerimiz şu tatlı denizde, suyun üstünde yüzen kâseler gibi yüzer durur.

İçi suyla dolu olmadıkça, denizin üstündeki kab gibi yüzer; fakat kab suyla doldu mu, kab denize batar-gider.

Akıl gizlidir, görünense başka bir âlemdir, şeklimiz de o denizin bir dalgası, yahut bir ıslaklığıdır.

Şekil, deniz olmak için neye başvurursa vursun, deniz o başvurduğu şeyden de uzağa atar onu.

Gönül, kendisine sır söyleyeni; ok kendisini uzağa atanı görmedikçe... A at arayan tek binici kendine gel.

Can apaçık ortadadır, yakın mı yakındır da, o yüzden yitmiş-gitmiştir. Hani küpün karnı suyla doludur da, dudakları kupkuru- rudur ya, onun gibi..

Senin gözündeki ışığın da gönül ışığıdır; göz ışığı, gönüllerin ışığından meydana gelir.

Sonra gönül ışığının ışığı da Allah ışığıdır ki o ışık, akıl ışığından, duygu ışığından tamamiyle ayrıdır...

Demek ki sen, ışığın zıddıysa ışığı bildir; zıd belirdi mi, zıddını gösteriyor.

Varlık âleminde Allah ışığına bir zıd yok ki, zıddıyla O da meydana çıksın, görünsün.

— Hâsılı "Gözler O'nu kavriyamaz, O gözleri kavrar", bunu Mûsâ'ya, Tur dağına bakta gör, anla. M. : C1/B1114

— İstek üzerine istek olmasa, yarı-buçuk akıl tümünden bahsetmezdi. Fakat istek üstüne istek geliyor da, o denizin dalgaları buraya dek vuruyor. M. : C1/B2223

— Peygamber, kanâat nedir? Definedir dedi; sense defineyi zahmetten, meşakkâttен ayırd edemezsin bile... Bu kanâat, yürüyüp giden bir definedir ancak; sense yürüyüp giden gamsın, zahmetsin; boşuna laf etme.. Çünkü akıl, insanlara ayakbağı kesilmiş. Ona akıl demezler; yilandır, akreptir o. M. : C1/B2330

— Hayvanlık mertebesi, nasıl insanlığa tutsaksa, nasıl insanlığa susamışsa, insanlık mertebesini de a ulu kişi, hayvanlık mertebesi gibi, erenlerin elinde tutsak bil.

Ahmed, kulları doğru yola çağırırken, Allah, "Ey kullarım de", buyurdu.

Aklın deveciye benzer, sense devesin, seni emrine râm eder; ister istemez, dilediği yere çeker götürür.

Erenler de aklın aklıdır; akıllar, tâ sona dek, hep develere benzerler. M. : C1/2504

— Nefisle akıldan ibâret olan bu kadınla erkek, iyinin kötünün ayır-dedilmesi için gerek mi, gerek.

İkisi de şu toprak yurttta gereklidir; gece-gündüz savaştadır, iki-side olaylar içindedir.

Kadın, durmadan evin ihtiyaçlarını diler-durur; yanı şeref ister, ekmek ister, sofrâ ister, mevki ister.

Nefis, kadın gibi herşeye bir çâre bulmak peşindedir; kimi top-rağa döşenir, kimi yücelik arar.

Aklınsa bu düşüncelerden haberi bile yoktur; aklında fikrinde ancak Allah'ın gamı vardır.

Hikâyenin iç yüzü bu yemdir, bu tuzaktır ama dış yüzünü de şim-di toptan işit.

Mâ'nayı anlatmak yeter olsaydı dünya halkı, işten-güçten kalır-dı, düzen bozulurdu.

Sevgi yalnız düşünce, tamâmiyle mânâ olsaydı, namazının, oru-cunun şekilleri de yok olur giderdi.

Dostların birbirlerine sundukları armağanlar bile dostluğu be-lirten şeylerdir. M. : C1/B2629

— Akıl koca bil, şu nefis de, şu tamah da kadın. Bu ikisi karanlık-tandır inkârcıdır, akılsa ışıktır, mumdur. M. : C1/B2915

— ... Gönül aynasının bil ki sınırı yoktur. Burada akıl ya susar, ya yol azıtır, yiter-gider. Çünkü gönül ya o'dur, yahut da o'dur gö-nül... M. : C1/B3501

— Akıl, akıl olduğundandır ki işlerin sonunu görür; sonu görmeyen akıl nefis kesilir.

Nefse ait olan akıl, nefis olmuştur.. Müşteri Zuhâl'e mal oldu mu, yomsuz olur gider. M. : C2/1551

— Akıl, bir başka akılla çift oldu mu, ışık çoğaldı, yol belirdi de-mektir.

Fakat nefis, bir başka nefisle sevindi mi, karanlık artar, yol belirsiz olur. M. : C2/B26

— Akıl, bir başka akıldan güç-kuvvet kazanır. Şeker kamışı, şeker kamışından olgunlaşır. M. : C2/2280

— Akıl, kendini renk renk gösterir ama, bu şekillerden peri gibi fersahlarca uzaktır o.

Perinin de yeri mi? Meleklerden bile yücedir o. Sen sinek kanatlısın da o yüzden alçaklarda uçuyorsun.

Aklın yücelere doğru uçuyor ama, taklit kuşun aşağılarda yemleniyor. M. : C2/B2328

— Aklı ben de çok denedim; bundan böyle bir tarla arayacağım da oraya delilik tohumu saçacağım. M. : C2/B2341

— Aklım bir definedir, onun yıkık yeriyim ben. Defineyi gösterirsem asıl o vakit deliyim, divaneyim. M. : C2/B2429

— Beden görünür, can gizli; bu böyle olmuş.. Beden yer, gibidir, cansa el gibi.

Akılsa candan da, daha gizli uçar; duygu cana da daha çabuk yol bulur.

Bir hareket gördün mü, anlarsın ki, o hareket eden diridir; fakat akıllı mıdır, bunu bilemezsin.

Fakat uygun hareketlere başlarsa, bakırın kimya ile altın oluşu gibi, o uygun hareketlerden anlarsın ki akılı vardır.

Kendisine vahiy gelen can, akıldan daha gizlidir; çünkü o, görünmez âlemdendir, o yandandır, o baştandır. Ahmed'in akılı, kimseye gizli kalmadı; fakat vahyindeki ruhu, her can anlıyamadı.

Vahiy ruhuna münasip şeyler de var, fakat onları akılı anlayamaz. Çünkü o ruh pek yücedir.

Kimi delilik gibi görür, kimi şaşırır kalır; çünkü anlaması için onun, o olması gerek.

Hızır'a uygun gelen işleri, Mûsa görünce akılı kabul etmedi de bulandı. M. : C2/3253

— Akılda, şüphede olan kişi, perde ardındadır. Bazan o perde kapanır.

Cüz'i akıl, bazan şaşırır, baş aşağı düşer... Akl-ı Külse, zamâne olaylarından amandadır.

Aklı, hüneri sat, hayreti satın al, horluğa yürü ey oğul, Buhara'ya değil. M. : C3/B1144

— Parça buçuk aklın ağrısı sızısı, vehimdir zandır; çünkü o karanlıklarda yurt edinmiştir. M. : C3/1559

— Şeyh dostun oldu mu, o vakit akıl, köpek nefesine avda üst olur. M. : C3/B2548

— Akıl, ışıklı iyi bir isteklidir. Karanlıklar ilindeki nefis ona nasıl üst olabilir? M. : C3/B2558

— Nasıl mı? Çünkü nefis kendi evindedir, akılsa gariptir. Köpek bile kendi kapısında arslan kesilir. M. : C3/B2559

— ... Akıl, canla anlayış elde etmiştir, canla aydınlanmıştır; artık can nasıl olur da aklın buyruğuna girer (uyar).

Can akla tesir eder de, o yüzden akıl, bir karara varır.

M. : C3/B3585

— Herşeyi anlayan akıl, dostların ayrılığıyla, yayı kırık okçuya döner. M. : C3/B3694

— Padişah cana benzer, vezir akla. Bozuk akıl canı kötülöklere götürür.

Akıl meleği Hârüt olunca, yüzlerce kötüye büyü öğretmeye girişir. Cüz'i aklı kendine vezir yapma. A padişah, akl-ı Küll'ü vezir yap. Kendi hevânı, kendi dileğini vezir yaparsan, tertemiz canını namazdan da alıkor niyazdan da.

Çünkü bu hevânın, bu hevesin gözü açtır; içinde bulunduğu çağı görür ancak; akılsa din gününü düşünür.

Aklın iki gözü de işin sonundadır; o gül için dikene katlanır, onun zahmetini çeker. M. : C4/B1256

— Aklın varsa, bir başka akılla dost ol da, işlerini onunla danışarak yap...

İki akılla pek çok belâlardan kurtulursun; ayağını göklerin yüzcesine basarsın. M. : C4/B1263

— Bu yıldız bilgisi, bu hekimlik, peygamberlerin vahiyleridir; onlar kılavuz olmasalardı, akılla duygu, nereden bunlara yol bulacak? Cüz'i akıl, birşeyden hüküm çıkaracak akıl değildir ki; ancak fen sahibinden bilgi alır buna muhtaçtır.

Bu akıl beller, anlar, bu gücü vardır, ama bunu da vahiy sahibi belletir ona.

Bütün san'atlar iyice bil ki, vahiyden meydana gelmiştir; önce böyledir, sonra akıl birşeyler katar ona.

Bak da gör, bu işler, şu aklımızla olsaydı, san'at ustasız öğrenilebilirdi.

Düzenle kılı kırk yarar akıl, amaç hiç bir san'at da ustasız öğrenilemez. M. : C4/B1294

- En 'bayağı bir san'at olan mezar kazmak san'atı var ya; nerden akla fikre gelirdi, nerden düzenle, düşünceyle elde edilirdi.

Kaabil de bu düşünce olsaydı, Hâbil'i başında mı taşırdı?..

...Karga, Allah'ın ilhâmiyle bilgi sahibi olmuştu. Kaabil, "tuh aklıma", dedi san'atta bir karga bile benden üstünmüş.

Allah, Akl-ı Küll'e, "Gözü ne kaydı, ne yanıldı" dedi; cüz'i akılsa her yana bakar durur.

Hasların ışığı, kaymayan yanılmayan akıldır; karga akılıysa, ölülerin mezar ustasıdır...

Kargaya benziyen nefsin ardından koşma, kendine gel. Çünkü o seni mezarlığa götürür. M. : C4/B1301

- Akılı dostun aşkıyla kurban et; zaten akıllar dost ne yandaysa o yandadır.

Akıllar, akıllarını o yana yollamışlar; bu yanda kalan akılsa, sevilmiyen ahmak olan akıldır.

Şu aklın şaşkınlıkla başından giderse, saçının her teli bir baş olur, bir akıl kesilir.

O yanda, beyin düşünce zahmetini çekmez; ova da, bahçe de beyinler bitirir, akıl fikir yetiştirir. M. : C4/B1424

- Bu yüzden Allah Peygamber'e, "Ey elbisesine bürünen, ey ürken, kilimden dışarı çık" (K.K. 73)

Kilimi başına bürüme, yüzünü örtme, çünkü dünya başı dönmüş bir bedendir, sense akılsın... Akıllara bir yol gösteren gerek..

4/1453

- Akıllılığı sat da hayranlığı al; çünkü akıllılık bir zandır, hayranlıksa görüş.

Mustafa'nın huzurunda akli kurban et; Allah'ım yeter bana de, Allah'ım yeter.

Ken'an gibi gemiden baş çekme, ona da her şeyi bilirim diyen akli ululuk vermişti. M. : C4/B1407

— Akıllılar benim ışığımla aydınlanır, nurlanır; düzenleri, benim düzenimden öğrenirler. M. : C4/B1475

— Senin aklın da vezirdir, o da havasına alt olmuştur da varlığında, bedeninde Allah yolunu kesip durmadadır.

Bir öğütçü, bir Allah eri, sana öğüt verir, fakat o, onun sözlerini tesirsiz bırakır.. aklını başına al, deli olma der. M. : C4/B1246

— Kölenin akli kıttı, hırsı fazla; parasını, geçimini az görünce öfkelen-di; başını dikti.

Akli olsaydı bu işi ölçer, biçerdi ve suçunu görür, kendini bağışlatmaya uğraşır-dı. M. : C4/B1493

— Selâm olsun, Mustafa'ya "Gerçekten de Allah melekleri yarattı, onlara akıl verdi; hayvanları yarattı, onlara şehvet verdi; Adem-oğullarını yarattı onlara akıl da verdi, şehvet de; kimin akli şehvetine üst olursa meleklerden yücedir o; şehveti aklından üst olursa hayvanlardan daha aşağıdadır"; buyurdu.

M. : C4/B1497

— Firavun'un akli, padişahların akıllarından üstündü, fazlaydı; fakat Allah buyruğu, akıldan etmişti, kör etmişti onu.

Can gözüne, can kulağına Allah mührü vuruldu mu, insan isterse Eflâatun olsun, hayvan eder gider adamı. M. : C4/B1922

— Peygamber, "ahmak kişi düşmanımızdır, yol kesen gulyabânîdir" dedi. "Akıllı olansa canımızdır, onun soluğu, onun esintisi, bize fesleğendir.

Akıllı bana sövse bile râziyim, çünkü onda feyiz vericiliğinden bir feyiz vardır.

... Fayda dediğim akıldır; eklemek, kebab değil. Ey oğul can gıdası, akıl ışığıdır. M. : C4/B1954

— Akıl ikidir : Birincisi çalışarak kazanılan akıldır; onu mektepteki çocuk, nasıl bilgi bellerse o çeşit beller, öğrenir elde edersin.

M. : C4/B1960

- Öbür akılsa Allah ihsânıdır; onun kaynağı can içindedir.
M. : C4/B1964
- Tahsille elde edilen akıl, ırmaklara benzer, yataklarından akar da eve öyle varır, ulaşır.
Aktığı yol bağlandı mı akamaz. Sen kaynağı kendi içinde ara. 1967
- ... Akıl, akıllı kişinin iyi kötü her işini ayarlayan bir bekçidir. İnanan akıl, adalet sâhibi bir bekçiye benzer; gönül şehrinin bekçisidir, hâkimidir.
Onun akli, kedi gibi uyanıktır, hırsız onun yüzünden fare gibi delikte kalakalır...
Kedi de nedir ki, bedendeki inanan akıl arslandır; hem de arslanları bile yıkan, alt eden arslan.
M. : C4/B1985
- Akıl sahneye benzer; padişah gelince çaresiz sahne bir bucağa siner, kalır.
Akıl Allah gölgesidir, Allah ise güneşe benzer; O'nun güneşine karşı, gölgenin parlaklığı mı olur, O'na karşı dayanabilir mi?
M. : C4/B2110
- Kendinden geçiş devlet kuşu uçunca Bâyezid, gene o sözü söylemeye başladı.
Akli şaşkınlık seli kaptı, daha önce söylediğinden de güçlü söyledi. Cübbemin içinde ancak Allah var...
M. : C4/2123
- Nice siyah sakallı adam vardır ki, ihtiyardır; nice de ak sakallı vardır ki gönlü zift gibi kapkaradır.
O gencin aklını defalarca denedim. İşlerde pirlük gösterdi. Oğul, pir akıl pirdir. Pirlük, saçın sakalın ağarmasıyla elde edilemez.
İblis'ten ihtiyar kim var? Ama değil mi ki akli yok, hiçbir şey değildir o.
M. : C4/B2162
- Güzelim akıl, yokluktan çıkıp yüz gösterince, Allah ona elbise giydirdi, binlerce ad taktı.
M. : C4/B2178
- O soluğu güzel aklın en aşağılık adı şu: hiç kimseye muhtaç değil.
M. : C4/B2179
- Çalış çabala da, akıl ve din piri ol. Akl-ı Külli gibi herkesin, her şeyin iç yüzünü gör.

... Olgun bir aklın yoksa, özü-sözü diri bir akıllının karşısında kendini ölü say, ona sığın. M. : C4/B2199

... Ahdini unutmayan, hatırlayan akıldır. Unutuş perdesini akıl yırtar.. M. : C4/B2289

A yiğit, akıl şehvetin tersidir. Şehvet çevresinde dönüp dolaşanda akıl var deme... M. : C4/B2301

— Bir testere akli ikiye bölse, gene ateş içinde altın gibi güler akıl. ... Firavun'a, Mûsâ ben akılım dedi; ululuk sahibi Allah'ın elçisiyim, Allah deliliyim, insana sapıklıktan aman veririm. M. : C4/B2306

— A töhmetli kişi, akıl altının kırık-dökük; altın kesintisinin üstüne nasıl damga vurayım?

Aklın yüzlerce önemli işe dağılmış; binlerce isteğe, binlerce mal-mülk kaygısına bölünmüş.

Cüzü'leri aşkla toplamak gerek ki, Semerkand gibi, Şam gibi hoş bir hale gelesin.

Aklını arpa-arpa zanlardan, şüphelerden derler toplarsan sana, padişahın damgası vurulabilir. M. : C4/B3287

— Bu aklın ileriye görüşü, mezara kadardır; fakat gönül sahibinin akli, sür üfürülünceye kadar ne olacaksa görür.

Bu akıl, mezardan topraktan ileriye geçemez; bu ayak şaşılacak şeyler alanına basamaz.

Bu ayakatan da bez, bu akıl'dan da; gizli âlemi gören bir göz ara da dileğini elde et... M. : C4/B3309

— Cüz'i akıl şimşeğe benzer, şimşek yalımına. Şimşek yalımını ile, ışığıyla Vahş'e erişebilir misin hiç?

Şimşek ışığı, kılavuzluk etmeye yaramaz, o ancak, ağla diye buluta buyruktur.

Bizim aklımızın şimşegi de ağlamak içindir; yokluğun varlık iş-tiyâkile ağlamasına yarar.

Çocuğun akli, beden kâtiplerinin çevresinde dolan der, ama insan kendi kendine bir şey öğrenemez ki.

Hastanın akli onu hekime çeker, götürür; ama akli kendisine ilaç olamaz. M. : C4/B3319

— Allah da, görünüşte böyle kul sıfatlarından münezzehtir; ama senin kıldığın kulluğa karşılık, içine öyle bir zevk verir ki; Yüzlerce baş sallamağa değer; işte akılla can da, böyle baş sallar.

Çalışır, çabalar akla kulluk edersen, aklın vereceği şudur: seni daha fazla doğru yola götürür... M. : C4/B3484

— İnsan, akar su bile olsa, onu bağlar; zamanın en akıllısı bile olsa, onu bağlar; aldatır da güler ona.

Aklı bir dostun aklına dost et de, "İşleri danışarak yaparlar" âyetini oku, ona göre iş yap. M. : C5/B166

— Yüzlerce akla-fikre bir fitne olan kaş "nun"unu, göz "sad"ını, kulak "cim"ini yazdın.

Senin yazdığın o harfler yüzünden, akıl ince eleyip sık dokumaya koyuldu; a inşada eşi olmayan yazısı güzel, sil o yazıyı.

... Akla o yazıyı okuttu, o resimleri belletti de böylece o tedbirlerin dürülüp devşirilmesini diledi. M. : C5/B311

— Levh'i Mahfûz'un örneği, herkesin günlük payı ne kadarsa, o Levh'e aklının o kadar ermesi, o Levhi Cebrâil'in her gün, daha başka anlamasına benzer.

Akıl Cebrâil gibidir, o gizlilik âlemini düşünmeye dalar, huyu budur çünkü.

Aklın da, dışarıdaki geçim düşüncesi, günlük işlere bakması, Cebrâil'in Levh'e bakmasına ne kadar mümkünse, o kadar anlamasına benzer. M. : C5/B316

— İyi bilki akıllardaki bu ayrılık, mertebe ve derece bakımından, yeryüzünden gökyüzüne dektiler.

Akıl vardır güneş değirmisine benzer; akıl vardır Zühre yıldızından da aşağıdır, akan yıldızdan da aşağı.

Önünde bulut kalktı mı, Allah tecellisini gören bir ışık kesilir; akıllara faydalar verir.. M. : C5/B459

Hiç şüphe yok ki akıllarla gönüller Arş'tandır; perde ardında, Arş ışığıyla yaşarlar. M. : C5/B619

— Aklim olsaydı, kötülüğe engel kesilseydi kılıç, elimde üstünlük âleti olurdu.

Güneş gibi ışık saçan bir akıl gerek ki, ancak doğru yolda, gerçek olarak kılıç çalsın. M. : C5/657

— Hırsızın aklı, pılı-pırtıdadır, kilitte kapıdadır; şahnedan seher çağında ah edeceğinden, eyvah deyip hayıflanacağından haberi bile yoktur. M. : C5/B722

— Senin kocalmış aklın, çocukluğu huy edinmiştir; nefis yanında bulunduğundan bu huyu kazanmıştır, perde ardındadır. Olgun bir aklı, aklına eş-dost edin de aklın, kötü huydan geçsin. M. : C5/B737

— Fakat Allah'ın hükmü, Allah'ın takdiri gelip çattı mı, görüp gözeten aklın başı döner, sersemleşir yok olur gider.

Durup dinlenmeyi bilmeyen Allah takdiri geliverince akıl da kim oluyor? Ay bile tutulur gider. M. : C5/B2166

— ... Akıllar bu sırra eremez; bu sır vehmin ödünü patlatırsa, ko patlatsın. M. : C5/B2183

— Zuhâl yıldızının hükmettiği saatte meydana gelen aklın, Akl-ı Küll karşısında hükmü olamaz, esâmisi okunamaz.

O akıl, Utârit'ten bilgi belledi, Zuhâl'den bilgi sahibi oldu; bizim bilgimizse, huyu-husu lutfetmek olan, işleri onarıp düzelten Allah'tandır. M. : C5/B2586

... Ne mutlu aklı erkek, çirkin nefsi kadın olana, nefsini alt edene. Parça-buçuk aklı er olur üst çıkarsa dişi nefsinin, akıl alt eder.. M. : C5/B2464

— Aklın bir ejderha bile olsa, bilki kötü dost zümrüttür. Aklının gözlerini kamaştırır; onun kınaması, seni tâün iletine uğratar. M. : C5/B2639

— Bütün Kur'ân buyruktur, yapma demektir, korkutmaktır. Mermer taşa emredildiğini kim görmüştür?

Hiçbir bilen, hiçbir akıllı bunu yaparmı? Kerpiçe, taşa kızar da kin güder mi?

A cansızlar, a ellerinden bir şey gelmiyenler, böyle yapın, söyle edin dedim, neye yapmadınız der mi?

Akıl tahtaya, taşa nasıl olurda hükmeder? Akıllı kişi, nasıl olur da resimle savaşır. M. : C5/B3027

... Şu aklın yettiği şeylerden başka akıl edilecek şeyler var; onları parlak değerli aşkla bulabilirsin ancak.

Senin şu aklından başka akıllar da yaratmıştır Allah; gökyüzü, o akıllarla yola-yordama girer.

Şu akılla rızıklar elde edersin; öbür akılla da gökleri döşeme edirsin.

Aklını hiç birşeye muhtaç olmayan, herkesin kendisine muhtaç olduğu Allah'ın aşkıyla oynar, ululatırsan, Allah on mislini, yahut yedi yüz mislini verir sana. M. : C5/B3234

— Akıl ecelden titremede, aşksa sevinç içinde; taş, kerpiç gibi yağmurdan korkar mı hiç. M. : C5/B4228

— Akıllar keskindir ama ayağı kevsək; çünkü gönül yıkılmıştır da beden sağlamdır.

Halkın akılları, dünya işinde kıvranır-durur; ama şehvetten geçmek hususunda düşünceleri hiç mi, hiç yoktur. M. : C6/B119

— Akıl diyor ki : Onun illeti gönülden, gönül gamına beden ilacı vermenin faydası yoktur. M. : C6/B271

— Sende aklını başına devşir, zenep noktasına gelme de, kazan gibi yüzün kararmasın...

A akıl, adımını geri atmada tutulmaya uğrama... M. : C6/B934

— Halkın aşk denizine batmış gemisine bak; sanki aşkın boğazı bir ejderhanın boğazı.

Gizli fakat gönüller kapan bir ejderha; dağ gibi akılları, kehribar gibi kapıvermede.

Hangi attâr'ın aklı, ondan haber aldıysa, tablalarını ırmağa döktü gitti. M. : C6/B628

— Âkil oldun mu, bütün olgunluğuyla akli bilirsin; âşık oldun mu, yanıp kavrulmuş fitillerini anlarsın. M. : C6/B761

... Akıl cesede : a cansız der, dönüp varacağın denizden bir koku aldın mı hiç?

Beden de der ki : Gerçek olan şu ki ben, senin gölgenim, a amcasının canı, gölgeden kim yardım ister?

Akil der ki : Burda anlayan, anlamayandan daha âcizdir; öylesine bir şaşkınlık yeridir burası ki.

Burda apaydın güneş bile, zerreye bir kul gibi hizmet eder.

M. : C6/B1630

— Aklı-fikri eren kişiler, bu yol yitirme yüzünden, burunlarının ahmaklıkla dağlandığını gördüler. M. : C6/B1837

— Akıl ümitsizlik yolunu tutar mı hiç? Aşk gerek ki, o yana başını ayak etsin, gitsin koşarak.

Hiçbir şeye aldırmayan aşktır, akıl değil... akıl fayda elde edeceği şeyi arar... M. : C6/B1970

— Feryâd, cinsimizden olmayan dosttan, feryâd... a ulular, sizinle düşüp kalkacak iyi dost arayın.

Akıl da, güzel bir yüzdeki çirkin bir burna benzeyen, ayıplarla dopdolmuş olan nefisten feryâd eder.

Akıl ona derler ki, aynı cinsten oluş, anlam yolundandır; suyla toprak bakımından değil. M. : C6/B2957

— Kara bir karınca, kara bir kilimin üstünde... karınca gizli ama, yol alıp giden tane meydanda.

Akıl der ki: Gözünü iyi aç da bak, onu bir götüren olmadıkça kendi kendine gider mi hiç? M. : C6/B2968

— Aklımız nerde ki batıyı da görsün, doğuyu da; canlara yüz çeşit simşekler çaksın. M. : C6/B3329

— Akıl, kadının da eminliğini, adaletle muâmelesini ister, erkeğin de; ama akıl nerede? M. : C6/B3872

— İnsanın kolu-kanadı akıldır, akli yoksa, başka bir akli kılavuz edinmesi gerek.

Ya üst ol, ya bir üstünü ara; ya görüş sahibi ol, ya bir görüş sahibini ara.

Akıl anahtarı olmadıkça bu kapıyı açmaya kalkışmak boş emektir, doğru değildir de. M. : C6/B4086

— Yarı-buçuk akıl, akbabadır a müflis, onun kanadı leş yemekle bitmiştir.

Abdâl'in akli, Cebrâil'in kanadına benzer, mil-mil tâ Sidre'nin gölgesine dek uçar. M. : C6/B4149

Muhterem dinleyenler, Mevlânâ'mızın sözleriyle aklın ehemmiyeti yeni birlikte gördük; ancak akıl düşünce kaynağıdır.. Gelelim kısaca aklın ürünü olan düşünceye.

Mevlânâ'mız :

"Her düşünce mezarının etrafında, hamile çocukları dolaşır..." buyurur. (Divân Keb.)

Evet, bu söylediklerimden kimbilir ne düşünceler vâir olup, doğacaktır...

Zamanımızda üzerinde en çok durulan fikir hürriyeti hakkında, Mevlânâ'mızın düşündükleriye kısaca şöyle :

... İnananla inanmıyan, bir arada otursa, fakat birşey söyleme- se ikisi de birdir. Düşünce yüzünden hiç kimse sorumlu olamaz. Ada- mın içi, hürlük dünyasıdır. Çünkü düşünceler göze görünmezler; düşüncelere göre hüküm verilmez. "Biz görünüşe, dışa göre hüküm veririz; gizli şeyleriye Allah bilir." ... Hani Allah'ın araca ihtiyacı yoktur derler ya; görmez misin, şu düşünceleri sende, araçsız, kalem- siz, şekilsiz-renksiz nasıl belirtmede... Düşünceler, içte kaldıkça ad- sız-sansızdır; onlara hüküm yürütemezsin; ne küfür diyebilirsin, ne Müslümanlık. Kadı, içinden şunu ikrar ettin, bu çeşit bir satışta bu- lundun; gel, içinden şu düşünceyi geçirmedigine and iç der mi hiç? Diyemez; çünkü hiç kimse gönülden geçene, hatıra gelene hüküm yürütemez... söze geldi mi, o anda küfür, yahut Müslümanlık oldu- ğuna, iyi, yahut kötü bulunduğuna hükmedilebilir...

(Fihî mâ-fih, B. : 23)

Muheterem Dinleyenlerim, konuşmamın başında söylediğim gi- bi, Mevlânâ'mız, "İnsan, ruh, akıl ve sevgi üçgenidir" buyuruyor. Evet, insan bu dünyada hayatta oldukça bu üçgende bütünleşen bir bütündür, bölünmez bir bütün. Anlaşıyor ki, insanoğluna aşk da gerek, akıl da gerek.

İnsanoğlu, bezm-i ezelde, herhalde özündeki bu aşktan ötürü olacak, bütün ilâhî teklifleri teslimiyetle kabul etmiştir. Hz. Mevlâ- nâ sözleriyle bu hakikatın ikrarını görüyoruz :

Ya Rabbi Senin "göklere, yerlere, dağlara teklif edip de yüklen- mekten çekindikleri hakikâti," (K. Kerim, Ahzab S. : 34, A. : 72) sa- na olan sevgimden dolayı ben kabul ettim.

Muhterem Dinleyenlerim, Allah'ın insanoğluna en büyük lutfu şüphesiz akıldır, fakat akla hoşgörüyü, birliği-beraberlik düşüncesi- ni ihsan eden sevgidir, aşktır. Mevlânâ'mızın sözleriyle :

"Aşkı seç, aşkı ki, sen de seçilmiş bir insan olasın. Belki sana en sağlam fikri aşk verir." (Men. Ar. C1/239)

MEVLÂNÂ'NIN ÂHİLERİ BUGÜN YAŞASAYDI

Dr. Nezihe ARAZ

Aziz dinleyiciler;

“Dün geçti gitti. Dün gibi, dünün sözü de geçti.

Eski satanların nöbeti bitti. Benim pazarımda şimdi yeniler satılıyor.”

“Dünya her an, her seferinde yenileniyor, ama bizim bundan haberimiz yok!”

Böyle diyor Mevlânâ.

Bu deyişin bir noktasında, “Bizim bundan haberimiz yok” diyor ya Mevlânâ.. Ama, çağımızın insanı dünyadaki değişimlerden gelişmiş iletişim araçları sayesinde, bugün eskilerden daha haberli, daha farkında ve daha bilinçlidir. Ama bütün bu oluşumu yorumlamada dünle bugün arasında pek fark yoktur ve dünyanın değişim hızı ve değişim nitelikleri, bugün öylesine etkili ve öylesine açık-seçiktir ki.. artık bunu farketmemeye hemen de imkân kalmamıştır. Dünyamızdaki bu hızlı değişimlerin en hızlı dönemi, biliyorsunuz özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve gelişen bilimsel ve teknik çalışmaların sonucunda meydana gelmiş ve inkârı güç bir dialektikle hergün giderek artan bir nitelik kazanmıştır.

Hatırlarsanız eğer M. Önceki yıllarda uzun yollarda en emin ve en hızlı ulaşım aracı olan develerle insanlar saatte ortalama onüç kilometre yol yaparken, 1938 yılında havacılar önce saatde 640 kilometre hıza ulaştılar; 20 yıl sonra, 1958 de hız sınırı saatde 1280 kilometre oldu. 1960 da ise roketler saatde 7700 kilometre hız yaptı, sonunda uzay kapsülüne giren insanoğlu 29 bin km hızla dünyanın çevresini dönmeyi başardı.

Mevlânâ'nın dediği gibi, dün gibi dünün sözü de geçip gitmiştir gerçekten.. İnsanoğlu aşılmaz denilen sınırları aşmış, uzayın keşfine

girişmiş ve akılalmaz uzaklıklara varmıştır. Kuşkusuz bu sonuçlar, bilim adamlarının zaferiydi. Ama şunu da hesaba katalım ki, gelmiş geçmiş bütün bilim adamlarının yüzde doksanı çağımızda yaşadığı ve yaşıyor. Kalan yüzde onu ise geçmişte bıraktığımız bütün bir zaman süreci içinde yaşayıp göçtüler.

Yine hatırlayalım: En iyimser tahminlerle, M.S. 1500 yıllarında Avrupa'da yayınlanmış bütün el yazması kitapların sayısı bin kaddı, 1950'de Avrupa'da yılda en az 120 bin kitap yayınlanıyordu, tabii her biri binlerce nüsha olarak. 1960'larda kitap yayınında ulaşılan rakam günde 1000 kitabı geçti. Bazılarının tirajı milyonlara yaklaşacak. Demekki, gerçekten "eski satanların nöbeti" bitmiştir artık.

Bu, hemen her alandaki büyük ve hızlı ve etkili değişimler bir yandan insanı güç veriyor, konforunu arttırıyor, güven kazandırıyor ve onu doyuma ulaştırıyorsa da, bir yandan da toplumların çağlar boyunca eziyetli deneyimler yaşayarak oluşturduğu tüm sosyal, bilimsel, dinsel değerler sistemini de etkiliyor, sarsıyor değiştiriyordu.

Hızlı gelişimin sarstığı, yerinden oynattığı kuşku verdiği yerleşik sistemler arasında öncelikle moral, manevi, pisişik ve sosyal değerler yer alıyordu.

Gerçi uzaya uçan, ayda yürüyen, bir düğmeye basarak bir haberi uydular aracılığı ile saniyeler içinde dünyaya ulaştıran aynı dinamik olayların, insanı fizyolojik yapısında ne gibi etkiler yaptığını bilim henüz bize açıklamadı. Nabızımız hâlâ dakikada ortalama 65 ile 70 arasında atıyor, kalbimiz aynı sistemle çalışıyor, karaciğerimiz ve diğerleri de öyle.

Ama insanların moral yapısı ve toplumların moral değerler sistemi hergün bir türlü sarsılıyor, allak bullak oluyor. Çağımızın inkârcıları, teröristleri, anarşistleri, uyuşturucu müptelaları, örgütlenmiş suç grupları, toplu intihar planlayıcıları, nihilisleri ve benzerleri. Bu gelişim hızının, bu yıkılan değerler sisteminin, kısacası bu huzursuz dünyanın kurbanları olan örnekler değil midir?

Tipki, XIII. yy. da Anadolu'muzun yaşadığı bunalımlı yılların şaşkınlığı içindeki insanlar ve gruplar gibi. Ve ben inanıyorum ki bu gerçek, çağımız insanların ve toplumlarının en önemli sorunlarından biri, belki de birincisidir. Bunca değişimin etkisiyle sonra, 2000 yılından sonraki insanlar ve toplumlar, insan ve toplum ilişkileri, insan ve Tanrı ilişkileri acaba nasıl olacak, nasıl biçimlenecek?

Dünyamızın değişme hızından ve biçiminden adeta ürken, dehşete düşen çağımızın bilim ve teknik adamları soruyu daha da önemli bir biçime sokarak şöyle diyorlar : Bütün bu değişimler dünyasında, değişmeyen; zaman, mekân ve tüm koşullara karşı değişmeyen gerçekler sistemi nedir? Var mıdır? Nerededir ve biz onu nerede bulacağız?

Kayıbettiğimiz, ya da inkâr ettiğimiz, ya da artık bunlara insan-oğlunun hiç ihtiyacı yok diye bir yana attığımız; bu yaşanmış normlar sistemini yeniden bulmak, kazanmak, kullanmak sağlıklı bir yaşam için lâzım şarttır. Bunu bugün dünyanın en ünlü, en çalışkan gelecek bilimcileri söylüyor. Daha da ileri gidip sadece bulmak ta yetmez diyorlar. Onları, yani bu evrensel ilkeler sistemini, çağımızın koşullarına uygun biçimde, çağımızın kavramları ile ifade etmek, yaşamak ve yaşatmak zorundayız.

Tarihin akışı içinde, dünya var olduğundan beri.. İnsanlığın gelişme düzeyine uygun ve bu çizgiye paralel olarak ad verdiğimiz pedersâhlar, şairler, şair hükümdarlar, peygamberler ve her çağın üst düzey bilim adamları zaten hep bu önemli sorunun cevabını aramışlar, ya da bu cevabı bilenler, gereken mesajları insanlara ulaştırmaya çalışmışlardır.

Mevlânâ, kendine özgü kurgusu, manevî metodlarıyla yeniden aramaya koyduğumuz o gerçekler denizine dalarak o denizden kucaklayıp getirdiği gerçekleri insanlığa ulaştırmanın yollarını bilen, evrensel değeri tartışmasız kabul edilmiş büyük adamların başında gelir.

Büyük adamlar, eskilerin insan-ı kâmil diye adlandırdığı o seçilmişler, evrensel gerçeğin gerçek sahipleri ve temsilcileridir. Evrensel olan, her çağın, her koşulun, her ihtimalin içinde varlığını koruyan; denge, uyum ve birlik üreten ve yaşamın devamlılığını ve kararlılığını sağlayan ilkeler sistemi demektir. Ve bu sistemin her çağdaki sahipleri, yüz yıl önce, beşyüz yıl önce, bin yüzyıl önce nasıl bir mekanizmayla çalışmışlarsa.. bugün de aynı nitelikte, aynı anlamda ve aynı amaca yönelik olarak çalışan aktif bir gücün, temsilcileridir.

İnsanoğluna, hem bedensel, hem ruhsal açıdan sağlıklı bir yaşam imkânını getiren aktif güçlerin en önemli temsilcisi olan Mevlânâ.. Dün yaşadıklarını, dün söylediklerini, dün savunduklarını bugün yaşasa, söylese, savunsa.. acaba neler söyleyecekti, nasıl söyleyecekti ? Ve daha önemlisi biz bu sesi tanıyacak mıydık, anlayacak mıydık, uygulayacak mıydık?

Bakın sayın dinleyiciler, söze başlarken az önce dünyanın yaşamakta olduğu hızlı değişimi, bu iki küçük örnekle duyurmaya çalıştım az önce.

Mevlânâ günleriyle bugün arasında sekiz yüz yıla yakın bir zaman süreci var. Ama Mevlânâ daha o zaman, varlığında taşıdığı görünmez radarlarla o yüzyıldan bu yüzyıllara bakıyor ve durumları, durumların gerçeğini görüyordu. Bugünün kavramlarıyla söylersek atomu, nükleer patlamanın tehlikelerini, bugün bile hâlâ bütünü keşfedilmemiş evrenler içindeki güneş sistemlerini derslerinde o günün kavramlarıyla anlatıyordu. Onun mistik eğitimi yol açıcı bir eğitimdi. Bu eğitimin başka bir alternatifi de yoktu ve o insanı, görünenin ötesine götüren "hayret" ve hayranlık yolunu bulmuştu. İnsanoğlunun bu âleme ve bu âlemin olaylarına karşı duyduğu "hayret" ve "merak" ise bilim yolunun kapısını açan bir altın anahtardı.

Bugün yaşasaydı.. demek ki Mevlânâ dünyanın en büyük bilim adamlarından biri olacaktı. Çağında da zaten böyleydi. O, yedi yüz yılın ardından şöyle sesleniyordu : "Arayın, arayın, bütün iş aramakta ve bulmaktadır." Yine diyordu ki : "Cennetin mimarı ilim ve marifet, cehennemın mimarı vehim ve cehalettir." Yani ancak ilim ve marifet, insanları cennet gibi bir dünyaya ve mutluluğa götürebilir. Cehalet ve vehimler ise bir cehennemın yakıcı dünyasında ölmeden önce öldürür.

Ona göre Kâinatın sırları insanoğlunun sınırlı idrakine göre çok yüce ve sonsuzdur. Kâinat harikulâde bir düzendir. Onun yüce sırlarına erişemiyorsak bu onun düzensizliğinden değil, bizim idrakimizin kısıtlılığındandır. Ve, insanlar öğrendikçe ne kadar cahil olduklarını anlar. Ve, "en büyük bilgin, bir cahilden bile yararlanacağını bilen alçak gönüllü ve erdemli olan kişidir."

Mevlânâ bilim adamı değil de, bir sosyal ıslahatçı, bir reformist, bir uluslararası arabulucu ve hâkem olsaydı.. Böyle şahsiyetler zor günlerin adamıdır.. Onu insanlığın darda, zorda, müşkülde olduğu bir gün, sözgelimi, Birleşmiş Milletler kürsüsünden dünyayı uyarırken, seslenirken, televizyonlarımızdan seyredebilirdik. Aynen kendi ifadeleriyle bakın neler söyleyecekti o gün :

"Düşünce özgürlüğü kutsaldır. Düşünceler muaheze edilemez. İnsanın içi bir özgürlükler âlemdir. Düşünceler latiftir. Onlara hükümlenmez. Bunlar, havadaki kuşlar gibidir. Ama düşünce, söz haline geldiği zaman niteliği değişir." (Söz eylemin ifadesidir). "İşte o andan itibaren o düşünce sahibinin iyiliğine kötülüğüne, kâfirliğine müslümanlığına dair bir karar verilebilir."

Yine, Onun sesini duyuyoruz, insanlığa sesleniyor :

“İnsanlar arasındaki ayrılıklar gidiş tarzındandır. Yolun gerçeğinden kaynaklanmaz. Bu yolların hepsi bir eve çıkar. Binlerce başak bir tohumdan meydana gelir. Bin çeşit yemekten hepsi de yemek ve doymak içindir. Ağsan şaşılığın tutar ve bir yemeği bin yemek gibi görürsün. Hintli, kıpçak, rum, habes.. hepsi de, mezarlarında aynı renktedir. Kalıcı ve devamlı olan ancak Tanrının sevgisidir.”

Gene tahayyül ediyorum, dünyanın süper güçleri “gidişimiz ne gidiştir” diye ona soracak olsalardı, Mevlânâ İzzettin Keykavus'a verdiği cevabı verecekti onlara da :

“Size ne diyeyim? Çoban ol demişler, kurt oluyorsunuz; bekçilik et demişler, hırsızlığa kalkıyorsunuz. Tanrı sizi padişah görmek istemiş siz tutuyor şeytana uyuyorsunuz.. Size ne diyeyim?”

Ve Mevlânâ'nın Müineddin Pervaneyele şu konuşmasını hatırlıyorum :

“Duydum ki Kur'an'ı ezberlemişsin?

— Evet Mevlânâ.

İlmi kelâm ve hadis bilgisine çalışıyormuşsun.

— Evet Mevlânâ.

Peki.. Tanrının (da Peygamberinin de sözlerini ezberleyen ama yine de halka zulmeden ve saygı duymayan sana ben ne diyebilirim? Gelebilirsen, insafa gel, bu sana yeter!”

Sevgili dinleyiciler. Mevlânâ başkalarından istediği herşeyi önce kendi nefesine uygulamış, kendi nefsinde yaşamış sonra öğrencilerine ve halka ulaştırmıştır. O, halkı çok seviyor, halkın görüşü, sevgisi, ilgisi onu çok ilgilendiriyordu. O kadar ki Fih-i Mâ Fih adlı kitabından derlenen ders notlarından okuyoruz : “Halkla ilgilenmeyen, halktan şikâyet eden, onun için gayret sarfetmeyen kişi insan değildir.”

Bir başka yerde şöyle açıklıyor : “Her peygamberin bir yolu, her velinin bir mesleği vardır. Değil mi ki hepsi HALKI HAKKA ulaştırma amacıyla yola çıkmıştır, öyleyse hepsi birdir. Ayrılık yoktur.”

“Ben 72 milletle beraberim” diyen Mevlânâ'nın en yakın dostları bu 72 milletin halk adamları olmuştur. Kazzaslar, bezzazlar, berberler, nakkaşlar, marangozlar, dokumacılar, beşikçiler, dericiler, rebap çalanlar, pamukçular, terziler ve benzerleri.

“Mutlaka elinizin emeğiyle geçinin” diyen Mevlânâ bu ilkeyi dostlukları için şart koşmuştur. Bunlar 700 yıl önceden tohumları atılan demokratik toplum ilkeleridir.

Mevlânâ bugün eğer tek seçilmiş bir dünya yargıcı olsaydı, yoldan çıkmışların, suçluların, hatâ yapanların da dostu olacaktı. Hiç hatâ yapmamış olanları değil, hatâ yapan, ama pişman olanları tutacaktır.

“Yalnız dindarları, yalnız erdemlileri değil tüm insanları bir gör.” Bir anlamda toplumun kötü gördüklerini de! “Onun hayırına, şerrine bakma, niyetine bak. Çünkü sen yargıç değilsin. Ve insanların son nefesine kadar bunlar belli olmuyor.”

Mevlânâ'nın bir özelliği de çağımızın hep sözünü ettiği, ama pek bulamadığı hoşgörüsü, toleransı, affediciliğidir. “Ben insanların ayıplarını gören gözlerimi kör ettim” derken bu gerçekte en küçük bir abartması yoktur.

Hepimiz biliyoruz sayın dinleyiciler. Mevlânâ bir reformisttir ve O, dinî reformunu üç estetik unsura dayanmış ve bundan hiç vazgeçmemiştir. Bu üç estetik esas: Aşk, müzik ve rasktır. Bu konuları konuşmayacağım çünkü artık iyi kötü hepimiz biliyoruz.

“Hayatta oldukça Kur'an'a kulum. Seçilmişler seçilmiş Muhammed'in yoluna toprağım. İçinizden biri benim sözlerimden bundan başka bir anlam çıkarırsa ben o kimseden de, o sözden de bizarım” demiştir ama sonra hemen, “İman küfür, küfür de iman olmadıkça Tanrının hiç bir kulu hakkıyla müslüman olamaz” fetvasını vererek, insanlara çok önemli bir değişimi yaşama hakkını, hakkını da değil mecburiyetini tanımıştır.

Mevlânâ, o çağda olduğu gibi çağımızda da eğer uluslararası değerlerde seçkin bir ruh hekimi olsaydı, onun 700 yıl önceden keşfedip uyguladığı psikoterapi yöntemlerini bilen, psikopatolojik olayların kökenlerini, pisişik gerilimlerin gerçeğini keşfetmiş ve uygulamış olanların hoşgörüsü ile bütün bu tıbbî gerçekleri yeni keşfettiğine inanan Freud'yen ruh hekimlerine babaca gülümseyecek, ince ince başını sallayacaktı. Çünkü o daha o günden, çağın doğurduğu sayısız bunalımın, güçlüğün, kavga ortamının tek ve en güçlü sebebinin ne olduğunu, sevgi eksikliği olduğunu çok iyi biliyordu. Huzur ve mutluluk arayan insanogluna en etkin tedavinin sevgi, sonra çalışma, daha sonra da üretme olduğunu anlatıyor ve tedavi yollarını açıklıyordu. Dünya uyumunun simgesi olan musiki; vücut ve ruh

dengesinin simgesi olan raks, yani sema; aşk ve barışın simgesi olan şiir onun tedavi yollarının başında geliyordu.

“Bizim mesnevimiz birlik dükkanıdır, onda BİR’den başka ne görürsen puttur” diyen O, şekilciliğin, kısıtlamaların, kalıpların karşısında olan bir insandı. Onun “Kâbeden murad velilerin, nebilerin gönlüdür ve asıl kâbe - Tanrı evi olan gönlüdür, gönül olmaşa kâbe ne işe yarar” sorusuna Tebrizli Şemsin verdiği cevap bugün için de ilgi çekicidir. “Tanrı kâbeye girmemiştir ama Allaha kasem ederim ki benim gönlümden o, bir nefes bile çıkmadı.”

Mevlânâ’ya göre iman, inanç, doğruyla yanlışı ayırd edebilen temyiz gücüdür. Her dinin kendine göre bir namaz biçimi (yani ibadet) vardır. Ama iman ve inanç biçimi hiç bir dinde değişmez. Oruç ise insanı bütün güzelliklerin ve zevklerin kaynağı olan bir yokluğa götürür. Nefsi eğitmek için önemli bir silahtır. Ama yalnızca biçimsel oruç yeterli değildir. Gözün orucu çirkinlikleri görmemek; kulağın orucu ahengi bozan şeyleri duymamak; dilin orucu pişman olacağı şeyleri söylememek ve gönlün orucu erdemleri koruyucu ve yüceltici olmaktır.

Aziz dinleyiciler, bu denizin suyu bitmez, sözün sonu gelmez.

Bugün, bütün bu erdemleri kendinde taşıyan Mevlânâ’yı bir yerde, bir esin gücüyle tanıyıversek de sorsak, “siz kimsiniz” diye yakasına yapışsak, bize vereceği cevap şu olacaktır:

Ben saf gönüllü bir sufuyim. Benim tekkem bu âlemdir. Medresem bu dünya. Ben o bildiğiniz abalı sufilerden değilim!

Acaba, ne demek istediğini anlayabilecek miyiz? Biraz zor olsa da bugünkü dünyaya o, bu halleriyle hiç yabancı gelmeyecektir. Çünkü artık Mevlânâ gerek sosyal gerek ferdi hayattaki etkileri, geniş ve uzak ufuklara, metafizik olaylara, bilimsel keşiflere ve bulgulara yönelmiş olan yeni bir bakışı simgelemektedir. Ve bu öğreti umutsal sevgiyi, insani birlik ve beraberliğin temeli olan toleransı, kötülerin fiillerinde her zaman bir özür arayarak o kötülükleri iyiliğe çevirecek bir manevî transformatörü kullanarak üniversal ahlakı, 2000 yılının çocuklarına yeniden ulaştıran bir haberci, bir mesajerdir.

Özel hayatında da, öğretilerinde olduğu gibi, güler yüzlü, nükteci, ailesine ve sevdiklerine karşı sevecen, umut dolu, hiç köle ve cariye kullanmamış ve tek kadınla evli kalmış uygar, çağdaş bir varlıktır. Bütün insanların aynı yolun yolcusu, aynı kervanın halkı, ay-

nı azığın sahibi inancındaki bu barış adamı, çekişmeleri, anlaşmazlıkları asla anlamayan bir saf yürekli sufidir.

Dünya ne kadar değişirse değişsin ve değişme hızı ve biçimi de ne kadar artarsa artsın onun evrensel ilkeleri gördüğünüz gibi asla değişmemiştir. Bu sebeple ve bugün dünyanın her yerinde insanlar onu tanımaya, değişmeyecek olan ilkelerini anlamaya çalışıyor. Çünkü varolmak için insanlık bu ilkelere muhtaç. Bu ilkelere muhtacız!

Amerika'dan bu yana batı ülkelerinde Japonya'dan Avrupa'ya doğru doğu ülkelerinde onun adına kürsüler kuruluyor, kitaplar yazılıyor, tartışmalar açılıyor, bu sadece onun büyük şair, büyük insan, büyük mürşit olduğundan değildir. O, nefsinde yaşadığı evrensel gerçeği bilen, bu mesajı dün de bugün de, her çağa yaklaşık aynı heyecanla ulaştıran 2000 yılının insanlarına en muhtaç oldukları manevî ekmeği şiiir, musiki, raks üçlüsüyle sunan bir evrensel deha olduğu içindir. Bu kurtarıcı dehanın ilkelerini çağımıza yakışan bir anlayış ve anlam içinde değerlendirmek ise öncelikle bizim toplumu-muza düşen bir borç, bir emanettir.

ESKİ BİR TÜRK OYUNU VE SEMA

Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU

Bir milletin özü ve yapısının ana çizgileri o milletin kültüründe kayıtlıdır. Tıpkı, canlı bir oluşumun geçmişini geleceğine aktaracak olan varlık hücrelerinde kayıtlı yaratılış bilgileri gibi, milletlerin kültüründe de ana çizgiler vardır ve o milletin varlık hücrelerini biçimlendirirler.

Nasıl her canlının yapılanışında özel ve ayrıcalık taşıyan çizgiler bulunur, bunlarla o canlının özlüğü ve kişiliği oluşur ise, milletlerin de özlüğünü ve kişiliğini oluşturan ayrıcalık taşıyıcı özellikler kendi kültürlerinde bir araya gelmişlerdir. Lâkin bu bir araya geliş kolay ve bir yağışta ortaya çıkan birikintilerden sayılamaz, sayılmamalıdır da.

Genel olarak Türk Milleti, milletler arası sıralanmada, günümüzde varlığını sürdüren en eski ve önde gelen milletlerin ilklerindedir. Türk Kültürü de bu durumdadır; değişik iklim ve coğrafyalarda değişik devletler kurarak yaşamış ve yaşamakta olmasına rağmen sürekliliği ve bütünlüğünü, büyük kayıplara ve değişmelere uğratmadan gelecek zamanlara da aktarabilme gücünü hâlâ taşımakta oluşu bakımından ilk kültür halkasında yer edinebilecek kudrettedir. Çünkü özü olağanüstü sağlam olan bu kültür, Türk Kültürü, birkaç bin yıl gibi hayli uzun bir zaman içinde; birkaç iklim ve coğrafyanın etkisinde yoğrulmuş ve çok hareketli bir yapılanmanın biçimlendirdiği, gelişirken incelmış, incelirken zenginleşmiş bir kültürdür. Ne yazık ki bu çok sağlam ve katışığı en az olan incelmış kültür Tanzimattan sonra Türkçülük ve Milliyetçilik akımına karşı harekette yer alan gizli açık akımların yanı sıra Cumhuriyetten sonraki bir kısım anlayışların karalaması ile karşılaşmıştır. Bunlar arasında en çok bütün kavramların tersine yorumlarla karıştırıldığı yıllarda, Hümanizmin de aslından ve özünden ayrı ne idüğü belirsiz anlamlarda akımlandırılması sonucu başlayan Yunânilik hevesleri Türk Kültürüne kemirici bitler gibi musallat olmuştur. Ve bizler,

bin yıl önce Anadolu ve Rumeli Topraklarımıza çıplak, görgüsüz, yedigini bilmez barbarlar gibi gelmiş; Anadolu'da bizden önce yaşamış olduğu hayâl edilen medenî insanların kalıntıları ne öğretmiş ise onunla yemiş, onunla içmiş, onunla giyinmiş zavallılar olduğumuza inandırılmışızdır. Egenin şânı olan zeybekten İstanbulun tâci Süleymâniyeye, Konya'nın ağız tadı etli ekmeğinden Van'ın kekik kokan otlu peynirine, Diyarbakır'ın hür çığılığı Türkücülerden Kars'ın Erzurum'un yiğit oyunlarına; Abdülkâdir Merâgî'den Tanbûri Cemil Beye erişmiş o muhteşem mûsikkiye.. daha sayamadığım nice altın pırıltılara kadar bizi biz yapan ne varsa onların tamamının, çoğu yüzyıllar önce dilleriyle birlikte silinip gitmiş, kalanı Rum, Ermeni gibi neyi nereden aldığı bilinmez topluluklara borçlu olduğumuz söylenip yazılmaktan çekinilmemiştir.

Kasıtlı değil ise yalandı bunlar; korkunç, sorumsuz ve kaçık düşünceler olduğu için iki defa korkunç iddialar idi.. sürdü gitti; hâlâ inatçı ve kör müridleri vardır bu korkunç düşüncelerin.

Buna rağmen işin doğrusunun böyle olmadığını, Anadolu ve Rumeli Topraklarımıza gelirken bizi biz yapan ve bütün medenî başarılarımızı sağlayan kültürümüzün koruyucu ve hareketli güvenceyiyle birlikte geldiğimizi, ısrarla ve kıskançlıkla koruduğumuzu; ancak, özü bozmayan fakat güzelleştiren, görünüşü sakatlamayan fakat renklendiren, tadı değiştirmeyen fakat lezzetlendiren, ışığını gölgelemeyen fakat parıldatan yardımcı ve yapıcı unsurları alarak bizdenleştirdiğimizi söyleyenlerin, ihtiyaçları olmadığı halde doğruyu söyleyip yazdıklarını ispatlayacak belgeler ise her yıl yeni buluntularla çoğalmaktadır.

Bunların en yenisi, Rusların yayınlamış olduğu resimlerdir. Kasım ayının son haftasında, Pars'te yaşayan bir şuurlu Türk piyanistin eliyle TRT'de gösterildi. Fakat neyi niçin yayınladığını hiç bir vakit bilememiş olan ünlü TRT'miz, resimlerin farkında bile olmadı. Milâttan sonraki ikibinli yıllardan da eskiye âid olduğu söylenen bu resimlerde halay çeken insanlar çok canlı olarak resmedilmiştir. Resimlerin buluntu yeri Türklerin en eski yurdlarıdır. Gördüğüm resimde bugün Anadolu ve Rumeli topraklarımızda nereye giderse-niz gidiniz göreceğiniz halay veya horon dizilişi ile davul zurna duruşu sıralanışında, baştağının elindeki mendili sallayıp uçuşu dâhil, halay çeker. Türkler bugün ki Karadeniz Bölgemizde giyilenlere yakın giyinişleriyle çok belirli bir şekilde görünmektedir. Aynı resimde bereket ağaçları, belki destanlarımızdaki kutsal kayın ağaçları da ustalıkla çizilmiştir.

Bu durumda, halaydan zeybeğe hareketli oyunlarımızın, bütün varlığını Türklere borçlu bir Yunanın eskisinden alındığını söyleyebilmek için kör olmaktan da öte bir duygusuz yaratılıştaki yaratılmış olunsa gerek.

Fakat benim bu tebliğimde karşılaştırmak istediğim örnekler daha başka. Milâttan sonra beşinci altıncı yüzyıllarda varlığı kesin bilinen, ondan öncesi de gelişmiş durumuna bakılarak bir o kadar eski diyebileceğimiz bir halk oyunu ve bu oyunla ilgili müziği asıl olarak almak istiyorum. Bana bu örnekleme fırsatını sağlayan Abdülşekür Turdî'nin "Halkın Sanat Okulu Uygur Halk Meşrepleri" adlı bildirisi oldu. Bu bence çok önemli bildirisinde Abdülşekür Turdî, bir Türk soyu olan Dolanların oyunlarını ve müziklerini anlatıyor.

Dolan'lar, Kaşgardan Kuzeydoğuya doğru Aksu ile Güneydoğuya doğru Yarkent arasındaki epeyce geniş bölgede yaşayan Türklere; bu bölgede kapalı ve yüzyıllardır yerleşik bir hayat sürdürebilmişlerdir. Töreleri, gelenekleri görenekleri, âdetleri bozulmamış, bütünüyle saf kalabilmiştir. Bunda, Pamir Yaylasını oluşturan dağların doğu eteklerinde kapalı bir bölgede yaşamakta oluşlarının payı büyüktür. Aynı dağların batı yakası eteklerinde ise Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin doğduğu kent olan Belh şehri bulunur; o çevrede de Türk soyunun değişik kolları yaşamaktadır.

Dolanların halk oyunlarında müziği, Dolan Mukamı adıyla bilinir; kendine özgü bir ses dizisinde okunan ezgilerdir. Dolan Makamının ezgileri, oyun süresince beş bölümde okunur. Birinci Bölümde güzel sesli birinin, deşiz ve çalgısız okuyuşu vardır. Buna, Mukaddeme, denir.

Çekitme denilen ikinci bölümde başlar oyun. Durgun devam eder.

Üçüncü bölümün adı Senem'dir. Bu bölümde hem müziği hızlanmıştır hem oyuncular o hızlanışa uygun olarak hareketlenmişlerdir. Sonra Selka denilen dördüncü bölüm başlar, Senkas da denilir bu bölüme halk arasında; hem oyuncular çok fazla hareketlenmiştir, hem müziği; hareket, kesin bir uyumlulukta doruk noktasındadır. Bu bölümden sonra oyun da müziği de yavaşlar; bölümün adı, Sırılma'dır.

Oyunun oynanış şeklini Abdülşekür Turdî şöyle anlatıyor: "Meşrep Dolan mukamı bir kişinin söylemesiyle başlar. Arkasından bir kaç kişi bu mukama uygun def çalar. Böylece mukamın Çekitme

kısmı başlar. Meşrebe gelenler erkek kadın eş hâlinde oyuna başlarlar. Oyun oynayanların sayısı meşrep evinin dar veya geniş olusuna bağlı olarak değişir. Bu Çekitme oyunu yumuşak hareketlerle oynanır. Erkek oyuncular nöbetle ellerini sağa sola uzatıp sağa yarım sola yarım dolanır. Kadınlar erkeklerin hareketine uygun bir şekilde biraz sağa, biraz sola elini yüksek kaldırıp erkeklere meş'ale tutmuş gibi hareket eder. Bütün oyuncuların ayak ve kol hareketleri aynı olduğu için, bütün oyuncular aynı anda aynı hareketi yaparak bir bütünlük meydana getirirler.

Dolan Mukamının ikinci kademesi yani Seneme geçildiğinde oyunun şekli değişir. Hareketler hızlanır. Kadın erkek oyuncular ellerini yukarıya kaldırıp birbirlerine yaklaşırlar. Oyun oynanırken ellerini başkasının eline dokundurmazlar. Bu oyun eller yukarıda ve kendi etrafında sağa sola tam dönerek oynandığı gibi temposu da hızlıdır.

Mukamın üçüncü kademesi yani Senkas (Selika)nın başlamasıyla oyunda gene değişiklik olur. Oyuncular eş hâlinde yavaş yavaş büyük bir daire teşkil edip daireyi bozmadan karşılıklı oynar. Dairenin ekseni etrafında dönerler.

Bu mukam da değişip Sırılma kademesine geçince şarkı ve müziğin ritmine uygun hareketlerle daire bozulur. Herkes tek başına sema yapıp döner. Bu dönme işi gittikçe hızlanır.”

Bu anlatışa dikkat edilecek olursa, bir defa da olsa “sema” sözünün kullanılmış olduğu görülecektir.

Çünkü gerek Sema'nın ve gerekse Samah'ın özü, Konya'dan da Belh'ten de önce ötede fakat Konya gibi Belh gibi Türk olan büyük kültür kaynağındadır; köken oradan köklenmiştir. Oradan gelenler gelirlerken, gidecekleri yerde varlıklarının temeli ve koruyucusu olarak kendi öz kültürleriyle gelmişler, üstelik dışarıya mümkün olduğunca sımsıkı kapanarak, kendilerinden, yalnız kendilerinden vere vere bugüne ulaşabilmişlerdir.

Ayrıcalığı olduğuna inanmadığım Samah'ı bir yana bırakıp Sema üzerinde düşüncelerimi söylersem, çok fazla ayrıntılarına girmeden genel çizgileri ile diyeceğim ki Sema da tıpkı Dolan oyun ve müzikisi gibi başlangıçta Naathân'ın okuduğu Naat-ı Şer'if ile başlar; çalgılar henüz susmaktadır. Naat-ı Şerif okunmasından sonra Âyin-i Şerif hangi makamdan okunacak ise Neyzenbaşı o makamdan bir taksimle girer ve Neyzenler aynı makamdan Piş - Dervişler birlikte secdeye varırcasına eğilip avuç içleriyle yere vururlar ve hemen ayağa kalkarlar. Şeyh Efendinin adımlarına uya-

rak çok yavaş hareketlerde Semâyerini üç defa dönerler. Postun önüne geldiklerinde saygı ile eğilirler, dururlar, birbirlerini selamlarlar. Bu, Birinci Selâm'dır.

Bu ağır dönüş sona erince İkinci Selâm, Âyinhânların okuyuşu ve Mutrip Heyetinin eşliğinde başlar. Daha hızlıcadır, Semâyerinin ortasına doğru, kollar omuzlarda çaprazlanmış giderler.

Üçüncü Selâm'da mûsiki de hızlanmış ve tennürelerin açılışında büyük uçuş görülür; ruh, bedenın dışına taşıyordur. Dördüncü Selâm'da Şeyh Efendi de o sonsuz dönüğe katılacaktır. Mûsiki, yavaş yavaş, dinlendirici gezintilere döner. Şeyh Efendi postuna dönünceye kadar sürer bu gezinti neylele.. Dervişler başlangıca gidiyorlardır.

Sultan Veled'den önceki Semâ tabii ki bu değil idi; doğrudan doğruya Mevlânâ Celâleddin Rûminin semâının şimdikine benzemediğini biliyoruz. Fakat Menâkıb-ul Ârifin'in anlatışlarına bakılırsa Dolan Oyununu daha çok andırdığı görülür; daha doğrusu çekirdek benzeyişinde bir yakınlığın varlığı hemen anlaşılır. Sonradan düzenlenirken daha zengin unsurlar ve hayallerle aslına yaklaşılmış ve benzerlik pek belirli bir hâl almıştır.

Fakat başka bir benzerlik daha vardır ve önemlidir, o da, Dolan Oyununu yöneten kişilerdir. Bunlar, Yiğitbaşı, Kazı Beği ve Doğa Beğidir.

Yiğitbaşı, oyunun tek söz sahibi olanıdır, karar ve hüküm makamıdır; oyun dışı davranışlara verilecek cezayı belirler. Kazı Beği, gözlemcidir; suçu ve suçluyu belirleyen kişidir, ceza kesemez. Doğa Beği, verilen cezayı uygular.

Semâyerinde semâ edilirken Şeyh Efendi ve Post bir bakıma Yiğitbaşı durumundadır. Semâzenbaşı düzenleyicidir. Meydancı Semân ve Semâ edenlerin gözlemcisidir, uygun görmediklerindeki uygun görmediği hareketleri uyarıcı göreviyle dikkat çeker. Böyle olanları Semâ dışı bırakarak hem Kazı Beğinin hem Doğa Beğinin görevlerini üstlenmiş olur.

Sözlerimi bitirirken şunun bilinmesini istiyorum : Milâttan önce beşinci altıncı yüzyıllarda bütün Asya Türkelerinde yaygın bir Türk Halk Oyununu, Milâttan sonra onüçüncü ondördüncü yüzyıllarda Konya'da bir ruh yüceliği hâlinde, dinî raks sanatının erişilmezlikleri arasında bir Tarikâtın simgesi yapabilmiş ve onu yirminci yüzyıl sonralarına aktarma gücüne erişirmesini bilmiş bir kültüre büyük kültür denir ve o kültüre saygı duyulur. sâdece saygı duyulur.

MEVLÂNÂ'YI MİNYATÜRLERLE ANLATAN YAZMA BİR ESER

Dr. Mehmet ÖNDER

Bilindiği gibi, bize Mevlânâ hakkında çok önemli bilgiler veren, ondan menkıbeler anlatan üç ana kaynak eser vardır. Bunlardan biri, Mevlânâ'nın sağlığında yakın müridi Mecdüddin Feridun Sipehsâlâr'ın yazdığı, farsça (Risale-i Sipehsalar be Menâkıb-ı Hüdavendigar), diğeri Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ve onun da oğlu Ulu Ârif Çelebi'nin yakın dervişi Ahmed Eflâki'nin (Menâkıb'ül Ârifin) adlı eseridir. Üçüncü kitap ise Sultan Veled'in (İbtidânâme) adlı manzum mesnevisidir. Her üç eser de Türkçeye çevirilerek yayınlanmıştır. Bu gün Mevlânâ'nın hayatı hakkında geniş bilgileri, bilgiye, müşahedeye ve nakle dayanan bu üç çağdaş kaynaktan aldığımızı ifade etmek isterim.

Bu üç ana kaynaktan faydalanmak suretiyle daha sonraki yıllarda Mevlânâ'yı menkabevi olaylar içinde anlatan mensur veya manzum yeni eserler yazılmıştır. Bunlardan birisi de Hemedanlı Muhammed Celâleddin oğlu Abdülvahab'ın farsça olarak yazdığı (Sevâkıb-ı Menâkıb) adlı eseridir. Hemedanlı Abdülvahab, bu eserini Eflâki'nin Menâkıb'ül-Ârifin adlı eserinden faydalanarak, hatta bu eseri özetleyerek 1540 yılında yazmış, 1547 yılında da ölmüştür. Onun ölümünden sonra, Konya Mevlânâ Dergâhı dervişlerinden Mesnevihan Mahmud Dede, Abdülvahab'ın Sevâkıb-ı Menâkıb adlı eserini (Terceme-i Sevâkıb-ı Menâkıb) adıyla Türkçeye çevirmiş, 1588 yılında İstanbul'a gelerek eserini Sultan üçüncü Murad'a takdim etmiştir. Mevlânâ'yı 29 minyatür sahnesinde gösteren bu padişah nüshası, ne yazık ki, bugün New York'taki Morgon Library'de 476 numarada kayıtlıdır. 1959 yılında bu kütüphanede incelemeler yapan rahmetli hocamız Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, bu minyatürlü eseri görmüş, bir mektupla bana bildirmişti. O yıllar Konya Mevlânâ Müzesi Müdürü olarak görevde bulunuyordum. Bu çok önemli yazmanın Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi için bir mikrofilminin sağ-

lanmasını, her türlü masrafı karşılayabileceğimi Hocamıza yazdım. Prof. Ünver'in unutulmaz çabaları ile mikrofilm siyah-beyaz olarak sağlanmıştır. Bugün Mevlânâ Müzesi arşivinde saklanmaktadır.

Terceme-i Sevâkıb-ı Menâkıb'ın 1598 tarihli diğer minyatürlü bir nüshası da İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi Revan Köşkü Kütüphanesinde 1479 numarada kayıtlıdır. 27 x 16 cm. boyutunda, 289 yapraklı bu yazmanın içerisinde Mevlânâ ile ilgili 22 minyatür yer almaktadır. Terceme-i Sevâkıb-ı Menâkıb'ın bunlardan ayrı, Türkiye Kütüphanelerinde 49 nüshası daha tesbit edilmiş ve bunlar bizim 1974 yılında yayınladığımız (Mevlânâ Bibliyografyası) adlı kitabımızın ikinci cildinde (s. : 277-287) tavsifleri ile gösterilmiştir. Sonda noksan bir nüshası da şahsi kütüphanemizdedir (1).

Topkapı Sarayı Müzesindeki 1588 tarihli nüshadaki minyatürler ve bu minyatürlerin açıklamaları 1973 yılında (Sevâkıb-ı Menâkıb - Mevlânâ'da Hatıralar) adı ile Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver tarafından yayınlanmıştır (2). Bu minyatürler'in ilki, Mevlânâ'nın babası Sultan'ül-Ülema'yı şehir musallasında halka ve yakınlarına vaaz eder şekilde resmedilmiştir. İkinci minyatürde Mevlânâ, belindeki kuşağı âmâ bir dilenciye verirken gösterilmektedir. Mevlânâ, minyatürlerde başında beyaz destarlı sikkesi, sırtında cübbesi ile Horasanlı bir tip olarak resmedilmiştir. Minyatürlerde Şemseddin Telbrizi, Salâhaddin-i Zerkûbi, Sultan Veled, Mevlânâ'nın torunu ve Sultan Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi, Selçuklu Veziri Muiniddin Süleyman Pervâne ve daha başkaları ustalıklı gösterilmiştir. XVI ve XVII. Yüzyıl Türk minyatür sanatına kaynak olabilecek bu minyatürlerin, ne yazık ki sanatkârını bilemiyoruz.

Minyatürler sırası ile şöyledir :

1 — Sultan'ül-Ülema Bahaeddin Veled, Konya Musallasındaki kürsüde halka vaaz eder. Kıyamet gününün mânâ ve dehşetinden bahsederken iki mezar açılır ve iki ölü Sultan'ül-Ülema'nın sözlerine şahitlik ederler. Bu olay herkesi şaşirtir.

2 — Kör bir dilenci "Hz. Mevlânâ aşkına" diyerek Mevlânâ'dan bir sadaka ister. Mevlânâ da belindeki kuşağı çözer, dilenciye verir. Ahi Çoban adlı biri yüz altın vererek dilenciden satın almak ister.

(1) Mehmet Önder, İ. Binark, IV. Sefercioğlu, Mevlânâ Bibliyografyası, C. : 2, Ankara 1974 (T. İş Bankası Yayını).

(2) Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Sevâkıb-ı Menâkıb, (Mevlânâ'dan Hatıralar, İstanbul, 1973 (Organon Yayını)).

Dilenci "bin altına bile vermem. O benim son yolculuğumda örtüm olacak" der. O gece ölür.

3 — İstanbul'dan gelen ünlü bir rahip Konya'ya gelerek cadde-
de Mevlânâ'ya rastlar, selâm verir. Mevlânâ bu selâma mukabele
eder. Rahip tekrar selâm verir. Mevlânâ daha fazla mukabele eder.
Sonunda rahip Mevlânâ'nın bu tevazuu karşısında müslüman olur.

4 — Bir mecliste herkes önüne bir mum diker. Mevlânâ'da önü-
de bir şamdan koyarak (Bu sizin mumlarınızın canıdır) der ve üf-
ler, mumlar söner, tekrar üfler, mumlar yanar. O gece semâ edilir,
bütün mumlar tükenir, ama Mevlânâ'nın mumu hep yanmaktadır.

5 — Bir Konyalı Hac'ca gider, kafilesini kaybeder. O sırada bir
çadırda helva pişmekte ve bir adama ikram edilmektedir. Konyalı,
bu kişinin Mevlânâ olduğunu öğrenir ve kafilesini sorar. Mevlânâ:
(Madem ki hemşehrimsin. Üzülme, yum gözünü) der. Adam gözü-
nü yumar, açtığı zaman kendini kafilesinde bulur.

6 — Moğol kumandanı Bayçu Konya'yı kuşatır. Halk Mevlânâ'-
dan yardım ister. Mevlânâ, surun dışında namaza durur. Bayçu'nun
askerleri birşey yapamazlar. Attıkları ok, geri kendileri üzerine ge-
lir. Sonunda Bayçu Mevlânâ'dan özür diler ve Konya'dan uzaklaşır.

7 — Bir tüccar gemisi İskenderiye açıklarında anafora kapılır.
Konyalı bir tüccar: (Yetiş! Ya Mevlânâ...) deyince gemiye bir el
uzanır, kıyıya çeker. Herkes kurtulur.

8 — Bir mecliste Mevlânâ aşka galip semâ ederken, Mevlânâ'-
nın muhalifi Seyyid Şerefeddin, bir köşede herkesi çekiştirir. O sıra-
da Mevlânâ, (birisini birisini çekiştirirse ölü kardeşinin etini yiyor de-
mektir) âyetini okur. Herkes Seyyid Şerefeddin'i ayıplar.

9 — Bir sudaki insana benzeyen günahkâr bir canavarı Mevlâ-
nâ sudan alıp çıkarır. Canavar, şefaât diler, Mevlânâ'da şefaât eder
ve canavar eski haline gelir.

10 — Mevlânâ hamamda dostlarına: (Elbiseleriniz dış görü-
nüşü ile sizi anlatır. İçinizi de mânâ ilmiyle süsleyiniz de, elbiseleri-
niz olmadan sizin ne nurlu olduğunuzu anlasınlar) der.

11 — Mevlânâ, bir kusuru üzerine oğlu Sultan Veled'i affeder ve
(Eğer bu suçu üç kerre işlersen, bu sefer, dervişlikten affederim)
der.

12 — Mevlânâ'nın anlattığı bir hikâyeye göre, bir çömlekçi dük-
kânın önünden geçen padişaha dualar eder, bundan hoşlanan padi-

şah çömlekçiye dileğini sorar. Çömlekçi de, dükkânının önünden kim geçerse bir çömlek almasını ister. Padişah emir verir. Cimri bir vezir, dükkânın önünden geçerken, padişahın emri gereğince bir çömlek satın almak ister. Çömlekçi, inadına (Hem bin altın vereceksin, hem de beni omuzlayacaksın) der. Vezir çaresiz razı, halka da rezil olur.

13 — Mevlânâ, kendisini ziyarete gelen vezir Muiniddin Pervâne'yi uzun süre bekleterek ona bir ders verir.

14 — Kasaplar bir öküzü boğazlayacakken öküz kurtulup Mevlânâ'ya sığınır. Mevlânâ da öküzü serbest bırakır.

15 — Dev yapılı bir adamın, Hz. Musa ile görüşmesinin resmidir.

16 — Şems-i Tebrizi'nin şehid edilmesi olayıdır.

17 — Mevlânâ ile Selâhaddin-i Zerkubi'nin ilk karşılaşması olayıdır.

18 — Mevlânâ'nın oğulları Sultan Veled'i ve Alâeddin Çelebi'yi alıp götürmelerini resmeder.

19 — Mevlânâ kucağındaki hasta torunu Ulu Arif Çelebi'nin çibannı tedavi eder.

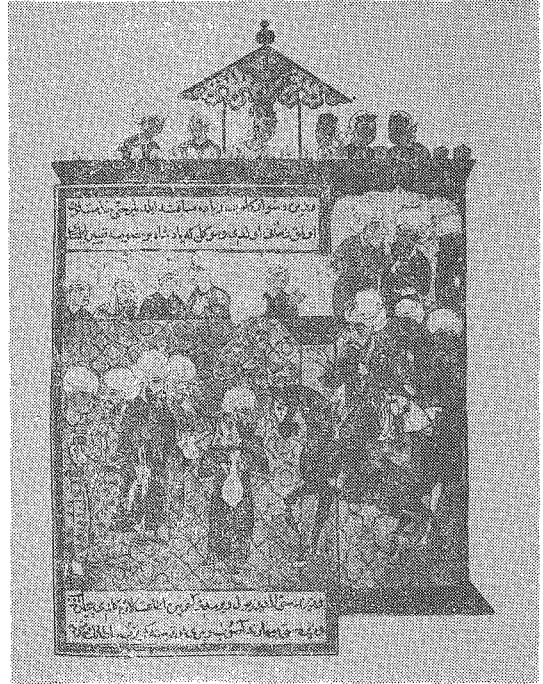
20 — Ulu Arif Çelebi'nin Sivas'da Ahi Ahmed Çelebi'yi manen tedavi etmesi resmidir.

21 — Ulu Arif Çelebi Amasya'da hastalanır, yemeden içmeden kesilir. Sonunda Yeşilirmak'a kendini atar, dalgalar üzerinde batmadan gider.

22 — Sultan Mahmud ve Hakim Senâi görüşmesinin resmidir.

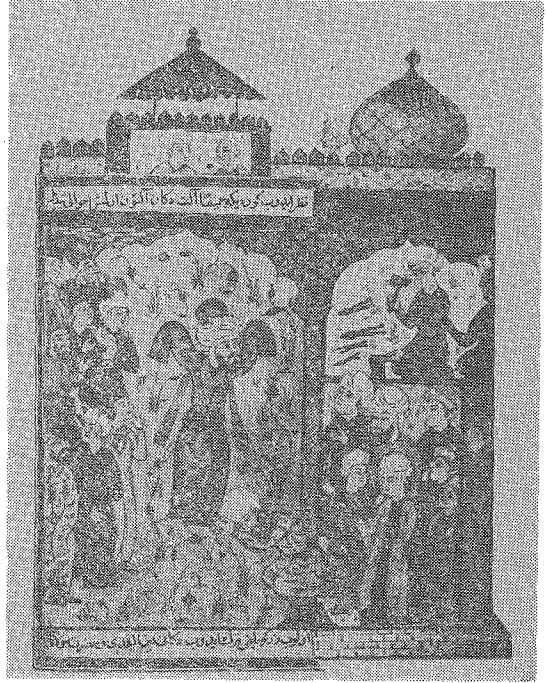
Minyatür 1 : Mevlânâ oğlu Sultan Veled'i bir kusurağundan dolayı affeder.

Minyatür 2 : Cimri Vezir, çömlekçi'den bir altına bir çömlek satın alır.

Minyatür 3 : Mevlânâ, kendisini ziyarete gelen Vezir Muineddin Per-vâne'yi kapısında bekletir.

Minyatür 4 : Mevlânâ, Selâhad-din Zerkubi'nin dükkanı önünde semâ eder.

Minyatür 5 : Mevlânâ, oğlu Sul-
tan Veled ve Alâed-
din Çelebi ile bir-
likte.

Minyatür 6 : Mevlânâ'nın Toru-
nu Ulu Arif Çelebi
bir mecliste.

MEVLÂNÂ'NIN ETKİLERİ (MEVLÂNÂ'NIN TE'SİR ALANLARI)

Doç. Dr. A. Neclâ PEKOLCAY

Şahsiyetlerin toplumlara etkilerinde dinî ve millî unsurlar başlıca müessir durumundadır. Bu unsurlarla halka te'sir edenlerin başında şâirler ve yazarlar gelir; fakat, onların mütefekkir durumuna gelmiş bulunmaları da gereklidir. Türk toplumu inanç ve tefekkür silsilesini birbirine bağlayabilen pek çok şahsiyet yetiştirmiştir. Mevlânâ da bu şahsiyetlerden biri, hattâ birincisidir. Çünkü, Mevlânâ, inanç ve düşünceden tahayyüle uzanan his ve fikir silsilesiyle, hem bir mütefekkir, hem de müfessir ve şâirdir.

Mevlânâ'nın te'sir alanlarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmak güç, hattâ imkânsızdır, diyebiliriz. Zîrâ onun his ve fikirleri, İslâm'ın bütünleştirici inanç sistemi etrafında halkalanır. Yalnız, toplumu yakinen ilgilendiren bâzı meselelere daha fazla eğildiği de bir gerçektir. Bu meselelerin, veya konuların, dünden bugüne, insanların öncelikle uyarılmasını gerektiren hususlar olduğuna dikkat edersek, Mevlânâ'ya hem mütefekkir hem de bir müfessir vasfını verenlerin çok haklı oldukları sonucuna varırız. Mevlânâ'yı bu vasıflarıyla, hassaten *Mesnevî-i Mânevî*'de görmek mümkündür. Onun için, misâlleri bu eserden alarak, tahlillere girişmek, daha doğrusu yeltenmek uygundur, sanırım.

1. Mevlânâ, çift yaratılmış unsurlar veya varlıklardan hareketle, muhâkeme ve kıyâsa dayanarak, İslâm dininin bütün insanlığa uzanan telkin usûlünü, gayet belîğ bir tarzda ve âyetlere dayanarak, gösterir.

Yâsîn sûresinin 36. âyetinde, bütün mahlûkatın çift ve mütekâbil olarak yaratıldığı bildirilmiştir. Bu hakikate birçok defa deyişen Mevlânâ, buradan hareketle, muhâkeme ve kıyâsa gitmektedir. Böyle beyitler onun eserlerinde *Mesnevî* başta olmak üzere geniş bir yer tutar.

Misâlleri sıralamaya çalışalım :

Ten zi cân ü can zi ten mestûr nist

Lik kesrâ, did-i can destûr nüst (Mesnevi, 8. beyit)

beyitinde, **ten** ve **can**, yâni “beden” ve “ruh”, çift ve zıt unsurlardır. Mânâsı: “Ten candan, can da tenden gizli değildir; fakat, kimseye canı görme izni verilmemiştir” olan beyitteki hakiki mânâ açıktır. Dünden bugüne hiç kimse rûhu görememiştir; halbuki, rûh bedenin içindedir.

Diğer taraftan, burada İsrâ sûresinin 85. âyetine telmih vardır ki, meâlen şöyledir :

“(Habîbim), sana rûhu sorarlar. De ki: “Ruh, Rabbimin emri cümlesi)ndendir. (Zâten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir.”

Bî-edeb tenhâ ne hodrâ dâşt bed

Belki âteş ber heme âfâk zed (Mesnevi, 80. beyit)

Bu beyitte **hod** ve **heme** yine çift “kendisi” ve “karşısındaki olarak da zıt unsurlardır.

“Edepsiz, yalnız kendisine kötülük etmekle kalmaz; başkalarına da zarar verir” mânâsına gelen beyit de Enfâl sûresi, 25. âyete ve Hûd sûresi, 113. âyete telmih edilmiştir.

Mealleri :

Enfâl, 25, “Bir de öyle bir fitneden sakının ki, o, yalnız içinizden zulmedenlere çatmaz (âmmeye de sirâyet eder ve hepsini perişan eder)...”

Hûd, 113. “Bir de zulmedenlere meytletemeyin. Sonra size ateş çarpar. Zâten sizin Allah’tan başka yardımcılarınız yoktur. Sonra (Ondan da) yardım göremezsiniz.”

şeklindeki bu âyetlerin, inancı olmayanlar dahi tersini idda edemez.

În zemin-i pâk ü an şürest ü bed

În ferîşte pâk ü an dîvest ü ded (Mesnevi, 271. beyit)

Mânâsı: “Bu, yâni mü’min, temiz (ziraâte müsâit) bir zemindir; o (kâfir) işe, çorak ve kötü zemindir; bu (mü’min) melek, o (kâfir) şeytan ve canavar misâlidir.”

Burada, **pâk** ve **şûr**; **ferîşte** ve **div** çift ve zıt unsurlardır.

A’raf sûresinin 58. âyetinde de meâlen şöyle denilmektedir :

”(Toprağı verimli) güzel memleketin nebâti, Rabbinin izniyle (bol) çıkar. Fenâ olandan ise, fâidesi pek az bir şeyden başkası çıkmaz. İşte, şükredecek bir kavim için, âyetleri böyle çeşitli olarak açıklarız.”

Tefsirlerde de belirtildiğine göre, âyette de ifade edilmiş olan, mü'min ve münâfığın durumudur.

Bahr-i telh ü bahr-i şirin de cihan

Der miyanşan berzah-ı lâyebgıyân (Mesnevi, 294. beyit)

Çift ve zıt unsurlar telh ve şirin'dir. Sonuç berzah-ı layebgiyân ile bütünleşmektedir. Rahmân sûresinin 19. âyetinde bu hakikat belirtilmiştir. ki, meâlen şöyledir :

”(Suyu acı ve tatlı) iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecâvüz etmeye mâni bir perde (berzah) vardır.”

V'edhulu'l-ebvâte min ebvâbihâ

V'atlubu'l-ağrâza min esbâbihâ

”Evlere kapılarından girin; garaz ve maksatları da sebeplerinden arıyın.”

mânâsındaki bu beyitte de ilgili çift unsurlar mevcuttur : edhulû-atlubû, ebvâbihâ-esbâbihâ.

Bakara sûresinin 189. âyetine de telmih vardır ki, meâli şudur :

”... İyilik ve tâat, evlere arkalarından gelmeniz değildir. Fakat, iyilik (eden, Allâha muhâlefetten) sakınandır. Evlere kapılarından girin. Allah'tan korkun. Tâ ki, murâdınıza kavuşasınız.”

3. Felâketlere sabrı sık-sık tavsiye eder. İnsanlar arasındaki ilişkileri sabır ve sebat ile pekiştirir :

Ba'd-i nevmîdî besî ümmîd hâst

Ez pesî zülmet besî hurşîd hâst (Mesnevi, 10598. beyit)

”Ümitsizlikten sonra, birçok ümit zuhûra gelir; (nitekim) karanlığın arkasından da güneşler doğar.”

Burada, Şûrâ sûresinin 28. âyetine telmih bulunmaktadır.

Meâli : “O, (insanlara) ümitlerini kestikten sonra, yağmuru indirmekte rahmetini yaimakta olandır...”

Kand-ı şâdi meyve-i bağ-ı gamest

İn ferah zahmest ü an gam merhemest (Mesnevi, 11407. beyit)

“Neş’e şekeri gam bağının meyvesidir; İbu ferah yaradır ve o gam merhemdir.”

Sevinci keder, kederi de sevinç tákibettiğine göre, keder gelirse üzülmemeli, ankasından sevincin geleceğini düşünerek, teselli bulmalı; çünkü Allâh’ın ihsânı tükenmez.

Burada da, Nahl sûresinin 96. âyetine telmih mevcuttur:

Meâli: “Sizin nezdinizdeki tükenir, Allâh’ın indindeki ise bâkidir. Sabredenlerin mükâfâtını, biz, yapmakta olduklarının daha güzeliyle vereceğiz, muhakkak.”

Âyet ve hadislere, konunun gerektirdiği yerlerde, her din mensûbunu etkileyecek durumda değinmesi ile sağlam terbiye dersleri verir.

Gam çü âyineest piş-i müctehid
K’enderin zıd mi-nümâyed rûy-i zıd

“Müctehidin önünde gam ayna gibidir. O zıddın içinde zıddın yüzü görünmektedir.”

Sûre-i İnşirâh’ın 5.-6. âyetlerine telmih mevcuttur ki, meâlleri şöyledir:

“Demek hakikaten güçlkle beraber kolaylık var. Muhakkak, güçlkle beraber kolaylık var.”

Z’in teenni âyed ikbâl-i sürûr

İn teenni beyza vü devlet tuyûr (Mesnevi, 11168. beyit)

“İkbal ve sürûra eriştiren bu teenni yumurta, devlet de kuştur.”

Bâş tâ eczâ-yı tû çün beyzahâ

Mürgülhâ zi ind-i ender intihâ

“Sabret ki, vücûdunun cüzleri, sonunda yumurtalar gibi kuş çıkarsınlar.”

Târık sûresinin 9. âyetine telmih vardır ki, meâli şudur:

“O günde ki, bütün sırlar yoklanıp, meydana çıkarılacaktır.”

4. Mevlânâ, tasavvufun bütünleştirici sistemini tamâmen benimsediği için, geniş bir bütünleşme sağlayabilecek durumu hazırlar. Mesnevi’de böyle beyanlar pek çoktur. Aşağıda ki beyitler bunun sâdece birkaç misâlini teşkil edecektir.

İlm ü hikmet zâyed ez lokma halâl

İşk u rikkat âyed ez lokma halâl (Mesnevî, 1641. beyit)

“Helâl lokmadan ilim ve hikmet doğar, aşk ve rikkat husûle gelir.”

Çün zi lokma tû hased bini vü dâm
Cehl ü gaflet zâyed anrâ dân harâm

“Bir lokmadan hased, tuzak, cehâlet ve gaflet hâsıl olduğunu görürsen, o lokmanın harâm olduğunu anla.”

Lokma tohmest ü bereş endişehâ
Lokma ahr ü gevheres endişehâ

“Lokma, mahsûlü fikirler olan tohum misâlidir. Kezâlık lokma deniz gibidir ki, onun incisi fikirlerdir.”

Zâyed ez lokma halâl ender dehân

Meyl-i hizmet azm-i reften an cihân (Mesnevî, 1645. beyit)

“Ağızdaki helâl lokmadan, büyüklere hizmet meyli ve öbür âleme gitmek azmi doğar.”

5. Mevlânâ, hareketli uslûbu ile, farsça bilen her şahsı etkileyebilecek bir güce şhip bulunduğu gibi, eserlerinin tercümeleri de, bu uslûpla kuvvet kazanır.

Fil ü kavî ü sıdk şud kuvvet melek

Tâ bedin mi'râc şud süy-i felek (Mesnevî, 11840. beyit)

“İbadet, zikir, tesbih ve sadâkat, meleklerin kuvveti olmuş, onlar bundan dolayı, semâda mi'râca yol bulmuşlardır.”

Tu zi telhi çünki dil pür hun şevi

Pes zi telhîhâ heme birun şevi (Mesnevî, 11847. beyit)

“(Eğer), acılıklardan müteessir olursan, içinden bütün kötülükler çıkar.”

Sâyehâyî ki büved cüyâ-yı nûr

Nist kereded çün küned nûreş zuhûr (Mesnevî, 12310. beyit)

“Nûr aramakta olan gölgeler, nûr zuhûr edince, kaybolur.”

6. Mevlânâ, öğrenip-söylemeyi esas almak gerekliliğini kuvvet-

le vurguladığı için, gerekli terbiye derslerinden en mühimini vermiş bulunmaktadır.

Bişnev in ney çün şikâyet mi-küned
Ez cüdâyihâ hikâyet mi-küned huy

beyitinin Mesnevi'nin ilk beyiti olduğu düşünülürse, Mevlânâ'nın önce dinleyip-öğrenmek gerekliliğine ne derece önem verdiği kolayca anlaşılır.

7. Mevlânâ Sehl-i mümtenininin de en güzel örneklerini vermiştir. İster mantıkî bir silsile tákibetsin, ister sâdece hislerinin ifâdesi olsun (bunu bütün beyitlerinde görmek mümkündür.

Hemen her beyitinde mevcut aliterasyonlar da onun nazmına ayrı bir kıymet kazandırmaktadır. Meselâ :

Bâkazâ pençe zeden nebved cihâd

Z'anki inrâ hem kazâ bermâ nihâd (Mesnevi, 970. beyit)

“Çalışıp-çabalamak kazâ ile uğraşmak demek değildir, çünkü bunu bize yükleyen de kazâdır.”

Der beyân-ı in sê kem cünban lebet

Ez zehâb ü ez zehab v'az mezhebet (1040. beyit)

Kin serâ hasmest bisyâr ü adû

Der kemînet isted çün dâned ü (1041. beyit)

“Bu üç şeyin beyânı için dudaklarını kımıldatma : gidişin, altının ve mezhebin; çünü bunlarınhasmı, düşmanı çoktur; düşman bunları öğrenince, sana karşı pusu kurar.”

Tâ hevâ tâzest iman tâze nist

Ki'n hevâ cüz kufl-i an dervâze nist (1076. beyit)

“Hevâ vü heves tâze ise, iman tâze değildir; (çünkü) hevâ Al-lâh'a vâsıl olma kapısının kilididir.”

Sonuç olarak :

1. Mevlânâ, muhâkeme ve kıyâsa dayanmak sûretiyle, İslâm terbiyesinin telkin usûlünün sağlam bir tatbikatını ortaya koymuştur.

2. İnsanlar arasındaki ilişkilerin sabır ve sebat ile pekişeceğini muhtelif şekillerde göstermeye gayret etmiştir.

3. Tasavvufun bütünleştirici sistemini benimsetmeye çalışmış, bu alanda da başarılı olmuştur.

4. Âyet ve hadisleri konuyla tam mânâları içinde birleştirebilmiştir.

5. Hareketli uslûbu ile, farsçaya değişik bir hüviyet kazandırmıştır.

6. Sehl-i mümteninin en güzel örneklerini vermiş, bu yolda birçok esere öncülük etmiştir.

MEVLÂNÂ'NIN KONYA'DAKİ SOSYAL MUHİTİ

Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Mevlânâ'nın Türk kültürü ve düşünce hayatındaki önemli yeri, onun çağdaşlarıyla birlikte ve yaşadığı ortamın olaylarıyla ele alınırsa daha iyi anlaşılır. XIII. yüzyıl Anadolu sosyal ve kültürel hayat bakımından büyük değişikliklerin olduğu ve fikri hayatın son derecede canlandığı bir yüzyıldır.

Moğol istilasından sonra sayıları gittikçe çoğalan ve Moğol istilasından önce de vaki olan göçlerle, Mevlânâ'nın çağdaşı bir çok âlim, zanaatkar ve din uluları Anadolu'da sönmeyen yıldızlar olarak parlamışlardır. İbnü'l-Arabi (Ölm. 1240), Sadreddin Konevi (Ölm. 1274), Şems-i Tebrizi (Ölm. ?), Evhadüddin Kirmânî (Ölm. 1289), Hacı Bektaş-ı Veli (Ölm. 1325), Ahi Evran (Ölm. 1300), Necmeddin Dâye (Ölm. 1253), Fahreddin-i Irakî (Ölm. 1289), Seyyid Burhaneddin el-Muhakkık (Ölm. 1240) isimleri hemen aklımıza gelenlerdir.

Moğolların 1243 yılından itibaren Anadolu'ya hâkim olmaları Selçuklu sultanlarının boyun eğmelerini ve vergi ödemelerini zorunlu kılmıştır. Fakat fikir hayatında, yüzyılın başından beri devam eden canlılık kesintiye uğramamıştır. Bir yandan Moğollara vergi ödenmiş, öbür yandan yeni medreseler yapılmış ve buralarda eğitim gören ve eğitim veren bilginler yetişmiştir. Birçok medresenin, Dârü's-şifanın yapılmış tarihlerinin XIII. yüzyılın ikinci yarısı olması bunun kanıtıdır.

Mevlânâ'nın, Moğol akımını ve hâkimiyetini Tanrı iradesinin bir neticesi olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Halkın çektiği ızdıraplara karşı onun eserlerinde tepkiye rastlanmaması, barışçı ve mistik tabiatından kaynaklanmaktadır. Moğol yöneticilerle iyi münasebetler tesis ederek, çeşitli vesilelerle, halkın ızdırıp ve isteklerini onlara iletmış ve müsbet cevap almıştır. Pek tabii bugünkü dünya anlayışı ile bu davranışı izah etmek ve olumlu karşılamak mümkün değildir.

Öte yandan Doğu'dan, özellikle İran'dan gelen bu şahsiyetler yazı dili olarak Farsça'yı kullanmışlardır. Selçuklu sultanları da İranlı kâtipler kullandıkları için Farsça yönetim ve bilim dili halini almıştır. Bu dönem Anadolu Tarihi ve Kültürünün kaynakları Farsça'dır ve ne yazık ki henüz tamamıyla bugünkü Türkçemize kazandırılmamıştır. Mevlânâ 1260 da Farsça'nın yanında Türkçe ve Rumca da yazmıştır. Onun açtığı bu çığır 1300 yılından itibaren en güzel Türkçe şiirlerle Yunus Emre tarafından devam eder.

Mevlânâ ve çağdaşları hakkında bilgilerimiz Farsça yazılmış kaynaklara dayanmaktadır. Bunlardan iki önemli ve klasik kaynaktan biri Ahmed Eflâkî'nin Ariflerin Menkıbeleri ve diğeri Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlâr'ın Menâkıb-ı Hüdâvendigar adlı eserleridir ki ikisinin de Türkçe güzel tercümeleri vardır. Yalnız bu eserlerde Mevlânâ ve etrafındakiler olağanüstü tasvir edilmişlerdir. Bunun için gerçek olan ile olmayanı birbirinden ayırdetmek güçtür. İdeal kişilik, gerçek kişiliklerin çok üstündedir. Bütün Menakıb kitaplarında olduğu gibi bunlarda da tarihi vak'aları diğer kaynaklarla destekleyerek ayırdetmek yerinde olur.

Kaynaklarda Mevlânâ'nın tek bir sosyal muhit içinde değil, toplumun çeşitli sosyal muhitleri ile münasebetleri olduğu hemen göze çarpar. Şems'le tanışmasından sonra bile artan mistik tecrübe ve yaşayışa rağmen toplumdaki ayrı yaşayan bir sufi kişi hüviyetini almamıştır. Yakın çevresi olan ile çevresi dışında, zanaatkarlar, bilginler, ahi zümreleri, abdallar, yöneticiler, vezirler, sultanlar kısacası hemen her sınıf ve mezhepten insanlarla halkla ilişkileri olmuştur. O hem halkı aydınlatan, yardım eden halktan bir kişi hem de aristokratların, sultanların saygı kaynağı ve rehberi olmuştur.

Aile çevresindeki kişiler: Babası, Sultanu'l-Ulema lakabını kazanan büyük bilgin Bahaeddin Veled'dir. Annesi Mümine Hatun'dur. İlk eşi Gevher Hatun'dan büyük oğlu bilgin Sultan Veled ve Muhammed Alaeddin dünyaya gelmişlerdir. İkinci eşi Kerra Hatun'dan Muzafereddin Âlim Çelebi ve tek kızı Melike Hatun vardır. Bu aileden Mevleviliği temsil eden Çelebiler Sultan Veled'in soyundan gelenlerdir.

Kendisine çok yakın bir çevre olup her zaman Mevlânâ'yı arayan ve hayranlarından Muineddin Pervane, Hüsameddin Çelebi, Selahaddin Zerkub gibi ikinci bir çevresi vardır.

Onun bilim muhiti veya çağdaşı bilginlerle ilişkileri üzerinde biraz durmağa değer.

1 — Sadreddin Konevi (Ölm. 1274)

Muhyiddin İbn Arabî'nin üvey oğludur. Onun terbiyesi ile yetişmiştir. Konya'da zaviye ve medresesi vardır. Tasavvuf ve hikmete dair eserleri vardır. Başlangıçta Mevlânâ'nın ululuğunu inkar edenlerdendi, sonra ona bağlananların başında gelir. Mevlânâ da ona saygı gösterirdi. Kendisini zaviyesinde ziyaret etmiş ve hatta gerçekleşmese bile cenaze namazını onun kıldırılmasını istemişti (1).

2 — Kudbüddin-i Şirâzî (Ölm. 1310)

Hikmet, matematik ve tıp alanlarında eserleri vardır. Anadolu'ya geçtikten sonra Pervane Muineddin'in himayesini görmüştür.

Eflâkî'nin anlattığına göre "Mevlânâ'nın ziyaretine gelmişti. Sizin yolunuz nedir? dedi. Mevlânâ yolumuz ölmek; zira ölmezsen erişemezsin. Kudbeddin "ah... yazık ne yapayım" dedi. Buyurdu ki işte bu ah... ne yapayım yok mu? Mevlânâ bunun üzerine semaa kalktı. Kudbüddin'in Mevlânâ'yı imtihan etmek için geldiği de söylenir (2).

3 — Fahreddin-i İraki (Ölm. 1289)

Irak'dan başlayıp, Anadolu'ya Suriye'ye Mısır'a Mağrip illerine göç eden bir süfidir. Konya'da oturduğu günlerde meşhur oldu. Muhyiddin İbn Arabî'nin eserlerini okudu, Şeyh Sadreddin'in meclislerinde bulundu. Mevlânâ'nın müsaadesi ile, Pervane kendisini Tokat'a gönderip onun için orada bir hanıgâh yaptırdı. Mevlânâ'nın büyüklüklerinden bahseder ve onu kimse gereği gibi anlayamadı, derdi (3).

4 — Necmeddin-i Dâye (Ölm. 1253)

Necmeddin Kübra'nın müridlerindendir. Mirsadü'l-İbad adlı kitabını Anadolu'da yazmıştır. Mevlânâ ile ilgili olarak şu hikaye anlatılır: Mevlânâ, akşam namazında Necmeddin'e imam olmasını rica etmiş. Arkasından Şeyh Sadreddin de namaz kılmıştır. Namazda Kâfirün suresini iki defa okumuştur. Bunun üzerine Mevlânâ Sadreddin'e dönerek: "Zâhirde bir defa sizin için, bir defa da benim için okudu" demiştir.

5 — Bahauddin-i Kanî

Moğol korkusundan, Anadolu'ya, Alaeddin Keykubat zamanının

(1) Sadreddin Konevi'nin Mevlânâ ile münasebetleri ve konuşmaları hakkında bkz. B. Füzüzanfer, Mevlânâ Celaleddin, M.E.B., İst., 1963, s. 158-159 - 161-167.

(2) B. Füzüzanfer, A.g.e., s. 163.

da gelmiştir. Şairdir. Selçuklu sultanlarını öven şiirler okumuştur. Kanî, bir gün ünlü şair Senâi için onu sevmem, bence müslüman değildir o diye 1130 (1131) de ölen Sûfi Senâi'den bahsedince, Mevlânâ: "Sus" demişti. "Müslümanlığın yeri mi, müslümanlık onun yücelliğini görseydi külâhı başından düşerdi. Müslüman sen misin? Senin gibi müslümanlık iddiasında bulunan binlerce mi".

6 — Kadı Siraceddin Urmevî (Ölm. 1283)

Konya'da kadılık eden büyük âlimlerdendir. Birkaç kitabından en şöhretlisi Metaliu'l-Envar'dır. İlkın Mevlânâ'nın makamını inkar ederken sonra onu takdir etmiştir. Mevlânâ'nın cenaze namazını, Şeyh Sadreddin'in teessürden dolayı kıldıraramaması yüzünden Kadı Siraceddin bu kutsal görevi yerine getirmiştir (4). Mevlânâ'nın ona yazdığı mektuplar vardır. Saygı dolu ifadelerle biri, "Kadılar kadısı, üstünlük üstadı" diye başlar. Bir başka mektupta: "Yüce bilginlerin övüncü" diye ünvan verilir (5).

7 — Hindli Safiyeddin Mehmed (Ölm. 1315)

Kadı Siraceddin'in yetiştirdiği büyük bir âlimdir. Bilgisinden dolayı gururlu bir kişi idi. Mevlânâ onun için: "Hintli Safiyeddin'in kalbini temizlemek, ona doğru yolu göstermek 70 Rum putperestini müslüman etmekten daha güçtür." Eflâki'nin anlattığına göre "Safiyeddin, Sultan Veled'in şefaatiyle ve ricalardan sonra müridliğe kabul edilmiştir (6).

8 — Şeyh Sa'di

Fars edebiyatının ünlü üstadı Şiraz'lı Şeyh Sâdi Mevlânâ'nın çağdaşlarındandır. Ona hayran olduğu ve elini öpme şerefine erdiği Eflâki'de geçer. Sâdi, o zaman Şiraz meliki Şemseddin-i Hindî'ye Mevlânâ'nın güzel mânâlar ihtiva eden bir gazelini göndermiştir. Gazel şöyledir: "Her an sağdan soldan aşk sesi geliyor. Biz göge gidiyoruz, kim bu temaşaya katılmak istiyor?" ilâh. (7)

(3) M. B. Beytur; Divan-ı Kebirden Seçmeler, M.E.B. yay., Cild: I, s. XXXVI.

(4) F. Sipehsâlâr, Mevlânâ ve Etrafındakiler, Çev. T. Yazıcı, Tercüman yay., İst., 1977, s. 114.

(5) A. Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin Mektupları, İnkılap ve Aka Kitâbeveleri, İst., 1963, s. 259.

(6) B. Füzûzanfer, A.g.e., s. 171; Eflâki, Ariflerin Menkıbeleri, Terc. T. Yazıcı, 3/211.

(7) Eflâki, 3/174; Şeyh Sa'di ile Mevlânâ'nın mülakatının cereyan tarzı ve Sa'di'nin Konya'ya gelişi ayrıntılı olarak B. Füzûzanfer tarafından anlatılır. Bkz. Mevlânâ Celâleddin, s. 172-181.

Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ'yı küçüklüğünden beri tanır. Büyük bir bilgin olan Seyyid Burhaneddin'in sohbetleri "Makâlât" adı altında toplanmıştır. Bu sohbetlerde, Kalenderileri över, felsefeye düşkün olanları yerer. Hakim Senâî, Nizami gibi şairlerin şiirlerinden istişhadlarda bulunur; sık sık, Sultanu'l-Ulemanın "Maarîf"inden bölümler, sözler alır; mezheplerden söz açar. Anlaşıyor ki O, tasavvufun bütün inceliklerini öğrenmiş, hazmetmiş, sūfilikten ziyade Melamet eserlerinin yolunu tutmuş bir erdir. Sipehsâlâr'a göre Seyyid, "buraya bir arslan geliyor; ben de bir arslanım; birbirimizle geçinemeyiz" demiş, Kayseri'ye gitmiş, o gidince de bir müddet sonra Konya'ya Tebriz'li Şemseddin gelmiştir. (8)

Seyyid'in Kayseri'ye gidişinden dört-beş yıl sonra Şemseddin Konya'ya gelmiştir. Bu süre içinde Mevlânâ'nın hâlini İbtida-name tasvir eder.

Selçuklu Sultanları Mevlânâ'ya Konya'ya geldiği günden itibaren saygı göstermişlerdir. Sultan İzzeddin Keykâvud, onun müridi olmuştur. Mevlânâ, İzzeddin'e "oğul" diye hitap etmiştir. Sultan Rükneddin Kılıçarslan da onun müridi olmuş ve sema meclislerinde hazır bulunmuştur. Bir ara Rükneddin, Şeyh Baba diye bilinen bir zata intisab etmişti, Mevlânâ buna pek güvenmiş "O kendisine başka bir baba bulduysa biz de kendimize başka bir evlat buluruz" demiştir. Bir gün Rükneddin, ziyaretine gelmiş, kapı açılmamıştı. Bir başka gün de yine ziyaretine gelmiş, Mevlânâ, kendisine yüz vermemiş, nihayet zamanın adetince, kalkarken Mevlânâ'dan bir öğüt istemişti. Mevlânâ "Ne diyeyim sana, Çoban ol demişler, kurt oluyorsun, bekçilik et demişler, hırsızlık ediyorsun, Rahman seni padişah yapmış, sen şeytana uyuyorsun". Bu sözleri duyan Sultan ağlayarak çıkıp gitmişti (9). Böylece görülüyor ki, Mevlânâ, yöneticileri halka karşı iyi davranmaya, şefkatli olmaya yönlendirmiştir.

Mevlânâ'nın çevresinde, beylerden, vezirlerden, devlet ricalinden şahsiyetler de vardır. En ünlü olanlarının isimlerini analım: Alemeddin Kayser, Celaladdin Müstevfi, Ekmeleddin Tabîb, Nâîb Eminateddin Mikail, Fahreddin Ali Sahîb Ata, Bedreddin Gühertas, Kadı İzzeddin, Kadı Ekmeleddin, Mecdeddin Atabek, Muinüddin Sü-

(8) F. Sipehsâlâr, A.g.e., s. 120. Ayrıca bkz. A. Gölpınarlı, Mevlânâ Divan, Milliyet yay., İst., 1971, s. XXX.

(9) A. Gölpınarlı, Mevlânâ, Hayatı Eserinden Seçmeler, Varlık yay., 3. bsk., İst., 1973, s. 37-38.

leyman Pervane, Mühezzebeddin Emir, Nureddin Caca, Taceddin Mutez, Celaleddin Karatay...

Mevlânâ bu kişilerden bazılarında mektuplar göndermiş, ricalarında, tavsiyelerde bulunmuştur. Onun sohbetine katılanlar, methettikleri, yedikleri vardır. Pervane Muinüddin'e 25 mektup göndermiştir, ne kadar Selçuklu Sultanları başta olsalar da gerçekte bütün işler, Ona sevgi ve husûsiyeti fazladır. Pervane lakabını o vermiştir. Her ne kadar Selçuklu Sultanları başta olsalar da gerçekte bütün işler, hatta Sultanları azil ve tahta oturtma Pervane'nin elinden olmuştur. Mevlânâ Pervane'nin semâ meclislerine icabet eder, davetlerini kabul eder. Ancak, sırasında ona ağır sözler söylemekten de sakınmaz. Meselâ bir gün, ziyaretine gitmiş, Mevlânâ'dan öğüt istemiştir. Mevlânâ: "Duydum, Kur'an'ı ezberliyormuşsun; Şeyh Sadreddin'den de Hadis okuyormuşsun." Pervane, "evet" deyince Mevlânâ: "Allah'ın sözleriyle, Peygamberin buyrukları sana tesir etmezse ben ne diyeyim" demiştir. Pervane'ye yazdığı mektuplar bağışlanma, vergi yükünün affı, yardım talebi ve teşekkür beyan eden mektuplardır. (10)

Vezir Celaleddin Karatay'a hitaben yazılan mektuplarda, övgü dolu ifadelere raslanır: "Eren huylu, hayır hasenat ıssı", "...mazlumların yardımına koşan millet ve Din Celâlî", "Melek huylu, Tanrı'ya en yakın meleklerin sıfatlarıyla sıfatlanmış" gibi.

Fahreddin Sahib Ata da, Onunla sık münasebeti olan bir kişidir. Hayır-hasenat sahibi, âdil ve merhametli olduğu için övülmüştür. Mevlânâ'nın birçok isteğine mazhar olanlardandır (11).

Bu listeyi uzatabiliriz, sadece Cacaoğlu Nureddin ve Taceddin Mutez'in isimlerini özellikle tekrarlayalım.

Mevlânâ'nın esas çevresini kuşatanlar halk tabakasından insanlardı. Bu kişiler içinde Mevlânâ'nın babasıyla göçedenlerden Muhammed Hâdim, Erzincanlı hekim Alaeddin, Mevlânâ'nın şefaatiyle idamdan kurtulan ve aslı Rum olan ressam Alaeddin Siryanos, Konya ahilerinin başı Ahî Ahmed Şah, Kazzaz Ahî Ahmed, Çiftçi Ahî Muhammed Seydaveri, Kürkçüler hamamında natırlık eden Ahî Nattur, resmini yapan ressam Rum Aynüddeve, Mimar Tebrizli Bedreddin, Konyalı tâcir Hacı Emire, Hanende Şerefeddin Osman, Bedreddin Neccar (marangoz), ressam Bedreddin Yavaş, Beşikçi Şeyh, Neyzen Hamza, Debbâğ Hüsameddin, Ressam Rum Kaloyan, Hanen-

(10) A. Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, Mektuplar, s. 247-251.

(11) A. Gölpınarlı, A.g.e., s. 231.

de Kemal, Rebap çalar Ebubekir, Pamukçu (Kottanni) Násireddin, Marangoz Mahmud, Sinaneddin onun dostlarıdır (12).

Yârân, Mevlânâ'nın en geniş ve hattâ en yakın çevresidir. Her dinden, mezhepten, tabaka ve meslekten insanlardır. Mevlânâ'yı çok sevenler, Mevlânâ da onları Kemaleddin Kâbi isimli Mevlânâ'yı çekemeyen biri, Muinuddin Pervane'ye: "Mevlânâ'nın müridleri acaip insanlardır. Çoğu aşağı tabakadan ve zenaat sahibi kişiler. Etrafında şehrin ileri gelenlerinden hemen hemen kimse yok. Her nerede bir terzi, bir bezzâz, bir bakkal varsa onu dost ediniyor" demesi üzerine Mevlânâ: "Onların zenaatları, marifetlerine mani değildir. Mansur, hallac değil mi? Bir başka ârif bezzâz değil mi?" diye kızmıştır. Biri müridlerinin kötü kişiler olduğunu söyleyince Mevlânâ da: "İyi olsalardı ben onların müridi olurum" cevabını vermiştir (13).

Mevlânâ'nın çevresinde, onu seven ve sayan kadınlardan müridleri vardır. Sultan Rükneddin IV.'in zevcesi, Tokath Gömeç Hatun, Selaheddin Zerkub'un kızı ve kendi gelini Fatma Hatun, Pervane'nin zevcesi Gürcü Hatun en başta gelen hayranlarıdır. Kadın hürriyetine taraftar olduğundan bir çok müridi bulunduğunu, Mevlânâ sema ederken kadınların onun başına güller serptiğini biliyoruz. Gürcü Hatun'un Kayseri'ye gitmeden önce, Aynüddeve adlı Rum ressama onun resmini yaptırmıştı. Mevlânâ'nın kadınlara hitaben yazılmış mektupları vardır (14).

XIII. yüzyılda yaşayan Mevlânâ'nın sosyal muhiti içinde çeşitli derviş tarikatları ve sosyal zümreler vardır. Bunlardan Kalenderiler, Babailer, Ahiler sosyal çalkantılar yaratacak derviş tarikatları veya zümreleridir. Bir de, toplu bir halde dolaşan Zümre-i Abdalân ve Rum Abdalları denen derviş taifesi vardır.

Ehl-i Sünnet çizgisini aşan, kendilerini ibadetlerden ve yükümlüklerden âzâde sayan Kalenderi dervişlere Mevlânâ'nın bakışı yumuşaktır. Kalenderiler saç, sakal, kaş ve bıyıklarını traş eder; davul, dümbelek ve boynuz borularla ilahiler söyleyerek dolaştırdı. Bunlar ya oniki dilimli keçe külah giyerler veya baş açık gezerlerdi.

Mevlânâ diğer şeyhler ve Kalenderilerden farklı olarak mürid-

(12) A. Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, İnkılâp Kitabevi, 4. bsk., İst., 1985, s. 219.

(13) M. Ü. Anbarcıoğlu, Mevlânâ ve Mukhiti, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1961, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1962, s. 223.

(14) A. Gölpınarlı, Mevlânâ Mektupları, s. 237-238.

lerine dilenmeyi ve boş gezmeyi yasak etmişti. Yalnız sakalsız Kalenderilere gıpta ettiğini Eflâki'deki bir anekdottan anlıyoruz. Bir gün berbere: "O kadar dipten kes ki, ancak erkek olduğum anlaşılın" deyip, sakal ve bıyığını dipten kestirmiş, ertesi gün de: "Gıpta ederim Kalenderilere, hiç sakalları yoktur. Sakalın az oluşu insanın kutluluğuna delâlet eder" demişti. (15)

Onlar hakkında Mevlânâ'nın şiirlerinde kayıtsızlık ve neşe manalı ifadeler yer alır. Bir iki örnek verelim (16): "Halka haram olan şarap, Kalenderilere mübahtır, içer dururlar; sâki kendine gel de artık yeter, bitti deme. Nerde başlangıcımız, hani tamamlamamız"

"Hak kokusunu Kalenderin ağzında ara. Adamakıllı ararsan, şüphle yok ki, mahrem olur, aradığını bulursun."

Mevlânâ'nın çağdaşı bir derviş tarikatı da Babaliktir. Kaynağını Baba İshak veya Baba Resul'den alır. 1240 yılında Selçuklu Sultanına karşı büyük Türmen isyanından sonra zümreleşmiştir. Mevlânâ'nın bu Babalarla hiç bir irtibatının olmaması pek mümkün görünmüyor. En azından Baba Resul'un has halifesi olan ve bilahere Bektaşiliği kuran Hacı Bektaş Veli ile Mevlânâ'nın, yüz yüze olmasa da elçilerle, ilişkileri vardır. Meşrep bakımından Mevlânâ'dan farklı olan Hacı Bektaş, bir dervişini Konya'ya bir mesajla gönderdi: "Aleme saldığın bu velvele nedir? bulduysan buna ne hacet, bulmadıysan ne diye aramazsın?" diye sordu. Derviş Konya'ya ulaşip Mevlânâ ile buluştuğu sırada Mevlânâ semâ etmekteydi. Bu soru sorulmadan "Dostu görmediysen ne diye aramazsın? Gördüysen neden çalıp çağırmazsın" mealindeki matlala başlayan gazeli inşada koyuldu. Gelen derviş de soruyu sormadan cevap aldığı için geri dönmüştü (17). Yalnız öyle görünüyor ki, Türkmen Babalarının dini yaşayış ve öğretileri ile Mevlânâ'nın fikri ve manevi hayatı her biri kendi muhitinde ve hepsi yanyana yaşıyordu. Birbirleriyle münasebetleri tolerans ve hayırhahlık ilişkileri içindeydi (18).

Mevlânâ'nın çevresinde Ahiler de büyük bir sosyal topluluk olarak mevcuttu. Ahilik ve kurucusu Ahi Evren hakkında geniş tetkik-

(15) A. Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddin, s. 65.

(16) Kalenderiler hakkında Mevlânâ'nın sözleri, A. Gölpınarlı: Mevlânâ Celâleddin, s. 61-63.

(17) Eflâki, 3/315.

(18) J. Melikoff, Les Baba Turcomans Contemporains de Mevlana, Bildiriler, Mevlânâ'nın 700. ölüm yıldönümü dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, 15-17 Aralık 1973, İş Bankası yay., Ankara, 1973, s. 274.

ler yapıldığından (19), biz sadece Mevlânâ ile ilişkileri üzerinde durmak istiyoruz. Onun çevresinde Ahi ünvanı taşıyan ve ona saygı ve sevgi duyan birkaç Ahi ismine raslamaktayız. Mevlânâ'nın müridi ve halifesi Çelebi Hüsameddin'in babasının adı Muhammed b. Ahi Türk'dür. Konya'da ahi olup, halk üzerinde manevî nüfuz kurduğu, mal ve eşya sahibi olduğu bilinir. Çelebi Hüsameddin'e de Ahi Türk-oğlu denmiştir.

Mevlânâ'nın çevresi ile tartışan bir Ahi Ahmed vardır. Eflâki ondan iyilikle bahsetmez. Ahi Ahmed şeriat kurallarına katı olarak bağlanmış. Tanıyanlar ona "anüd" sıfatını yakıştırmıştır. Eflâki şöyle anlatıyor: "Ahi Ahmed, Alaeddin'e ben bir eşek yükü kitap okudum, fakat bu kitaplarda semânın mübah olduğuna dair hiç bir şey görmedim. Siz bu bid'atı hangi delil ile yürütüyorsunuz dedi, Alaeddin: "Ahi bir eşek gibi okudu. Onun için bilmedi. Tanrı'ya hamdolsun ki biz İsa gibi okumuşuz ve onun sırrına ermişiz diye cevap verdi." (20)

Eflâki'nin anlattığı bir başka olay şudur:

"Çelebi Hüsameddin'e bir hangâh'ın şeyhliğinin verilmesi için tören tertip edilmektedir. Sultandan ferman çıktıktan sonra devrin ulularının ve Mevlânâ'nın huzurlarıyla yapılan bir törenle Ahi Ahmed: "Ben, bu adamı bu havalide şeyhliğe kabul etmiyorum" dedi. Bunun üzerine herkes birbirine girdi.

Mevlânâ "Günahkâr, Tanrı kapısından reddedilmiş ve kovulmuş olan Ahi Ahmed'i büyüklerin ve Emirlerin şefaatiyle kulluğa kabul etmeyip: "O bizim cinsimizden değildir" dedi. Bir daha o zavallının yöresinden geçmedi. O talihsiz de, o uğursuzluk içinde öldü. Onun gençlerinin ve rindlerinin çoğu Mevlânâ'nın kulu ve mürsidi oldular. Muhibler, onun bu terbiyesizliğini İslâm Sultanının kulağına ulaştırmışlar. Sultan onu öldürmek istedi. Fakat Mevlânâ Hazretleri razı olmadı ve bir daha onu büyüklerin toplantı ve mahfillerine sokmadılar.

Öte yandan Ahi Ahmedşah'ın Mevlevilerle dostluğu vardı. Kendisi "Fityanın Şefi" olarak binlerce rünüda komutanlık ediyordu. Kendisini Sultan Vele'din müridi olarak takdim etmiştir. 1291 yılında Moğol Prensi Geyhatu, Konya'yı almayı tasarlarken onu bu fikirden vazgeçirdiği söylenir. Eflâki'nin sözlerinin gelişinden Ahmed-

(19) N. Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, A. Ü. İlahiyat Fak. yay., Ankara, 1974.

(20) Eflâki, 6/12.

şah, Ahiler arasında Ahi Ahmed'den farklı olarak, Mevlevilere yaklaştırmıştır. (21).

Her halde Ahiler arasında farklı tutumlar olmuştur. İlk Ahiler Mevlânâ'yı ve sonra Mevleviliği destekliyor; yeniler ise kendilerini farklı görmek istiyorlardı. XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Moğol ege-menliği döneminde Ahilerin önemi artmıştır. Ama her zaman Selçuklu yönetimine sadık görünüyorlardı.

Mevlânâ'nın sosyal muhiti içinde her dinden gayri müslimler vardır. Şehirde camiler, kiliseler ve manastırlar kucak kucağadır. Mevlânâ'nın Rumlara yani Hristiyanlara ve onların rahiplerine gösterdiği alçak gönüllülük, onun yüceliğini göstermiştir. Hristiyanlarla münasebetleri konusunda anekdotlar çoktur. İnsana dini ne olursa olsun Tanrı'nın yaratığı olarak bakan Mevlânâ, dini ne olursa olsun insanları sevmiştir. Buna bir güzel örnek verelim: İdam mahkumu Rum genci "Siryanus" Mevlânâ tarafından idamdan kurtarılmıştır. Onun bu macerasını Eflâkî gayet tatlı bir tarzda anlatır. (22)

Kendisine üstünlük taslayan rahipleri, mahcup olmamaları için gösterdiği kerameti ile; evini tamir eden ustayı da, dindarlığı hususunda söylediği gönül okşayıcı sözlerle müslümanlığa kavuşturmuştur. (23)

Vefatı esnasında tabutunun arkasında giden her dinden ve her milletten insanın bulunması onun ululuğuna güzel bir numunedir.

Bütün bu söylediklerimiz gösteriyor ki Mevlânâ kendi köşesinde, zühd ve takva içinde yaşayan bir sûfi değil, aktif bir şahsiyettir.

Onun Sultanlardan, vezirlerden, idarecilerden, bilginlerden oluşan çevreleri vardır. Sözü ve sohbetini dinlemiş ve yerine getirmişlerdir. Dervişlerden, babalardan, halkın her kesiminden, zanaat-kârlardan, her sanat erbabından dostları ve arkadaşları vardır. Nihayet kendisine hayran kulları ve yârânı vardır. Sosyal hayat ve sosyal muhitin her canlı varlığı ile örnek teşkil edecek alakası vardır.

(21) Cl. Cahen, Sur Les Traces des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, s. 86.
Bu makalenin çevirisi: M. Öztürk, Belleten, Sayı: 197, s. 596.

(22) Eflâkî, 3/184.

(23) Eflâkî, 3/7, 3/208.

MEVLÂNÂ'YA GÖRE SANAT VE SANATKÂR

Dr. Müjgân CUNBUR

Mesnevi'nin yapraklarını hangi dilekle aralacak, mutlaka karşılığını buluruz; o büyük eserden hangi bilinmeyeni sorsak, cevabını almamak imkânsız gibidir. Bu kez de Mevlânâ, sanat ve sanatçılar hakkında neler söylüyor, bunları anmaktan maksadı nedir? diyerek Mesnevi kapağını gücümüz yettiğince araladık. Mevlânâ'nın sanat ve sanatçılar hakkında yazdıklarından görülebilenler, bulabilip anlamaya gücümüz yetenler bu konuşmanın sınırları içinde sunulmaya çalışılacaktır.

Mevlânâ'nın eserleri yalnız kendi güzel ilminin, yol ve yordamının öğretildiği bilgi kaynağı değil, aynı zamanda o devir olaylarının ve toplum hayatının en ince ayrıntılarına kadar aksettiği bir ayna hizmetini de görürüler. Nitekim XIII. Yüzyıl Anadolu'su, özellikle Konya'nın çarşıları da Mesnevi'ye sanki aksetmiş gibidir. Çeşitli meslek ve sanat erbabı, hünerleri ve sanatlarıyla bu büyük eserin kendilerine ayrılan beyitlerinde yerlerini almış olup, eskilerin dediği üzere, sanki icra-yı sanat etmekte, meydana getirdikleri sanat eserlerini Mevlânâ'nın yorumuna sunmaktadırlar.

XIII. Yüzyıl, Anadolu'da Fütüvvet teşkilâtının büyük şehir merkezlerinden küçük yerleşim birimlerine kadar yaygınlaştığı, Anadolu ahilerinin memlekete millet ve iman bütünlüğü yanında ekonomik istikrar düzenini de getirmeğe başladıkları bir devirdir.

Eskilerin "ehl-i hırfet" veya "ehl-i hıref" dediği sanat ve hüner sahipleri ile sanat ve hünerleri arasındaki Tanrı vergisi bağlantıyı, Mevlânâ, Mesnevi'sinde bir vesileyle kurar. Önce güzel huylu bir zatın her gece gönlünden yüzbinlerce iyi ve kötüyü boşaltıp uzaklaştırdığını, gündüzleri yine gönlünü onlarla doldurduğunu söyleyen Mevlânâ konumuzla ilgili sözlerine şöyle devam eder :

پیشه و فرهنگ تو آید بتو تا در اسباب بکساید بشو
پیشه زرگر باهنگر نشد خوی این خوشخو بد ان منکر نشد

Bu beyitlerde egçen "pişe" sanat, "ferheng" de hüner demektir. Mevlânâ şöyle demek ister :

"Uyandığın zaman, sebepler kapısı sana açılıncaya kadar senin sanat ve hünerin yine sana gelir.

Kuyumcunun sanatı demirciye gitmez, bu güzel huylunun hu-yu, o kötüye mal olmaz."

Sonraki beyitlerde sözlerine şöyle devam eder :

"Sanatlar ve huylar, kıyamet günü, tıpkı çeyiz gibi sahibine ge-lir.

Nitekim uykudan sonra da sanatlar ve huylar yine koşa koşa sahibine döner.

Kısacası güzel olsun, çirkin olsun... bütün huylar ve sanatlar, sabah çağında sahiplerini bulur." (I. C. 1685. Beyit v.d.)

Mevlânâ güzel ahlâk gibi, sanatın da ehline yani sahibine ait olduğuna işaret eder. Nitekim sanatla güzel ahlâk arasındaki bu bağlantı, fütüvvet esaslarında kendini gösterir. Sanatkârın aynı zamanda "Mekârim ül-ahlâk" sahibi olması bir ilke olarak ahilik şart-larında yer almıştır. "Mekârim ül-ahlâk" ise en üstün ahlâk, en yü-ce fazilet demektir.

Sözü daha fazla uzatmadan Mevlânâ'nın sanatlar ve sanatçılar hakkındaki görüşleriyle esas konuya geçelim.

Az önce kuyumcudan bahsolundu. Mevlânâ kuyumcuyu altınla ve değerli taşlarla birlikte anar, örnek olarak "Hasta halayıkla pa-dişah" hikâyesinde kuyumcunun altınla, gümüşle ve kuyumcu başı-lıkla aldatılabileceğine bir işaret vardır. (I. C. 183. Beyit) (2)

İyi ahlâka karşı kötü ahlâkın bulunması gibi iyi sanat yanında kötü sanatlar da mevcuttur. Tıpkı kuyumcunun karşısında kalpa-

(1) Mesnevî-i Manevî. Tashih, mukabele ve neşr eden : Muhammed Ramazani. Tehran, Çaphane-i Haver, 1. Defter, s. 35.

(2) Bu ve bundan sonraki örnekler Mesnevî'nin Veled İzbudak çevirisinin 1955'te basılan ikinci basımından alınmıştır.

zanlar gibi.. Mevlânâ, renkleri, adi taştan değerli lâli, süprüntüden inciye gözün yırt edebileceğini belirttiikten sonra :

“Bu kalpazanlar, gündüze düşmandır. Fakat madendeki altınlar gündüze âşıktır.

Çünkü gündüz, kuyumcu ve sarraf, altını farketsin diye altına aynadır.” der. (II. C. 290-191. Beyitler) (3)

Mesnevi'nin bir yerinde kuyumcunun yaratıcılığına işaret edilmiştir :

“Su ve toprak altın madeniydi; bizse kuyumcuyuz.. gâh onu hal-hal yaparız, gâh yüzük!

Gâh kılıç bağı yaparız.. gâh aslanın boynuna tasma!

Gâh onu tahtı bezeyen turunc yaparız, gâh devlet isteyen padişahların başına taç ederiz!..” (IV. C. 999-1001. Beyitler)

Mevlânâ bir de işin sonunu gören kuyumcu hikâyesi anlatır.

Bir ihtiyar, bir kuyumcuya gider, altın tartacağını söyleyerek terazisini ister. Kuyumcu kalburu olmadığını bildirir. İhtiyar onun alay ettiğini sanarak yeniden teraziyi ister, kuyumcu bu sefer de “Süpürgem yok” der. İhtiyar “Alayı bırak, sağırılıktan gelme, bana teraziyi ver” diye ısrar eder. Kuyumcu: “Sağır değilim, sözlerimi mânâsız sanma. Sen güçsüz, zayıf bir ihtiyarsın, tartacağın altın külçe değil, kırık dökük tozlu bir şey. Tartarken elin titreyecek, yere döküceksin. Sonra benden süpürge isteyip altınını bir yere toplayacaksın. Bu sefer de yerdeki tozlardan ayırmak için kalbur isteyeceksin. Ben işin sonunu önceden gördüm, iyisi mi sen başka yere git!” diyerek hikâyeyi bitirir.” (III. C. S. 132-133.)

Aslında bu herkesin gücünün yeteceği işi, sanatı yapmak istemesi gerektiğini bildiren bir derstir, bir öğüttür.

Mevlânâ bu kadarla da kalmaz, kuyumculuk sanatının inceliklerini birer mazmun olarak kullanıp örnek olarak :

“Bu riyazatlar, bu cefa çekişler, ocağın posayı gümüştten çıkarması içindir.

İyinin, kötünün imtihanı, altının kaynayıp tortusunun üste çıkması içindir.” (I. C. 232-233. Beyitler)

(3) Mesnevi-i Manevi, 2. Defter, s. 90.

“Kalp altınla halis altın ayarda belli olur. Kalpla halisi mehenge vurmamakça tahmini olarak bilemezsin.

Tanrı kimin ruhuna mehenk korsa ancak o kişi, yakini şüpheden ayırd edebilir.” der. (I. C. 299-300. Beyitler)

Sözü bu kez de Mevlânâ'nın “Zerger” dediği kuyumcudan “Ahenger” diye andığı demirciye getirelim; herşeyin zıddıyla meydana geldiği bahsi üzerinde duran Mevlânâ örneği demirciden veriyor ve diyor ki :

“Demirci zenci olursa yüzü, dumanla, isle aynı renktedir.

Fakat beyaz adam demirciliğe kalkışırsa yüzü yer yer kararır, kızarır.” (II. C. 3375 ve 3376. Beyitler)

Sonra da sözü günah işlemeye getirip, günahın demirdeki paslar gibi insanın içindeki cevheri yok edeceğini söylüyor. Mesnevi'nin bir yerinde de insanları terbiye edip yetiştirmesini, Ebubekir-i Rebabi adlı sanatkârın susmasına ve Davud Peygamber'in demire el vurmasına benzetiyor. (II. C. 1916. Beyit)

Mevlânâ çoğu beyitlerinde Davud Peygamberle demirciliği birlikte anar. Davud Peygamber için :

“Bunca yüceliğine rağmen zırh yapmadıkça, zahmet çekmedikçe rızkı gelmiyor.” der. (III. C. 1476. Beyit)

Herkes gibi onun da bir sanat tuttuğunu, rızkını onunla kazandığını belirtir. Sanatla sanatkâr arasındaki bağlantıyı şöyle açıklar :

“Sen nasıl ululuğa âşıkсан bir sanatkâr da meselâ demirciliğe âşıktır.

Herkesi bir iş için yetiştirmişler, gönlüne o sanatın meylini vermişlerdir.” (III. C. 1617-1618. Beyitler)

“Demir, Davud'un elinde mum oluyor; senin elindeyse mum demire dönüyor.” (III. C. 703. Beyit) diyerek sanatını sevmiyenlere yapacakların işin ne denli güç geldiğine yine Davud Peygamber'i örnek veriyor. Mesnevi'nin diğer bir yerinde de bu konuda bir hikâye anlatıyor.

Lokman, Davud Peygamber'in yanına gitmiş, onun demir halkalar yaptığını, sonra da onları birbirine taktığını görmüştür. Lokman silâh yapma sanatını bilmemekte, şaşırmış seyretmektedir. Önce ne yaptığını sorup öğrenmek isterse de sonra işin sonunu beklerse maksadına daha çabuk ulaşacağını düşünerek sabrın iyiliğini aklına ge-

tirir. Bir süre sonra Davud zırhı bitirir, Lokman'ın önünde giyilir ve "Bu, savaşta yaralanmamak için güzel bir elbisedir" der. Mevlânâ hikâyeyi "sabır da güzel bir iş" ibaresiyle bitirir.

Davud Peygamber'in demircilik yapması, onun fütüvvet ehli arasında demircilerin piri sayılmasına sebep olmuştur.

Mevlânâ, kaza ve kader tuzagına düşenleri bağlayan takdir bağlarını demir zincirlere benzetir ve sözlerini şöyle sürdürür:

"Demir zincirleri demirci kırabilir, bir adam zindanın temelini kazıp duvarını yıkabilir..

Fakat şaşılacak şey bu ki, bu görünmeyen kuvvetli bağı kırmaktan demirciler bile âcizdir." (III. C. 1661-1662. Beyitler)

Ancak asıl maksada ulaşmak için zincirlerin koparılması hususunda Mevlânâ şöyle buyurur:

"Zincirleri koparalım, her'birimiz bir demirci, demircilerin kerpeteni gibi ateş yakılan yere gidelim." (I. C. 970. Beyit)

Biraz da Mevlânâ'nın "kuzeger" dediği testicilerden söz edelim. Bir beyitte şöyle deniliyor:

"Testici, bir testiye kırarsa, dilediği zaman yine yapar."

(III. C. 1738. Beyit)

Mevlânâ her sanatçının eserini bir maksatla ve bir işe yaraması için yaptığını testici ve kâseci örneğiyle açıklar:

"Hiçbir testici yoktur ki içine su konmasını düşünmeden testisini, sırf testi yapmak için yapsın!

Hiçbir kâseci yoktur ki kâseyi ancak kâse olmak için yapsın da içine yemek konmak için yapmasın!" (III. C. 2884-2885. Beyitler)

Cüzlerden külle gidişte de, parçaların bütünlenişinde de örnek olarak testici alınmıştır:

"Yerde topak topak dağınık topraklara benzerlerken testici, hepsini de birleştirdi, bir testi yaptı." (VI. C. 3728. Beyit)

Sanatın, sanatkarların elinde halden hale, şekilden şekile girişini, birçok sanatçıyı anarak ifade eder:

"Testici testi ile uğraşıp durdukça testi, hiç kendiliğinden genişliyebilir, büyür mü?

Tahta, dülgerin elindedir. Yoksa nasıl olur da kesilir, yahut başka bir tahtayla birleşir?

Kumaş, bir terzinin elinde olmadıkça kendiliğinden nasıl dikilir, yahut biçilir?" (VI. C. 3336-3338. Beyitler)

Bira yerde yokluğun ve eksikliğin bulunuşunu bütün sanatların güzelliğine ayna sayan Mevlânâ sorar :

"Elbise biçilip dikilmiş olursa, terzinin mahareti görünebilir mi?

Budaklar yontulmamış olmalı kim marangoz onu yontup rendelesin. Ondan asla yahut fer'e ait birşey yapsın." (I. C. 3204-3205. Beyitler)

Sanatçıya, sanatını icra ederken yaptıklarının sorulmayacağı kona da değinen Mevlânâ şu soruları sıralar :

"Terzi kumaşı paramparça eder.. bir kimse çıkıp da o sanatını bilen terziye,

Bu canım atlası neden bu hale getirdin.. neden kestir; ben kesik kumaşı ne yapayım der mi?

Her eski yapıyı yeniden yapanlar, yenilerlerken eski yapıyı yıkmazlar mı?

Marangoz, demirci ve kasap da bunun gibi yeni bir şey yapacakları zaman önce o şeyi yıkıp yakıp harap etmez mi?" (IV. C. 2348-2351. Beyitler)

Her sanata ait araç ancak o sanatın ustasının eline yaraşır. Nitekim Mesnevi'de şöyle yazılıyor :

"Kuyumcunun aleti, kunduracının elinde kuma ekilmiş tohuma döner.

Çiftçinin yanında kunduracının aleti, köpeğin önünde saman, merkebin önünde kemik gibidir." (II. C. 303-304. Beyitler)

Tıpkı her dükkânda, orada icra edilen sanata ait araç ve gerecin bulunması gibi.. Mevlânâ bu hususu da şöyle belirtiyor :

"Her dükkânın ayrı bir sanatı, ayrı bir kârı vardır. Mesnevi de yokluk dükkânıdır, ey oğull!

Kunduracı dükkânında güzel deriler bulunur. Herhangi bir tahta parçası görürsen bil ki kundura kalıbıdır.

Kumaş satanlarda kumaşlar, ipekliler bulunur. Demir olsa olsa arşın olarak vardır." (VI. C. 1525-1527. Beyitler)

Ve diğler sanatçılar, mimarlar, şairler, hanende ve sazendeler, diğler musiki ustaları, dokumacılar ve özellikle nakkaşlar Mesnevi'de geöen sanatçılardan bir kağıdır. Bunlardan nakkaşı, Mevlânâ ya ressam olarak veya işlemeci olarak anar ve;

"Nakiş nakkaşı nasıl mücadele eder" diye soran Mevlânâ :

"Nakiş, nakkaşın ve kaleminin huzurunda ana karnındaki çocuk gibi âciz ve eli bağıdır.

Kudret huzurunda bütün âlem mahlûkları iğne önünde gergef gibi âcizdir.

Kudret, gergefe bazen şeytan resmi, bazen insan resmi işler; gâh neşe, gâh keder nakşeder.

Gergefin eli yok ki onu def için kımıldatsın." (I. C. 608-614. Beyitler) diyor, sanat eserinin sanatçı üzerinde hiçbir etkisi, ona itiraz edecek ve onunla çarpışacak gücü olmadığını belirtiyor.

Şimdi bir an için kuyumcudan demirciye, kunduracıdan terziye, testiciden nakkaşa ve diğler sanatkâr ve zenaatkârlara kadar uzanan bu ilgiinn altındaki sır nedir, Büyük Mevlânâ'nın bu sanatçıları anmaktaki maksadı ne olabilir, diye sorulabilir.

Bu soruların cevabı Mevlânâ'nın, büyük felsefesinde gizlidir. Aslında sanatkâr da, sanatı da, ortaya koyduğu eserler de birer mazmundur. Nitekim :

"Şu yama yamama sanatına bak hele. Eski palasları iğnesiz dikip durmada

Diktiği sıralarda ne ip var ne de iğne.. Fakat öyle bir dikiş ki, ortada terzi bile görünmez." (III. C. 1766-1767. Beyitler) beyitlerindeki görünmeyen iğne, iplik ve terzi, yine "yırıyor, dikiyor nerede bu terzi?" mısraında aranan terzi ile :

"Çıkrığın dönmesi, ipin sarılıp koyverilmesine sebeptir. Fakat çıkrığı döndüreni görmemek hatadır" (I. C. 849. Beyit) beytinde görülmemesini hata saydığı çıkrıkçı ve diğler sanatçılar mutasavvıfların "Nakkaş-ı ezal" dedikleri Cenab-ı Hak yani Tanrı'nın ta kendisidir. İğne, iplik gibi sanat araç gereçleri onun büyük "Kudret"i, insanlar, canlı cansız bütün yaratık ve ecramiyla kainat da O tek sanatçının yarattığı eserleridir. Mevlânâ bu hususta şöyle diyor :

"Sanat sahibi iş yerinde gizlidir. Sanat sahibine perdedir. Onu

işinden başka yerde göremezsin. İş yeri sanat sahibinin mekânıdır. O halde iş yerine yani yokluğa gel de sanatı da sanatkârı da göresin.” (II. C. 759. Beyit v.d.)

Günümüze göre bir yorum getirmek gerekirse, her sanatkâr Tanrının tecellisinden bir başka görünüştür. Yaratma Tanrı sanatıdır. Mevlânâ sanatçının dükkânını “Tanrı sanatının tezgâh evi” yani “Kâr-gâh-ı sun’-ı Hak” sayar. Sanatçılar, dünyada Tanrı sanatını icra edenlerdir. Mesnevi’de bu Sanat dükkânlarından biridir. Mevlânâ “Mesnevi’miz vahdet dükkânıdır” derken sanatların o tek kaynaktan doğduğunu belirtmektedir. (I. C. 1528). Beyit) Mevlânâ’nın bu beyitleri ve daha niceleri sanatı ve sanatçıyı Tanrı’nın yüce katına çıkaran birer değerlendirme, gerçek birer taltiftir.

HZ. ŞEMS'İN GERÇEKLEŞTİRMEK İSTEDİĞİ

Semih SERGEN

Bütün Mevlânâ hayranlarının sorduğu, öğrenmek istediği bir konu vardır. Şems mi Mevlânâ'nın mürididir, Mevlânâ mı müritlik makamındadır. Bu soruyu asırlardır sorarlar Mevlânâ aşıkları birbirlerine. Tıpkı elektirik kıvılcımını meydana getiren iki kutpun bir araya gelmesi gibi. Artı mı eksiden önde gelir, eksi mi artıdan?

Önemli olan çakan şimşektir. Asırlar ötesini aydınlatan sonsuz ışık... Sonsuz enerjidir... Ama kutuplardan biri olmadan bu güç elde edilemez. Acizane düşüncemiz odur ki, Şems de Mevlânâ'yı etkilemiş, Mevlânâ da Şems'in bütün dünyada aradığı mürid, mürid, can dostu, can yoldaşı olmuştur kendisine.

Şems gelmeden önce Mevlânâ o devirde okutulan bütün dini ilimlerde kendini ispatlamıştır. Özellikle Kelâm ve Hadis ilminde eşi menendi bulunmayan bir hadis alimi olarak tanınmış sevilmiştir. Şems gelmeden önce o devrin en ünlü medreselerinden biri olan Konya'daki medresede Kelâm profesörüdür Mevlânâ. Babası alimler sultanı "Sultan-ül Ulema" Bahaeddin Veled'den zâhiri, bîatnî ilimleri tahsil etmiş, alimler ve hak aşıkları arasında yetişip sevilen, güvenilen bir insan olmuştur.

Evet, medresede sevilen bir müderris.

Camide cemaatin saydığı bir din hocası.

Evde iyi bir eş.

Çocuklarına örneksiz bir babadır Mevlânâ.

Okuduğu kitaplar babasının Belh'ten getirdiği herkesin bulup okuyamayacağı kitaplardır.

Babasının Hakka göçmesiyle ünlü alim ve aşık Seyyid Burhanneddin'den ders almış, Onun rahle-i tedrisinde hem dünya ilmini hem aşk ilmini yeniden tahsil etmiştir. Yani ne yandan baksanız benzersiz bir cevherdir Mevlânâ Celâleddin.

Peki, böyle eşsiz örneksiz bir insanda Şems'in gerçekleştirmek istediği nedir ve Şems bunu gerçekleştirebilmek için nasıl bir yol izlemiştir.

Önce, Hak aşığı bu iki yüce kişinin karşılaşmalarına bir bakalım. "Marce'l-Bahreyn" yani iki denizin karşılaşması demek olan karşılaşmada sorulan soru, hepimizin bildiği gibi "Hazreti Muhammed mi büyüktür Beyazidi Bestami mi" sorusudur.

Söyle düşünelim; Şems bu sorunun cevabını bilmiyor muydu? Elbette biliyordu. Ama tersini savunur göründü, hatta bu konuda bir de delil getirdi Beyazidin ağzından.

"Ben kendimi tesbih ederim ki cübbemin içinde Allah'tan başka bir varlık yoktur." diye. Verilen cevap, Mevlânâ'nın ilmini, inancını, Cenabı Peygamber sevgisini, Allah aşkına anlatacak ne emsalsiz bir cevaptır.

"Beyazid'in kabı dardı. Bir mertebeye varınca, ulaştığı makamın yüceliğinden kendinden geçti. Oysa Hazreti Peygamber günde yetmiş mertebe aşıyor, her vardığı makamda — Biz seni tesbih ederiz ki sana gereği gibi kuluk edemedik — diye tövbe istiğfar ediyordu."

İşte bu cevaptaki ihtişam, bu cevaptaki ateş Şems'i yakıp kavurdu ve yüce veli ağzından köpükler saçarak Mevlânâ'nın ayakları dibine yığılıp kaldı. Daha ilk karşılaşmada Şems, geldiği yerin doğru bir yer, çaldığı kapının aradığı kapı olduğunu anlamıştı.

O güne kadar yakınında uzağında duyduğu bildiği şeyhlerle, alimlerle görüşür konuşurdu Şems. Nerede yeni bir şeyh ismi duysa hemen oraya varır, aradığı kişi olup olmadığını sınırdı. Bu yüzden adı Şemsi Perende'ye çıkmıştı. Makâlatında bu şeyhlerden şöyle yakınıyor.

"Dün anasının karnından çıkmış bugün Tanrıyım diyor. Filan kadından doğan Tanrıdan bızırım ben. Tanrı Tanrıdır. Ne tasam var ki. Ulu Tanrı, bu kulundan sırrını esirgemiyor." (Makâlat S. 119)

"Herkes şeyhinden bahseder. Bizeyse rüyada bizzat Resül aleyhisselam hırka giydirdi. Fakat öyle iki günde eskiyip yıpranan, yırtılıp giden, küllhana atılan, taharretlenmeye yarayan hırka değil. Sohbet hırkası. Üstelik anlayışa sığacak sohbet de değil. Öylesine bir sohbet ki, ne dünü var, ne bugünü, ne yarını. Aşkın dünle, bugünle, yarınla ne işi var ki." (Makâlat S. 93-94-103)

En ünlü şeyhler bile Mevlânâ'ya kıyasla "İnci nerede, çakıl taşı nerede? Aralarında ne kadar fark var." (İst. Üni. Farsça 1.679)

Diyerek yeren Şems, "Memleketimden çikalı beri Mevlânâ'dan başka şeyh görmedim." (Makâlat, S. 80) sözleriyle aradığı ve seçtiği kişinin Mevlânâ olduğunu pek çok defa tekrar etmiştir.

Öyleyse yapılacak şey, bu püskürmeye hazır volkanı püskürtmek, lavlarını asırlar sonraya taşıyıp o ateşle yeni Allah aşıklarının doğmasını sağlamaktı. Gerçektende öyle oldu. Cenabı Pir'in her satırında Hak aşkını söyleyen mısraları, asırlar sonrasına taşıdı, dünyayı kapladı, yeni Allah aşıklarının doğmasına vesile oldu.

Bildiğimiz gibi Şems, önce Mevlânâ'nın kitaplarını yok etti. Kimini yaktı kimini suya attı. Artık başkasından okumak, başkasından söylemek yoktu. Bu yüce kaynak artık kendi öz suyunu çevresine yayacak, yanık gönülleri artık bu kaynak serinletecekti. Şems gelinceye kadar Mevlânâ bu manada yazmamıştı. Okumuş, araştırmış, öğretmiş fakat duygu ve düşüncelerini mısralar halinde yazıp söylememişti. Bunu gerçekleştirebilmek için bir büyük duygu değişikliğine, belki bir büyük acıya ihtiyaç vardı. Bu acı kendi yokluğunun acısı olabilirdi.

Gerçektende Şems'in ilk yokluğuyla başlayan kan köpük gazeller, uykusuz gecelerin ardında yeni ateşli gazelleri, yeni rubaileri doğurmuş, can dostun yok olmasının acısı, sonradan Şems Divanı adını alacak olan "Divan-ı Kebiri" doldurmuştur.

"Ey Şems dinim aşktır benim
Benim dinim senin yüzünle övünür ey sevgili.
Onlar aşk diyorlar sana,
Oysa aşk sultanımsın sen benim..."

(Bugünün diliyle Mevlânâ
Çev.: A. Kadir.)

"Ya o kaybolduğu zaman sen çık ortaya
Ya da o kaybolan gönlü geri ver.

(Aynı Eser)

"Hani bir gün bilmem unuttun mu,
Biz hepimiz uykudaydık.
Sen bir tekme atmıştın bize
Derken bir, bir daha.
Sıçramış uyanmıştık uykudan.

(Aynı Eser)

“Bir deniz kesilen gözlerimin kıyısında,
Bir aşk ovasını görmüştün hani.
Safran dallarıyla ağustos gülleriyle sarmaş dolaş.
Bunu unutma hatırla ama.”

(Aynı Eser)

“Dünyadaki bütün geçitler sessiz,
Yıldız yollar ışık saçmada bu gece.
Satürn geleceği bağlamakta var gücüyle
Venüs hayal gibi yüzmekte bu gece.
Gökyüzü altın yağmurlar içinde... (Bu günün diliyle söy.

Semih Sergen

“Bir anda can geldi bağlara, bağlar ışıldı.
Bir anda açıldı baktı bağlarda gözler.
Bir anda bizde ne gam kaldı, ne dert kaldı, ne keder.
O geliyor io.
Ay parçamız, sevgilimiz, yarımız geliyor.

(Çev.: A. Kadir)

Mevlânâ'nın coşkunu, bitip tükenmeyen lirizmini anlatmak için verilen örnekleri çoğaltmak mümkün. Evet. Şems'in ilk gaybubetinden sonra Konya'ya dönüşüyle, sanki tenin cana kavuşması gibi bütün acılar, dertler yok olmuştu. Dost yanında geçirilen mutlu saatler, sema meclisleri, bitip tükenmeyen sohbet toplantıları yeniden başlamıştı...

Ancak bu günlerde uzun sürmeyecek Şems ikinci gaybubetiyle bir daha dönmek üzere Konya'ya ve Mevlânâ'ya veda edecekti.

O acılı günleri Sultan Veled'in ağzından dinleyelim.

“Gece gündüz sema âleminde raks ederdi. Gökler gibi yeryüzünde dönerdi.

Ah'ı, inlemesi arşa çıkıyordu. Feryadını büyük küçük herkes işitiyordu.

Mitriplara altın gümüş saçardı. Nesi varsa hepsini dağıtırdı.

Halk ondan şeriat, din öğrenirdi; şimdi onunla hepisi aşka bağlandılar.”

Şems'i aramak için yapılan birinci, ikinci Şam seferi de yanıp yakılma, acı ve kederler tamamlandı, arayıp tarama bir sonuç vermedi.

Artık yokluk ateşinin potasında yanıp kül olmak için yeni uykusuz geceler başlıyordu.

Yoklukta var olmak, acıda mutluluğun tadına varmak, nehirde deva bulmak...

“Damağımdaki zehirin tadına tapıyorum ben.”

Bu yangın yirmi üç yıl sürdü. Sonunda hakikatlerin nurundan doğan kemâle; asırlar sonrasını ve bütün dünyanın gönül sahiplerini ışığa boğan Mesnevî güneşi doğdu. Tanrı aşkını, insan sevgisini, barışı, dostluk ve kardeşliği talim eden mesnevî, dün olduğu gibi bugün ve yarın da bütün dünya insanlarını sevgi potasında bir edecek, Tanrı sevgisinde yok olmanın zevkine erdirecektir.

Şems'in istediği; yanıp kavrulduğu yüce aşkı paylaşacak bir sohbet arkadaşı değildi sadece. Belki, bitmeyecek Mevlânâ pınarından bütün dünyaya ve bütün asırlara ulaşacak bir sohbet halkası kurmaktı.

Sözlerimi gönül sultanı, söz sultanı Mevlânâ'nın incileriyle noktalıyorum.

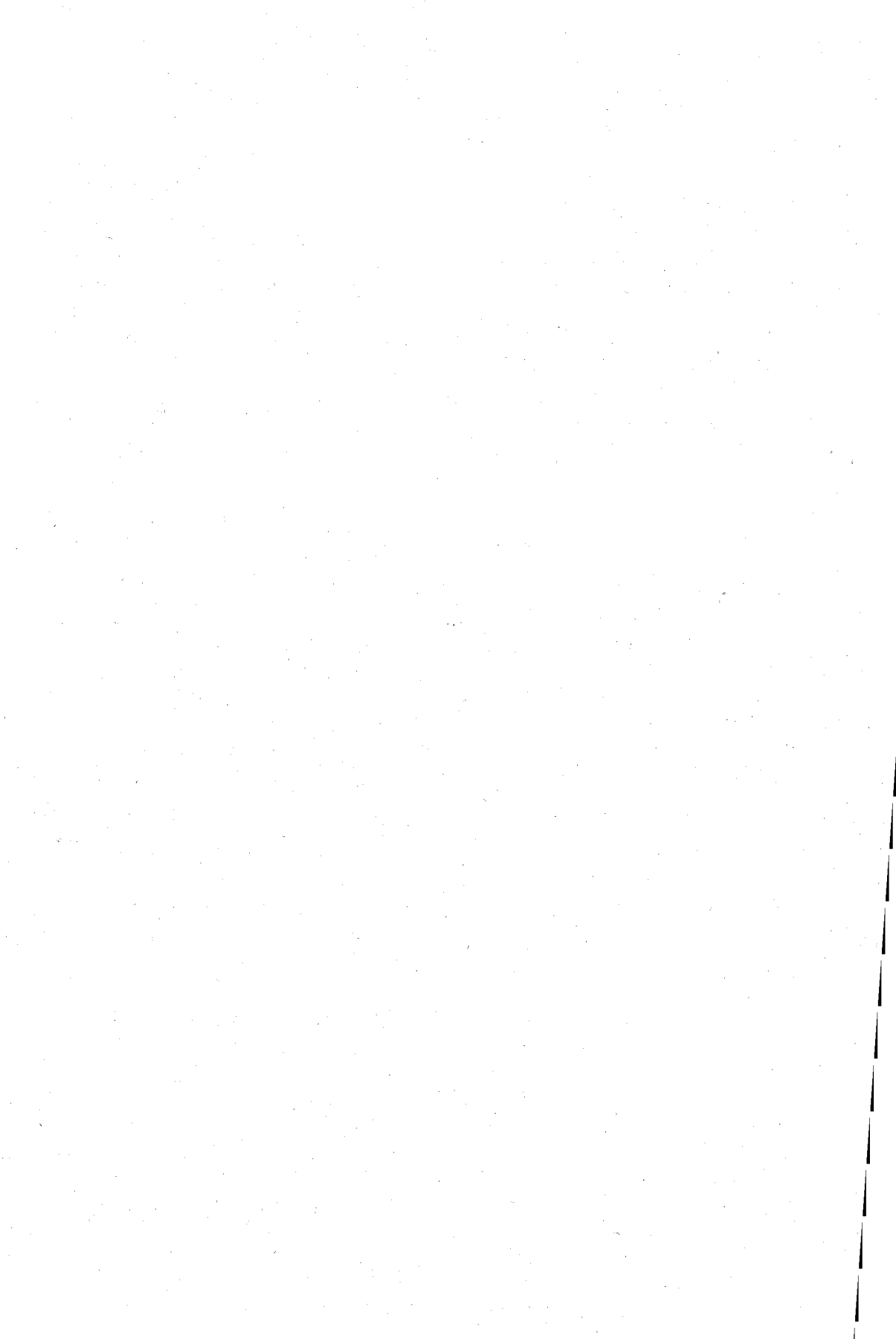
“Tebrizli Şems ancak bir bahane. Güzellikle övülen de biziz, lütufla övülen de biz. Fakat bu sırrı gizlemek için halka şöyle de: O, kerem sahibî bir padişah, bizse bir yoksuluz.”

Bedreddin Veled'e şöyle buyuruyor.

“Babamın temiz ruhuna andolsun, Şemseddine erişmedin ama öyle bir şeye eriştinki; saçının her bir telinde yüzbinlerce Şems asılı.

(Eflâki, 27. b)

Beni sabırla dinlemek lütfunda buldunuz, hepimizi saygıyla selamlıyorum efendim.

HÜSN-İ HAT SAN'ATINDA MEVLEVİLİK VE MEVLEVİLER

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT

Anadolu'da Türkleşmenin ve İslâmi Türk kültürünün yayılmasında büyük rolü olan tarikatler (10) arasında mevlevîliğin ayrı bir yeri vardır. Çünkü mevlevîlik, genellikle statik bir anlayışa sahip ekserî tarikatlerin aksine, İslâm inancıyla tarikat anlayışını, yaşanan hayat ile dînamik bir tarzda bütünleştirerek mensuplarının geçimlerini dergâhtan veya başkalarının sırtından sağlamak yerine, her müntesibinin bir meslek sahibi olmasını teşvik etmiştir. Mevlânâ'nın san'ata olan sevgisinin de tesiriyle Mevlevî dergâhları, yüzyıllar boyu bir akademi gibi faaliyet göstererek müzik, edebiyat, tasavvuftan astronomiye kadar muhtelif sahada eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmanın yanında dervişlerin geçimini sağlayacak hattatlık, mücellitlik, müzehiplik, nakkaşlık, saatçilik vs. gibi geleneksel İslâmi el sanatları alanında da büyük kıymetlerin yetişmesine vesile olmuşlardır.

Türk-İslâm san'atları arasında önemli bir yeri olan Hüsni Hat sahasında Mevlevî san'atkârların büyük katkıları olmuştur. Hüsni hat için gerekli kalem, makta, makas gibi aletlerin imâlinde, tarikatlerinin geliştirdiği sabrı ve olgunlaştırdığı ruhi yapılarıyla görenleri şaşkırtan ve hayran bırakan eserler ortaya koyan mevlevî sanatkarlar yanında, mevlevî muhibbi hattatlar da başta Kur'an ve hadis olmak üzere, Mevlânâ'nın şiirlerini hat sanatının bütün incelikleriyle kaleme almışlardır.

Biz tebliğimizde hat sanatında kullanılan makta, divit gibi aletleri yapan mevlevî ustalardan elimizde eserleri olanları, hattatlardan tesbit edebildiklerimizi ve konusu mevlevîlik olan levhaları bir araya getirmeye çalışacağız.

YARDIMCI HAT ALETİ YAPAN MEVLEVİLER

Kâğıt, mürekkep ve kamyş kalemle ortaya çıkan hüsn-i hat sanatında yardımcı bazı aletler de kullanılır. Makta, divit, kalemtraş, kağıt makası, yazı altlığı gibi. Esasında fonksiyonuna uygun basit şeyler olan bu aletleri mevlevî sanatkârlar ruhlarındaki ince zevk ile işleyerek antika, müzelik malzeme durumuna getirmişlerdir. Bu sahada tesbit edebildiğimiz bazı mevlevî sanatkârları ve eserlerini vermek istiyoruz.

MAKTA

10-20 cm. boyunda, 2-3 cm. eninde, 2-3 mm. kalınlığında üstünde kamyş kalemin ağzının, kesilip düzeltilmesi ve çatlatılmasının yapıldığı kalemtraşın körelmemesi için bağı, kemik fildişi sedef gibi maddelerden yapılan bir alettir. Bu basit aleti bilhassa mevlevî ustalar kıl desteresi, bıçak ve bir mil ile makta üzerinde imza sikké, yazı, çiçek bezeme gibi çeşitli süsleme unsurları detaylarıyla işleyerek ince bir sanat haline getirmişlerdir. Mevlevî sanatkârların yaptıkları makta'lerden tesbit edilenler şunlardır :

- ★ Tefvik imzalı ve Mevlevî sikkeli (Topkapı Sarayında)
- ★ Resmî imzalı "Ya Hazret-i Mevlânâ" yazılı ve mevlevî sikkeli
- ★ Fikri/Fikri Dede imzalı biri sikkeli, diğeri "Yâ Hazret-i Mevlânâ yazılı 1180/1766 ve 1200/1786 tarihli iki makta.
- ★ Kemali imzalı ve mevlevî sikkeli (1227/1812)
- ★ Hakkı imzalı siyah kemikten yapılmış ve mevlevî sikkeli
- ★ Sultan Reşat'ın yazı takımındaki Ali imzalı mevlevî sikkeli makta'lar günümüze kadar gelmiştir.

Makta'lardaki imzalardan ve üzerindeki mevlevîliğe ait sembol olan sikkeden dolayı bunları yapanların Mevlevî tarikatine mensub oldukları alnaşılmaktadır. Kamyş kalemle yazı yazmanın ortadan kalkmasıyla bu sanat ve sanatkârlar piyasadan çekilmişlerdir. (19, 20, 21, 23, 28, 59, 60).

KALEMTRAŞ

Kamış kalemi yontup açmak için kullanılan çelikten mamul keskin bıçaklardır. Bu işi bir sanat olarak yapanlar eserlerine soğuk damga olarak imzalarını atarlardı. Bursalı mevlevî ta'lik hattatlarından Değirmenci İbrahim (ölm. 1320/1902) saat tamirciliği, hakkâklığı ve kalemtraşçılığı ile de ünlü idi (19, 56).

KAĞID MAKASI

Tek görevi kağıt kesmek olan makasların saplarında İslâmi "Yâ Fettâh, Yâ Ali, Yâ Veli" gibi ibâreler yer alır. Mevlevî makas ustaları da bu gibi ifadelerin yanında tarikat sembollerini de kullanmışlardır. Meselâ bunlardan Hayreddin imzalı, kakmalı ve mevlevî sikkelili olanını rahmetli hocamız S. Ünver görmüş olduğunu ifade eder (59).

ALTLIK

Yazı yazarken kâğıdı buruşturmamak, kalemi yürütürken ele akıcı bir dayanma noktası sağlamak ve bu sayede hattatın yazısını diz üstünde rahat yazabilmesi için hafif eğilebilme özelliği kazandırılmış birçok tabaka kâğıdın yapıştırılmasıyla meydana getirilmiş alettir. Üzeri nakışlı, ebrulu kağıtla veya her iki tarafı deri ile kaplı olabilir. Basit bir alet olmakla beraber bazıları yapanın imzasını atacak kadar zarif olanları da vardır. Bunlardan biri rahmetli Halil Arda koleksiyonunda Mevlevî Nakşi Dede imzasıyla lâke olarak bulunmaktaydı (59).

HAKKÂKLIK

Çeşitli maden taş veya tahtaya, kısa vecize ve imzaları kazıma sanatı demek olan hakkâklık sahasında da mevlevî sanatkarların göz kamaştırıcı eserleri vardır. Galata kule kapısı baş neyzeni Nazif Dede XX. yüzyıl hakkâklarının en önemlilerinden biridir. Ondan başka Fethi Dede, Debbah Ahmet Dede, mevlevî muhibbi Fenni de tanınmış hakkâklardandır (59).

Mevlevî dervişlerinin bütün bu işleri yaparlarken bir sanat zevki ve endişesini göstermeleri yanında son yüzyıllarda tekkelerin vakıf gelirlerinin azalmasıyla, tekke mensuplarının başkalarına el açmamak hatta tekkelerine ekonomik yardım için bu tip işlere gittikçe ağırlık verdikleri söylenebilir.

II

KAĞIT OYMACILIĞI (Kaati) SAHASINDA MEVLEVİ SANATKÂRLAR

KAĞIT OYMACILIĞI (Kaati)

Kâğıt üzerine yazılmış zarif bir hattı, ince bir motifi en küçük detaylarını dahi bozmadan yardımcı kesici aletlerle oyup çıkarmak ve başka bir kâğıt üstüne orijinalindeki gibi yapıştırmak sanattır. Bu halde hem oyulan kâğıt (dişi), hem de oyulmuş ve başka kâğıda aktarılan (erkek) iki örnek elde edilmiş olmaktadır.

Oyma sanatıyla hazırlanmış tek tek levhalar olduğu gibi yüzlerce sahifelik yazı veya albümler de vardır. Bunların incelenmesiyle sanatkarların ne kadar sabır ve dikkat içinde çalıştığını görebiliriz.

XV. yy. da Herat'ta ortaya çıkan bu sanatın ilk büyük ustaları Heratlı Abdullah Kaati ile Şeyh Dost Muhammed'dir. Osmanlı Sarayında da bu sanat takdir edilmiş ve XVII. yy. dan itibaren çok büyük sanatkarlar yetişmiştir. Bu sahanın en büyük üstadları mevleviler arasından çıkmıştır. Bursalı Fahri, Eyyubi Derviş, Hasan Dede, Mehmed bin Gazanfer, Derviş Hasan Eyyubi bunlar arasındadır.

FAHRİ

Bursalıdır. Kaati sanatının Türkiye'de en büyük temsilcisidir. III. Murad ve I. Ahmed zamanında yaşamıştır. Ölüm tarihi münakaşalıdır : 980, 1020/1618 tarihleri ileri sürülür. Mezarı Edirnekapısı yanında Hattat Kırmızı Abdullah Efendi'nin kabri yanındadır.

Eserleri arasında şimdi Viyana Saray Kütüphanesi'nde bulunan III. Murad'a takdim ettiği albümü, I. Ahmed'e sunduğu Gülistan'ı ve çeşitli koleksiyonlarda keşkülü, ta'lik levhaları bulunmaktadır (15, 16, 30, 31, 40, 48, 56, 60).

EYYUBİ DERVİŞ HASAN DEDE

XVIII. yy. mevlevi kaati sanatkarıdır. Bilinen tek eserindeki "Eyyubi" kelimesinden, Eyyüb'lü olduğundan başka bir bilgiye sahip değiliz Topkapı Müzesi'nde bulunan kaati tarzıyla süslenmiş bir ya-

zı çekmecesi bulunmaktadır. Büyük emek ve dikkati gerektiren bu eserde oyma tezyinat, kapağın iç-dış ve yanlarındandır. Bu tek eseri bile onun bu sahadaki ustalığını göstermeye yeterlidir (15, 16, 17, 31).

MEHMED BİN GAZANFER

Tesbit edilen iki eseri dışında hakkında bilgi tesbit edilememiştir. Eserlerinden biri 929/1523 tarihli Konya'da Abdülhalim Çelebi Kütüphanesi'nden çıkma ve Halim Arda Koleksiyonu'ndaki 19 sahifelik erkek ta'lik yazıyla meydana getirilmiş, diğeri Topkapı Sarayı E. Hazinesi Kitaplığı'nda 2832 no.lu albüm içindedir. Erkek reyhani hat ile İhlâs süresini havidir. 908/1502-3 tarihli bir eserinde de Ermenak Sakısyân bahseder (16, 17).

III

MEVLEVÎ HATTATLAR

★ MEHMED BİN ABDULLAH EL-KONEVÎ

Konya'da Mevlânâ Müzesi'nde bulunan 677/1278-9 tarihli Mesnevi nüshasının hattatıdır (58).

★ NİZAMEDDİN DEDE

Konyalı olup Mevlânâ tarafından hilâfetle şereflendirilmiştir. Hat sahasında Yakut'dan meşk etmiş, hat yanında kaatı sanatında da üstad olmuştur. 700/1300-1 tarihinde vefat etmiştir (41, 50).

★ HASAN DEDE

Mevlevî Osman Dede'nin oğlu olup 707/1307-8 tarihli Mesnevi nüshasını iki cilt olarak yazmıştır (58).

★ MEHMED BİN HÜSEYİN MEVLEVÎ

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Halet Efendi bölümündeki 774/1372 tarihli Mesnevi'nin hattatıdır (48).

★ HACI EL-MEVLEVÎ

XIV. yy. da yaşamış hat ve tezhip sanatında usta bir mevlevîdir.

Akşehir'de Mahmud Hayranî Türbesi içinde yazıp hâk ettiği mezar taşları vardır. Bu mezar taşlarında sülüs yazılar ile nebati motifler girift bir şekilde kullanmıştır (56).

★ **AHMED BİN ALİ EL-MEVLEVİ**

Akşehir Ulu Cami haziresindeki Emir Yahya bin Seydi'nin 822 / 1419 tarihli mezar taşının hattatıdır (51).

★ **BALİ DEDE**

Mevlevî Ali Dede'nin oğlu olup Mevlânâ Türbesi'ndeki 959/1552 tarihli Mesnevî'nin hattatıdır (58).

★ **ABDÜLBAKİ EL MEVLEVİ**

Aslen Bağdat'lı olup devrinin ileri gelen mevlevilerindendir. 999/1590-1 de vefat etmiştir. Abdülkadir Geylânî Camii'nin mihrabı etrafındaki hatlar onundur (41).

★ **RECEP DEDE**

Konyalı mevlevî dervişlerindendir. Eserleri arasında 1019/1610 tarihli Kur'an-ı Kerim vardır (41).

★ **DERVİŞ HÜSEYİN BİN SINAN**

Rumeli ricâlındendir. Sülüs, nesih, rık'a ve ta'lik hattı sahasında çalışmıştır. Müstakimzâde'nin ifâdesine göre 1020/1611 de tamamladığı mesnevî'sinin her satırı inci taneleri gibi dizilmiştir (41, 48).

★ **MEHMED DEDE**

Kütahyalı olup Ulufecizâde diye tanınır. Kütahya Mevlevihanesi'nde Şeyh İbrahim Dede zamanında çile çıkarmış ve bu arada ta'lik sahasında üstad olmuştur. Takriben 1080/1669.70 de damadı ve halifesi olduğundan Şeyh İbrahim Dede'nin yerine post-nişin olmuştur (41).

★ **CAFER DEDE**

Kütahyalıdır. Devrinin üstadlarından sülüs ve nesih hatlarını meşk etmiş. Kütahya Mevlevihanesi'nde Ulufecizâde Mehmed Dede'den sonra seccade-nişin olmuştur (41).

★ DERVİŞ MUSTAFA

1100/1688 tarihli Gülşen-i Tevhid adlı eserin Konyalı bir mevlevî dervişidir (58).

★ AHMED FÂSİH DEDE

Arnavut asıllı olup Dukakinzâde diye tanınan bir sülâledendir. İstanbul'da doğmuştur. Bir ara Köprülüzâde Ahmed Paşa'ya intisab etmiş, divan kâtipliği yapmıştır. Devlet kademesinde makamı yükselirken herşeyi terk ederek mevlevîliğe intisab etmiştir. Galata Mevlevîhanesi'nde çile çıkararak derviş olmuştur. Mevlevîhanede harabatı bir derviş hayatı yaşayan ve kedilere düşkünlüğü ile tanınan Fasîh Dede, ölümünden iki gün önce herkesle helâlleşerek hücrelerine kapanmış, ertesi günü de ölü bulunmuş ve Galata Mevlevîhanesi'ne gömülmüştür. Cenâzesi çok kalabalık olmuş. Ölümüne Kırım Hanı Selim Giray'ın oğlu Şahin Giray

Göçdi Bakî mülkine derviş Fasîh-i Mevlevî

(1111/1699-1700)

tarihini yazmıştır. Müretteb divân sahibi olan Fasîh Dede'nin Munazara-i gül ü mül, Münazara-i şeb ü rûz, Hüsrev ü Şirin, Mahmud u Ayaz Behistâbâd, Tönbekünâme adlı eserleri ile bir mecmuası vardı. Fasîh Dede, divânî, şikeste ve ta'lik yazıda usta olup minyatür de yapardı. Ta'lik yazısı acemâne olup kendisinden sonra ta'lik çalışanlar onu taklid etmişlerdir (14, 25, 27, 33, 34, 41, 52, 53, 56).

★ ŞEYH AHMED GAVSİ DEDE

Ahmed Bican neslinden olup İstanbul'da doğmuştur. Önce Selânik sonra da Bursa'da mevlevî şeyhi Salih Dede'ye kapılandı. Bir ara Konya'ya gitti. Galata Mevlevîhânesi'nde Aziz Dede'den Mesnevi okudu. 1109/1697-8 vefat etti. Gavsî Dede ilim sahası ile birlikte hatta da çalışmış ve ta'lik yazıda üstad olmuştur. (41).

★ MEHMED ARİF EL-MEVLEVÎ

Bağdadlı bir aileye mensup olup XVIII. yy. da İstanbul'da doğmuştur. III. Ahmed'in saltanatının ilk yıllarında hayli yaşlı olarak ölmüştür. Karahisari tarzında yazardı (34, 41).

★ SEYYİD YUSUF NESİB DEDE

Konyalıdır. Kahire mevlevi şeyhi Mustafa Dede'den mevleviliği, Konya'da Bostan Çelebi'den de Mesnevi okumuştur. 1123/1711 de İstanbul Yenikapı Mevlevihânesi'nin başına geçmiş, 1126 / 1714 de vefat etmiş ve Yenikapı Mevlevihânesi bahçesinde gömülmüştür. Ta'lik hattatlarından (12, 41).

★ DERVİŞ ALİ

İstanbul'da doğmuştur. Anbarcızâde diye tanınır. Mevlevi tarekatine mensub idi. 1128/1715-6 da Ketenciler'de Alaca Mescid'in imamı iken öldü ve Üsküdar'a gömüldü. Sülüs ve nesihî Ağa-kapulu İsmail Efendi'den meşk etmiş ve hafız Osman'ın iltifatına mazhar olmuştur (12, 34, 41).

★ İSMAİL BİN İBRAHİM DEDE

Bağdadlı mevlevi şeyhidir. Sülüs ve nesihî Seyyid Mehmed Halimi'den öğrenmiştir (41).

★ DERVİŞ İBRAHİM BİN RAMAZAN

İstanbul'lu olup Ramazan Efendizâde diye meşhurdur. Yeni Kapı Mevlevihanesi dahilinde Yılak Camii'nde imamdı. 1131/1719 da vefat etti. Sülüs ve nesihde üstad idi (41).

★ EMİNİ MEHMED BEY

XVIII. asır hattatlarından olup İstanbul'ludur. Ana tarafından Mevlânâ sülalesindedir. Mevlevî dergâhı post-nişinliği sırası kendisine gelmişken, amcazâdesine terketmiş, Enderun'da divân kâtipliği yapmış ve I. Mahmud zamanında Moskova'ya elçi olarak gönderilmiştir. Sülüs, nesih, ta'lik ve divanî hattında üstad olması yanında şair, tefsire kâdir, hadis sahasında da zamanın ileri gelenlerindendi (52).

★ ŞEYH ABDULLAH ENİSİ DEDE

Edirneli olup, aynı mevlevî şeyhi Enis Receb Dede'ye intisab etmiş, sonra hacca gitmiş ve dönüşte Kahire'de kalarak tahsilini tamamlamıştır. Mısır Mevlevihânesi'nde şeyh iken Mehmed Nuri Misri'den istifade etmiş ve daha sonra beldenin şeyhi dedesi olmuştur. 1150/1746 da vefat etmiştir (41).

Enis dedem ide bâkide hüs-n-i hattı celis
(1159).

★ **ŞEYH OSMAN NAYİ DEDE İBRAHİM**

İstanbuldudur. Babası Süleymaniye Darüşşifası reisü'l-hüddamı idi. Sülüs ve nesihî Nefeszâde İsmail Efendi'den, ta'likî de Siyahi Ahmed'den meşketmiştir. Matematik ve musikide de maharet sahibi idi. 1142/1729-30 da vefat etti (41).

★ **ŞEYH MUSTAFA DEDE**

Edirneli olup, Mehmed Kethüda ismiyle şöhretli bir babanın oğludur. Mısır Mevlevihânesi şeyhi Emin Abdî Dede'nin biraderzâdesi olduğundan onların hizmetinde bir mevlevî olarak yaşamış, sülüs ve nesihî onlardan öğrenmiştir. 1171/1657-8 de vefat etmiştir (41).

★ **ALİ DEDE HÜDHÜD**

Elbistanlı bir ailenin İstanbul'da doğan çocuğudur. Kulekapısı Mevlevihânesi'ne çocuk denecek yaşta girmiş ve şeyh Osman Dede'nin hizmetinde tahsilini tamamlamıştır. Şeyh Abdülbaki Dede zamanında mevlevihânenin kıraatçılık hizmetine kadar yükselmiştir. 1164/1751 de ölmüştür (34, 41).

★ **HACI RAŞİT LÜTFULLAH**

Yazdığı Kur'an-ı Kerim'lerle ünlüdür. 1191/1777 de vefat etmiştir (56).

★ **NAKKAŞZÂDE MEHMED TA'İB**

Edirneli mevlevî dervişidir. İbn Mustafa Darbzâde diye tanınır. Sülüs, nesih ve ta'lik yazıyı 1165/1751 de Hattatzâde Hüseyin Efendi'den icâzed almıştır. Edirne'de birçok yazıları vardır. 1192 / 1778 de ölmüştür. Mezarı Eski Cami Çömlekçiler kapısı karşısında Kovacılar Kabristanı'ndadır (42).

★ **HASAN LEYLEK DEDE**

Yenikapı Mevlevihânesi dedelerindedir. Uzun boylu olduğundan bu isim takılmıştır. Hat bilgisini Şeyh Yusuf Dede'den meşk etmiştir. Umumiyetle allegorik eserler meydana getirmiştir. Günümüze 1794 tarihli bir hilyesi ile leylek şeklinde

Aşk-ı Mevlânâ ile hayretzede
Mevlevî Seyyid Hasan Leylek Dede

yazısı ulaşmıştır. Leylek Hasan Dede 1827'de vefat etmiş ve İstanbul Surları dışında Merkez Efendi Kabristanı'nda gömülmüştür. Daha sonraları mezar taşı yeni yollar açmak amacıyla kaldırılan mezarlık kısmında olduğundan kaybolmuştur. Mezar taşının yerinde olduğu bir zaman rahmetli Ş. Uzluk resmini çizmiştir. Kabir taşı üzerinde destarlı bir sikke ve altında uçmaya hazırlanan bir leylek röliefi ve yukarıdaki beyit yazılmıştır (1, 4, 7, 56, 59).

★ DERVİŞ MUSTAFA

XIX. yy. Edirneli mevlevi hattatlarından. Hayatı hakkında bilgi yoktur. "Ya Muhammed" yazısını havî bir levhası özel bir kolleksiyonadadır (42).

★ HASAN HÜSNÜ

Mevlânâ sülâlesindedir. Hüsn-i hattı Feyzullah Efendi'den meşketmiştir. "Delâilü'l-Hayrat tercümesi ve şerhi" (1253/1837) adlı eseri vardır (58).

★ HAFİZ ABDURRAHMAN

Sille'lidir. Meşhur Mevlevî hattatı Haki Dede'nin oğludur. Hattatlığı babasından öğrenmiştir. Sülûs, nesih, ta'lik ve divani yazıları ile tezhipde usta idi. Birçok Kur'an ve mesnevî şerhi yazmıştır (58).

★ KIBRISZÂDE İSMAİL HAKKI

Mevlevî şair ve hattatlarından. 1279/1862'de ölmüş. Mezarı Kocamustafa Paşa Camii bahçesinde olup, taşını öğrencisi Sami Efendi yazmıştır (12).

★ MEHMED BAHİR

Enderun hat hocalarından olup 1281/1865'de vefat etmiş Eyüb Sultan'da Kaşgari Dergâhı önünde gömülüdür (12).

★ MEHMED ZEKİ DEDE

1227/1821'de Bursa'da doğdu. Mahkeme-i Şer'iyye kâtipliği yaptı. Bursa Mevlevîhanesi'ne intisab ederek çile çıkarıp dede oldu. 1854 Bursa depreminden sonra İstanbul'a göçtü. Hayatını kitap yazmakla, mesnevî öğretmekle devam ettirdi. 1219/1874'de Üs-

küdar Mevlevihânesi şeyhliğine getirildi. 1299/1881 de vefat etti. Mezarı Üsküdar Mevlevî Tekkesi haziresindedir. Ta'lik hatta büyük maharet sahibi idi (30, 32, 56).

★ MUSTAFA FEHMİ

Konya mevlevilerindendir. 1254/1838 de doğmuştur. Konya ve İstanbul medreselerinde tahsilini tamamlamıştır. 1320/1902 de oğullarının tahsili için göçtüğü İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Edirnekapı civarındadır. Hattatlıktan başka hakkâlık ve saatçilikle de meşgul olmuştur (26, 58).

★ BUHARALI HACI ABDÜLHAMİD EFENDİ

Mevlânâ'nın aşkıyle Buhara'dan Konya'ya gelip Mevlevî tarikatine intisap etmiştir. 1305/1888 de vefat etmiş ve Mevlânâ Dergâhı haziresine gömülmüştür. Sülûs, nesih ve ta'lik türlerinde yazmıştır (58).

★ DEĞİRMENCİ İBRAHİM

Bursalı olup, Mehmed Zeki Dede'nin talebesidir. 1320/1902 de hac dönüşü misafir olduğu Üsküdar'da vefat etmiş ve Nuh Kuyusu'nda Harmanlık'da Seyyid Ahmed Deresi'ne giden yolun sağına gömülmüştür. Bilhassa ta'lik sahasında eserler vermiştir. Bursa'da Ulu ve Hüdavendigâr Camilerinde eserleri vardır. Hattatlığı yanında hakkâlık, bıçakçılık, kalemtraşçılık ve saatçilik de usta bir san'atkârdır (56).

★ ATAULLAH EFENDİ

Kulekapısı Mevlevihânesi şeyhi Seyyid Mehmed Kudretillah Dede'nin oğludur. 1258/1842'de Mevlevihânedede doğdu. Özel hocalardan aldığı derslerle kendini yetiştirdi. 1871 de babasının ölümü üzerine yerine seccâde-nişin oldu. 1328/1910 da vefat etti ve Kulekapısı Mevlevihânesine gömüldü. Ta'lik yazıyı Kıbrıszâde İsmail Hakkı'dan meşk etmiştir (32).

★ ELİF EFENDİ

Südlüce Sa'di Dergâhı şeyhi Ahmet Muhtar'ın oğludur. 1266 /1850 de Sütlüce'de doğdu özel derslerle yetiştirildi. Yenikapı Mevlevihânesi'nden hilâfet ve Mesnevi'den icâzet aldı. Babası hacca giderken şeyhliğini O'na devretti. 1345/1927 de İstanbul'-

da öldü ve dergâhın bahçesine gömüldü. Rakım Efendi'den ta'lik meşketti. Dergâhında, Kapuağası Mahmud Ağa Camii'nde ve se-mahanesinde yazıları vardır (32).

★ **CEMÂLEDDİN ÇELEBİ**

Konyalı olup Arif Çelebi'nin oğludur. Eğirdir Mevlevihânesi post-nişini olmuş ve tekkelerin kaldırılmasına kadar bu görevi yürüt-müştür. 1928 de vefat etmiş ve Üçler Mezarlığı'na gömülmüştür. Sülüs ve ta'lik türünde yazardı (58).

★ **SIDKI DEDE**

Mevlânâ dergâhının son mesnevihanı olup, 1239/1824 de Fili-be'de doğmuş, medrese tahsilinden sonra Konya'ya gelip çileye soyunarak dede olmuştur. 1882 de tarikatçı Eyüb Dede'nin ölü-münden sonra yerine Mesnevihan olmuştur. Memleketinde rüş-tiye'de öğretmen olmuş, yazıdan icazetli, Arapça ve Farsçaya va-kıf biri idi. Basılmamış Berk-i sebz-i Mevlevî adlı Farsça gramer kitabı, Farsçadan Türkçeye 30-40 defter tutan sözlüğü, II. Sultan Selim Camii'nde verdiği hutbelerin metinlerini ihtiva eden eser-leri vardır. Celi ve ta'lik yazısında usta olup bir kısım yazıları Mevlânâ müzesindedir. Ayrıca güzel mühür de kazardı. 1352 / 1937 yılında 113 yaşında vefat etmiş ve Üçler Mezarlığı'na gö-mülmüştür. Ölümüne bir zat şu tarihi söylemiştir (46, 55, 58).

Beğenmezken Dede değme diyarı
Mekân oldu ona Üçler Mezarı
Melek geldi dedi tarihi büşra
Aleyke rahmetullâh-i tealâ

(1352).

★ **DERVİŞ AHMED ŞEMS DEDESİZÂDE**

1250/1873 de Konya'da doğmuştur. Babası Ulu Arif Çelebi Sülâ-lesindedir. Şems-i Tebrizi tekkesi türbedârı iken tekkelerin ilga-sıyla bu görevi bırakmıştır. 1362/1943 de vefat etmiş ve Şems-i Tebrizi haziresine gömülmüştür. Mezar taşında

Tarih-i hatıf söyledi şerh-i rebiu'l-ahara
Ahmed Dede hemrâz nâz kuğsü Cennet Aşıyan

(1362)

beytiyle tarih düşürülmüştür. Sülüs ve nesihî Başarılızâde'den, ta'lik yazıyı da Sıdkî Dede'den öğrenmiştir (58).

★ **MEHMED EFENDİ**

Konyalı mevlevilerindendir ve İbn Hızır diye tanınır. Sülüs, nesih ve ta'lik levhaları vardır (58).

★ **SEYYİD MEHMED**

Hız. Mevlânâ sülâlesinden postnişin Hüseyin Çelebi'nin oğludur. Mevlevî Ali Dede'den sülüs, nesih ve ta'lik hattını meşk etmiştir. En'amı, risâleleri ve evrâdı vardır (58).

★ **RİFAT ÇELEBİ**

Mevlânâ ahfadından Cemâleddinzâde Hafız Reşid'in oğludur. 1292/1875 de Konya'da doğdu. Tarikatçizâde Cemaleddin Çelebi'den meşk etmiştir. Altı kalemde yazardı. Kapı Camii'nin batı cephesindeki sülüs yazılar O'nundur. Hattatlığı yanında şairliği de vardır. 1948 de vefat etmiştir (58).

★ **NEYZEN EMİN DEDE**

1300/1884 de İstanbul'da doğdu. Hattat Ömer Efendi'nin kardeşidir. Devrinin büyük neyzenlerinden aldığı derslerle mükemmel bir neyzen oldu. Posta ve Telgraf Nezareti'nde daha sonra da Erkân-ı Harbiye Harita Şubesinde hattat olarak çalıştı. Mevlevî Dedeliği hakiki olmayıp itibaridir. Çile çıkarmadığı halde Galata Mevlevihânesi neyzenbaşılığına kadar yükselmesi O'nun böyle anılmasına sebep olmuştur. Hattatlıkta kendi kendisini yetiştirmiştir. Sülüs, nesih ve celi yazıları vardır. Şeyh Hamdullah dahil büyük hat ustalarını büyük bir maharetle taklid ederdi. 1945 de İstanbul'da vefat etmiştir (9, 18, 22, 48).

★ **MEHMED SUUD BEY**

1299/1892 de İstanbul'da doğdu. Hattat Vahdeddin'in torunudur. Sülüs ve nesihî babasından, Beşiktaşlı Nuri Efendi ve Muhsinzâde Abdullah'dan, divâniyi Kâmil Efendi'den, celi divâniyi Sami Efendi'den, tuğrayı İsmail Hakkı (Altınbezer) dan meşk etmiştir. Resmi devlet görevi yanında medreselerde yazı hocalığı yapmış ve 1367/1948 yılında vefat etti. Mezarı Merkez Efendi Kabristanlığındadır. Mevlevî tarikatine girdikten sonra Su'u-

dü'l-Mevlevî imzasıyla gazete ve dergilerde şiirler yazmıştır. Divanı vardır. Yazıları arasında Mevlevî sikkesi içinde "Yâ Hazreti Mevlânâ" yazılı levhası da vardır (32, 54).

Mevlevî hattatların yukarıda saydıklarımızdan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Bizim gözümüzden kaçanlar yanında mevlevî olduğu halde kayıtlarda dergâha mensubiyeti zikredilmeyenler de vardır. İleriki çalışmalarda bu sayının artacağını kesinlikle söyleyebiliriz.

IV

HÜSNÜ HAT SANATINDA MEVLEVİLİK

İslâm medeniyetinde tasvir, İslâmî anlayışın gereği hoş karşılanmadığından sanatkarlar duygularını muhtelif tezyini unsurlar ile büyük bir kıvraklığa ve çeşitliliğe sahip yazı ile ifade etmeye çalışmışlardır. Önceleri harfleri insan ve hayvan şeklinde düşünüp bunu alçı ve madeni eserlerde kullanırlarken daha sonra Kur'an'ın bu alfabe ile yazılmasından dini bir hüviyet kazanmasıyla harflerin ve kelimelerin kompozisyonu ile meydana gelen, konusu dini ve tasavvufi yazı-resimlere yöneldiler.

Yazı-resimlerin bir kısmı Hurufilikten de etkilenecek daha çok simetrik bir anlayışla aynalı veya müsenna yazı olarak ifade edilen tarzda çeşitli figürleri resmetmeye çalışır. Bundan dolayı da elde edilen resim, yazının arkasına saklanıyormuşçasına bir etki yaratır. Bu saklanma temayülü de yazı-resme esrarlı bir hava kazandırır (35).

Anadolu'da tarikatlerin yaygın olarak faaliyet gösterdiği devirlerde tarikat ulusunun adını, bir sözünü veya tarikati sembolize edecek en önemli alâmet olan başlıkların çevresinde, içinde tarikat piri-nin ismini, inançlarını ifade edecek yazıları ihtiva eden levhalar evlerde, kahvelerde, tekkelerde bir tablo gibi kullanılırdı.

Mevlevilikte de yazı-resme önem verilmiş ve bu tarzda birçok eser meydana getirilmişse de tekkelerin kapatılması, yazı devrimi ve zamanın etkisiyle günümüze pek azı ulaşmıştır. Konusu mevlevilik olan yazı-resimlerin hemen hepsini mevlevî sanatkarlar yapmışlardır.

Mevlevilikle yazı-resimler birkaç kısma ayrılabilirler. Bunlardan en önemlisi destarlı sikke şeklinde olanlarıdır. Destarlı sikkeler, Mev-

lânâ ve mevleviliği temsil ettiği için umumiyetle bir kürsü üzerine yerleştirilmiş sikkelerin çevresinde veya sikke şeklinde Mevlânâ'nın ismini çeşitli saygı sözcüleriyle "Yâ Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i rûmî", "Yâ Hazret-i Mevlânâ", "Yâ Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Kuddise Sirrehu'l-âlî" şeklinde cümleleri ihtiva ederler.

Mevlânâ'nın maddî ve mânevi dünyanın hükümdarı olduğunu sembolize eden tuğra ve destarlı tac şeklinde, ismini takdis eden yazı-resim de vardır.

"Lam elif" harfinin mevlevilerce sema halindeki bir mevlevî duruşunu ifade ettiği inancıyla Mevlânâ'nın ismini ifade eden bazı levhalarda kompozisyon "lam elife" dikkati çekecek bir yer verilir (5).

Çok uzun boylu olduğu için leylek lâkabıyla anılan bir mevlevî dervişi Mevlânâ'ya sevgisini ifade eden beytini leylek kompozisyonu içinde hazırladığı yazıyla büyük popülarite kazanmış ve bunun muhtelif kopyaları da günümüze kadar gelmiştir.

Mevlevî yazı resimlerinin bir kısmında alevî temayül görülür. Ehl-i beyt sevgisi bütün tarikatlerde müşterektir. Bilindiği gibi tarikatler gelenekleri icâbı iki silsile kabul ederler. Sesli ve aşîkâr zikri kabul edenler Hz. Ali'ye, gizli zikri kabul edenler Hz. Ebubekir'e bağlanırlar. Bunların birincisinde şîlik, ikincisinde sünnilik tesiri açıktır. Ulu Arif Çelebi'den itibaren mevlevîliğin batını karakter almaya başladığı görülür. Asırlar içinde temayül gittikçe arttığından son yüzyıllarda bazı yazı-resim sanatkarlarının eserleri bu anlayışla ortaya konmuştur. Allah-Muhammed-Ali üçlüsü, Bektaşî teslim taşı gibi unsurlar bunlara eklenmiştir. Yani bu yazı-resimlerde mevlevîlik-alevilik iç içedir (27).

Mevlevîlikte nâdir de olsa insan şeklinde yazı-resimler de vardır. Bunlardan biri Mevlânâ'nın neyzenbaşısını temsil eden bir şeklin içine "Kutb-ı Nayî Hamza Dede" yazısı yazılmıştır. Bu yazı-resim Hasib Dede (1799-1871) tarafından daha eski bir örneğinden kopye çekilmiştir. Aynı konuyu Süheyl Ünver Hocamız da işlemiştir.

Yazı-resimler hüsn-i hat sanatının genellikle ikinci sınıf sanatçıları tarafından tertip edilmişlerdir. Çünkü bunlar hat ile dinî halk resimleri arasında bir bölümü teşkil ederler.

Resim-yazıda kullanılan yazı türü umumiyetle Kufî ve Sülûs ve Celî sülûstür. Nadiren divanî de kullanılmıştır.

Hüsn-i hat sanatının büyük ustaları bu tarz üzerinde fazla kalem oynatmamışlardır.

Geçmişte ev, kahve, berber, tekke... gibi halk yaşayışının her yerine asılan bu yazı-resimler şimdi yerini ağlayan çocuk, şarkıcı, sporcu, sinema sanatçılarının posterlerine bırakmıştır. Endüstri ve haberleşme patlamasının kapalı toplumları silkelediği bir çağda, günümüz insanın hayatı, yeni yaşama tarzına adapte olurken eski örneklerin hayattan çekilmesi tabii ise de, bunların ilgisizlikten dolayı yok olmasına seyirci kalmak da yanlış bir kültür anlayışının ifadesidir (35).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türklerin elinde en mükemmel seviyeye çıkan hüsn-i hat sanatının gelişmesinde mevlevî tarikatî müntesipleri de çalışmış gerek yazı, yazı malzeme ve aletleri yapımında çok değerli eserler vermişlerdir. Dini halk resmi ile hüsn-i hat arasında sayılabilecek yazı-resim sahasında da günümüze kalan eserlerle bu sahanın da en orijinal sanat eserlerini ortaya koymuşlardır.

B İ B L İ O G R A F Y A

- 1 — AKSEL, Malik : **Türklerde Dini Resimler**, Elif Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 55-59, 119-120.
- 2 — AKSEL, Malik : "Mevlânâ ve Sanat", **Türk Edebiyatı**, Sayı 12, 1972, s. 32-34.
- 3 — AKSEL, Malik : "Halk Sanatında Dini Resim ya da Yazıdan Resme Geçiş", **Milliyet Sanat Dergisi**, Sayı 24-25, 1975, s. 24-25.
- 4 — ALPASLAN, Ali : "İslâm Yazı Sanatı "Hattathk"a Mevlevîler Önemli Katkıda Bulundu", **Milliyet Sanat Dergisi**, Sayı 58, 1973, s. 9-15.
- 5 — ALPASLAN, Ali : "Yazı-Resim", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Hümaniter Bilimler)**, Cilt I, 1973, s. 1-27.
- 6 — ALPASLAN, Ali : "İslâm Yazı Çeşitleri : 6, Resim, Yazı ve Tuğra" **Sanat Dünyamız**, Sayı 35, 1986, s. 2-12.
- 7 — ARSEVEN, Celâl Esat : "Yazı Resimler", **Yedigün**, C. XIII, 1973, s. 12-13.
- 8 — AVCI, Cavit : **Türk Sanatında Aynalı Yazılar**, **Kültür ve Sanat**, Sayı 5, 1977, s. 27-28.
- 9 — BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı : "Emin Dede", **Yeni Adam**, Sayı 530, 1945, s. 1, 3, 11.

- 10 — BARKAN, Ömer Lütfi : "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, 1942, s. 279-304.
- 11 — BAYKAL, Kâzım : *Bursa'da Ulu Cami*, İstanbul 1950, s. 124-125.
- 12 — BAYRAK, M. Orhan : *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, İstanbul 1979, s. 127, 134, 135.
- 13 — BERK, Nurullah : "Les Ecritures Pictographiques de Turquie", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni*, Sayı 343, 1973, s. 38-45.
- 14 — BURSALI, Mehmet Tahir : *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, C. II, s. 113-114.
- 15 — ÇAĞMAN, Filiz : "Geleneksel Sanatlarımızın Unutulmuş Bir Dalı Kâğıt Oymacılığı", *H. Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*, Ankara 1985, s. 401-405.
- 16 — ÇİĞ, Kemal : "Türk Oymacıları (Katıgları) ve Eserler", *A. Ü. İlahiyat Fak. Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı 11, 1957, s. 159-173.
- 17 — ÇİĞ, Kemal : "Türk Kaatıları (Oymacılar) ve Eserleri Hakkında", *V. Türk Tarih Kongresi : (1956), Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1960, s. 430-437.
- 18 — DERMAN, Uğur : *Kardeş İki Hattatımız Ömer Vasfi Efendi, Neyzen Emin Efendi*, İstanbul 1966, s.
- 19 — DERMAN, Uğur : "Kalem", *İslâm Düşüncesi*, Yıl 1, Sayı 3, 1967, s. 173-174.
- 20 — DERMAN UĞUR : "Mevlevilikte San'at", *Organorama*, Yıl 9, Sayı 5, 1973, s. 10-14.
- 21 — DERMAN, Uğur : "Kalemtraş ve Makta'lar", *İlgi*, Sayı 9, 1974, s. 36-39.
- 22 — DERMAN, Uğur : "İki Kardeş Hattatımız Hatib Ömer Vasfi Efendi, Neyzen Emin Efendi" *Kök*, C. II, Sayı 17, 1982, s. 5-9, Sayı 19, 1982, s. 12-19.
- 23 — DERMAN, Uğur : "Makta", *Aletler ve Adetler*, İstanbul 1987, s. 45-46.
- 24 — EDGÜ, Ferit : "Hat Sanatına Çağdaş Bir Gözle Bakmak", *Dekorasyon*, Sayı 2, 1989, s. 106-108.
- 25 — (ERGÜN) Sadettin Nüzhet : *Tanzimata Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 450-452.
- 26 — EVREN, Afif : *Bazı Konyalı Muharrirler ve Hattatlar*, Konya 1937, s. 28-29.
- 27 — GÖLPINARLI, Abdülbaki : *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, II. Baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1983, s. 212-214.
- 28 — GÖKTAŞ, Uğur : "Mikta", *Aletler ve Adetler*, İstanbul 1987, s. 68.
- 29 — Gördüklerimiz, Seçtiklerimiz, *Antika*, Sayı 27, 1987, s. 56.
- 30 — HABİB : *Hatt ve Hattatan*, Ebuziya Matbaası, İstanbul, 1305, s. 249-261.

- 31 — HALİL, Edhem : Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu (Sad. Gültekin Elibol), İstanbul 1970, s. 30-31.
- 32 — İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal : Son Hattatlar, İstanbul 1955, s. 80-84, 374-376, 503-507, 810-813.
- 33 — İPEKTEN, Haluk ve Ark : Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ankara 1988, s. 129.
- 34 — İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ :
- “Ahmed Dede” (Fasik), C. I, 1958, s. 350, 548.
“Ali” (Ambarcızâde Derviş), C. II, 1959, s. 608.
“Ali Dede” (Hüdhüd), C. II, 1959, s. 644.
“Arifül Mevlevî” (Mehmed), C. I, 1958, s. 543.
- 35 — KOÇAN, Hüsamettin : “Halk Resim Sanatından Örnekler Sergisi”, Yeni Boyut, Sayı 1/4, 1982, s. 26.
- 36 — KUŞOĞLU, M. Zeki : Mezar Taşlarında Huve'l-Bâki, İstanbul 1984.
- 37 — KUŞOĞLU, M. Zeki : “Mezar Taşlarında Huve'l-Bâki”, İlgî, Sayı 43, 1985, s. 31-35.
- 38 — KUŞOĞLU, M. Zeki : Köprü İnsanlardan Hamid Aytaç ve İmzaları, Kaynaklar, Sayı 6, 1988, s. 32.
- 39 — JACOP, G. : “Fahri”, İslâm Ansiklopedisi, C. IV, 1964, s. 447.
- 40 — MUSTAFA, Ali : Menâkıb-ı Hünerverân (İ. M. İnal Negri), İstanbul 1926, s. 63; Müjgan Cumbur Negri : Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları, Menakıb-ı Hünerverân) Ankara, 1982, s. 112.
- 41 — MÜSTAKİMZADE Süleyman Saadeddin : Tuhfe-i Hattatin, İstanbul 1928, s. 150, 173-4, 202, 240-1, 297-8, 317-8, 338, 371, 417, 340, 568, 644-5, 646, 659-60, 688-89, 693-4, 729, 754-5.
- 42 — ONUR, Oral : Edirne Hatt San'atı, İstanbul 1985, s. 62-66, 79-80.
- 43 — ÖNDER, Mehmet : “Mevlânâ Türbesinde İki Hattat Konuştu”, Türk Sanatı, Yıl 1, Sayı 17, 1953, s. 4.
- 44 — ÖNDER, Mehmet : “Türk Hat Sanatında Sikkeli Yazı Levhaları”, Antika Sayı 36, 1988, s. 36-37.
- 45 — ÖNDER, Mehmet : “Mevlevilikte Ahi Düzeni ve Osmanlı Sosyal Hayatına Etkileri”, V. Milletlerarası Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, 21-25 Ağustos 1989, Tebliğ Özetleri, s. 71-72.
- 46 — ÖZÖNDER, Hasan : “Mevlevilik de Hat ve Hattat Sıtkı Dede”, II. Mevlânâ Kongresi, 3-5 Mayıs 1986, Tebliğler, Konya 1987, s. 129-149.
- 47 — ÖZSAYINER, Z. Cihan : “Türk Hat Sanatında Yazı-Resimler”, İlgî, Sayı 51, 1987, s. 8-13.
- 48 — RADO, Şevket : Türk Hattatları, İstanbul 1984, s. 86, 93, 206-208.
- 49 — SERİN, Muhittin : Hattat Aziz Efendi, İstanbul 1988, s. 89-90.

- 50 — SİPEHSALAR, (Feridün Ahmed-i) : **Mevlânâ ve Etrafındakiler (Risâle)**, (Terc. : Tahsin Yazıcı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 150.
- 51 — SÖNMEZ, Zeki : **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslâm Mimarisinde Sanatçılar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 33.
- 52 — SOYULCUZADE Mehmed Necib : **Devha-tül-Küttâb** (Tertib ve Tasih Eden Kilishi M. Rifat) İstanbul 1942, s. 18-19, 105.
- 53 — TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ : "Fasih Dede" C. III, İstanbul 1979, s. 161.
- 54 — TÜRK HAT SANATI (6 Poster), Dost Yayınları, İstanbul 1988.
- 55 — UZLUK, Feridun Nafiz : **Taş Yazıtlarda Türkçe Vakfiyeler, Arapça Yazıtlarda Türkçe Söz ve Şiirler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963**, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 256-257.
- 56 — UZLUK, Şahabettin : **Mevlevilikte Resim, Resimde Mevleviler**, Ankara 1957, s. 36-37, 52-53, 57, 60-61, 63-67, 74, 75.
- 57 — UZEL, Nezih : **Hükümdarlık Arması "Tuğra"**, Antika, Sayı 24, 1987, s. 13.
- 58 — UYAR, Veli Sabri : "Hattatlar Armağanı", Konya, Sayı 99-101, 102-104, 105, 108-110, 122, 125-126, 127-128, 129-130, 131-132, 135-136, 1949-1950.
- 59 — ÜNVER, A. Süheyl : "Türk İnce Sanatları Tarihi Üzerine", Atatürk Konferansları I, Ankara 1964, s. 103-153.
- 60 — ÜNVER, A. Süheyl-Gülbün MESARA : **Türk İnce Oyma Sanatı "Kaati"** Ankara 1980, s. 14-16, 23-26.
- 61 — YAZANSOY, Cenab - Abdülkadir KARAHAN : **Sabancı Hat Koleksiyonu** İstanbul 1985, s. 12.
- 62 — YAZIR, M. Bedreddin : **Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli**, C. II, Diyanet İşleri Başk. Yayını, Ankara 1974, s. 239.
- 63 — YÜCEL, Erdem : **Türk-İslâm Eserleri Müzesi, Sanat Dünyamız**, Sayı 20, 1980, s. 31.

RESİMLER ve İZAHLARI

- Resim 1 : Mevlevî san'atkarların yaptıkları makta'lar (19, 21, 60) (Topkapı Sarayı Müzesi).
- Resim 2 : Fahrî'nin kağıt oyma (kaatı eserlerinden örnekler (16).
- Resim 3 : Kaatı tekniği ile yapılmış mevlevî sikkesi içinde müsenna sülüs "Yâ Hazret-i Mevlânâ", destarda "Celâleddin-i Rûmî" yazılı eser (8, 45). (Konya Mevlânâ Müzesi).
- Resim 4 : Sehpa üzerinde destarlı mevlevî sikkesi içinde sülüs, "Yâ Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddîn-i Rûmî Kaddes Allahu sirrehu'l-alâ, 'Dost" yazılı Rakım'ın eseri (1, 53).
- Resim 5 : Destarlı sikke şeklinde celi sülüs "Yâ Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddîn-i Rûmî kuddise sirrehu'l-alâ" yazılı hattat Neyzen Emin Dede'nin eseri (1342/1923) (48).
- Resim 6 : Suud Bey'in destarlı sikke şeklinde celi sülüs "Meded Yâ Hazret-i Mevlânâ Kaddes Allahü sirrehu'l-alâ" yazılı (1332/1914) (54).
- Resim 7 : Hamid'in destarlı sikke şeklinde eseri Kufi ve sülüs hatlar : "Yâ Hazret-i Mevlânâ" Ta'lik hat : "Kaddesena Allahü bi esrarihi" (1379/1959) (38).
- Resim 8 : Yusuf Benefşe'nin celi sülüs panosu : Allah, Hak Dost Yâ Hezret-i Mevlânâ eseri (29).
- Resim 9 : Bursalı mevlevî muhibbi Emanetçi Hacı Hilmi'nin 1332/1913 tarihli destarlı sikke şeklinde sülüs hattı (altta) : "Yâ Hazret-i Mevlânâ", (üstte) "Yâ zü'l celâl-i ve'l-ikram" (8, 63).
- Resim 10 : Mezar taşında destarlı sikke şeklinde celi sülüs hatla "Huve'l-Baki" (36, 37).
- Resim 11 : 1315/1897 tarihli destarlı sikke içinde sülüs hatla altta; İhlas suresi Üstte; Ahzab suresinin 33. ayetinin bir kısmı : "Bismillahirrahman- nirrahim. İnnema yüri dullahü liyüzhibe ankümürricse ehl-i beyti ve yütahhîreküm tathira". Her iki yazının ortasında "Sadakallahü azim" (48).
- Resim 12 : Şefik Bey'in 1286/1869 tarihli celi sülüs hattı : "Yâ Hazret-i Mevlânâ kudduse sirrehu'l-alâ" (61).
- Resim 13 : Yaprak üzerinde sehpa üzerinde destarlı sikke ve müsennâ ta'lik "Yâ Hazret-i Mevlânâ" hattı (56).
- Resim 14 : Akif imzalı, maddî ve manevî dünya sultanlığının sembolleri tuğra ve destarlı sikke şeklinde "Yâ Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddîn-i Rûmî kuddise sirrehu'l-alâ".
- Resim 15 : Abdülfettah Efendi'nin 1275/1859 Bursa Ulu Camii'ndeki 9 x 4,5 m. ebadındaki müsenna celi sülüs hattı : "Allah hü"ların ortasında "Yâ hayy, Yâ kayyüm", üstünde "Yâ Hazret-i Mevlânâ" ve "Yâ zü'l-celâl-i ve'l-ikram" (11, 62).

Resim 16 : Rifkî Kaymaz'ın müsennâ celi kufî hattı : "Yâ Hazret-i Mevlânâ."

Resim 17 : Müsennâ celi sülûs "Yâ Hazret-i Mevlânâ".

Resim 18 : Aziz Efendi'nin 1331/1913 tarihli, mevlevîâ sikkesi etrafında sülûs hatla "Yâ Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî kuddise sirrehu's-Samî".

Üstte ta'lik hatla :

"İçerim boş görünür kalbi delik bir nayım
Mahrem-i sırr-ı Ali Hazret-i Mevlânâ'yım."

Altta ta'lik hatla :

"Dü cihanda eğer altun ola dîrsen nâmin
Sikkesi altına gir Hazret-i Mevlânâ'nın".

Köşelerde :

"Allah", "Muhammed", "Ebubekir", "Ömer", "Osman", "Ali", "Hasan", "Hüseyin".

Dikdörtgen çerçevenin içinde nesih hatla İslâm ulularının adları yazılıdır. (49) (Türk-İslâm eserleri müzesi).

Resim 19 : Aziz Efendi'nin 1334/1916 tarihli levhası
Ortada sülûs hatla "Allah, Muhammed, Ali"

Çemberde divanî hatla;

"Yâ Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddin-i Rûmî"

"Yâ Hazret-i pîr Seyyid Sultan Abdülkadir el-Geylânî"

"Yâ Hazret-i pîr Sultan Ahmed er-Rufai"

"Yâ Hazret-i pîr Seyyid Sultan İmam Ali Ebu'l-Hasan el-Şazeli"

(49). (Türk-İslâm Eserleri Müzesi).

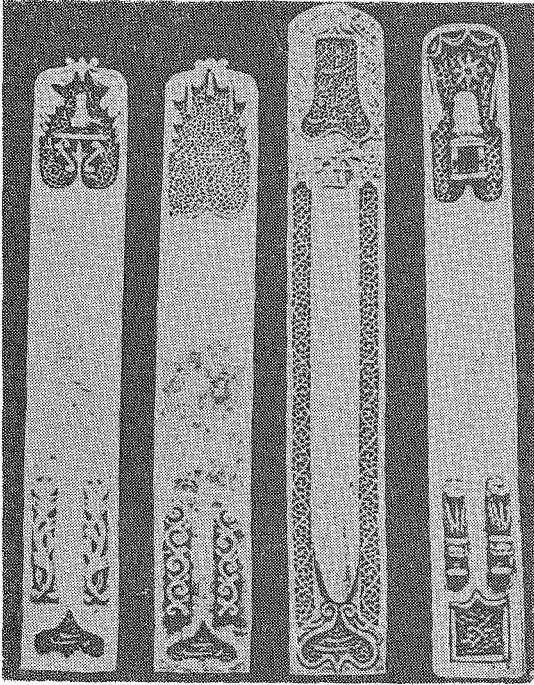
Resim 20 : Leylek Hasan Dede'nin Leylek şeklindeki sülûs hattı

"Aşk-ı Mevlânâ ile hayretzede

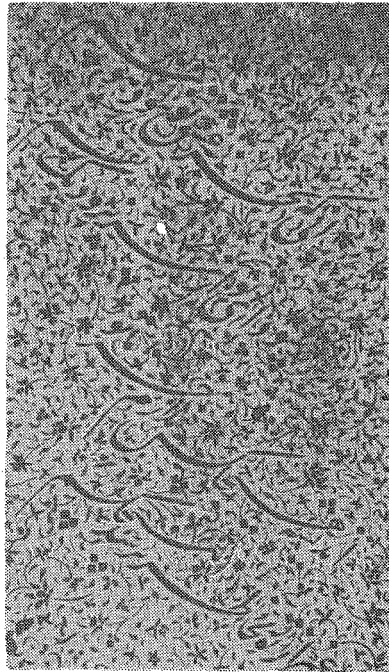
Mevlevî Seyyid Hasan Leylek Dede" (56).

Resim 21 : Hasib Dede'nin yazı-resminin Süheyl Ünver tarafından yapılmış resmi.

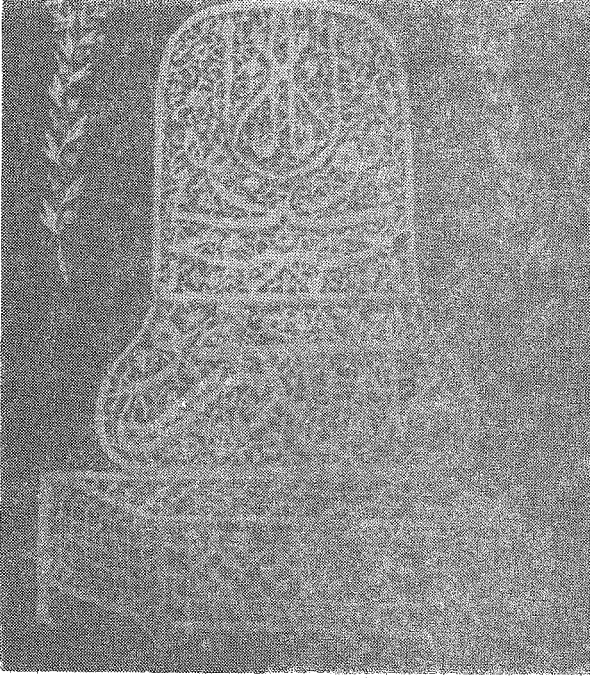
Resim 22 : Hüsameddin el-Mevlevî'nin müşterek Mevlevî-Bektaşî zihniyetini gösteren 1324/1903 tarihli levhası : "Allah, Muhammed, Ali", "Fatma, Hasan, Hüseyin" ve sikke içinde "Yâ Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddin Rûmî kuddise sirrehu's-Samî" (54).

Resim : 1

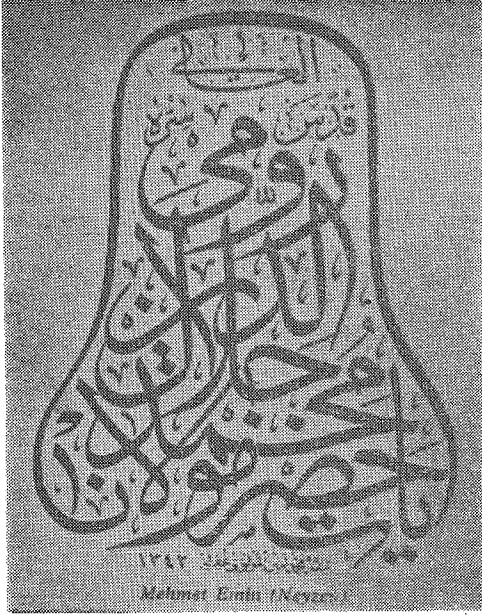
Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

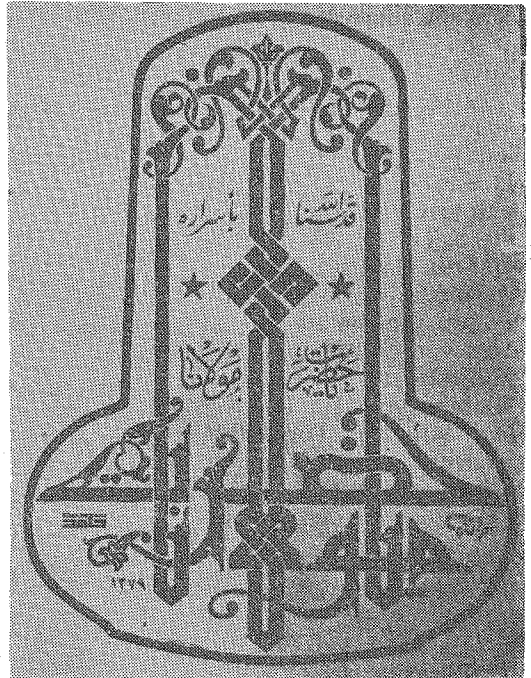
Resim : 5

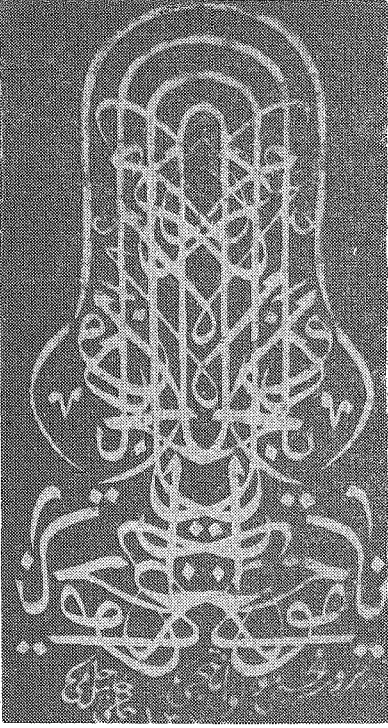
Resim : 6

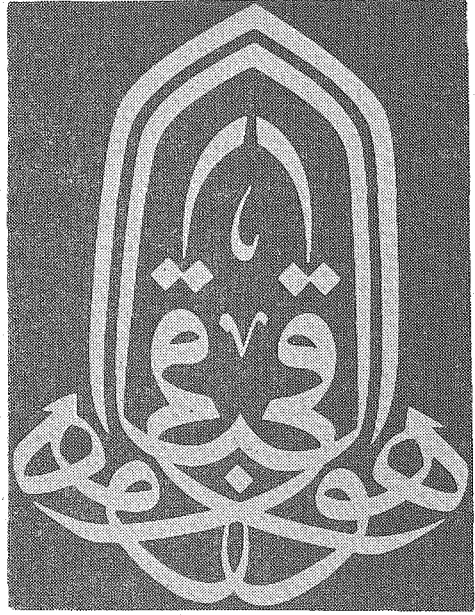
Resim : 7

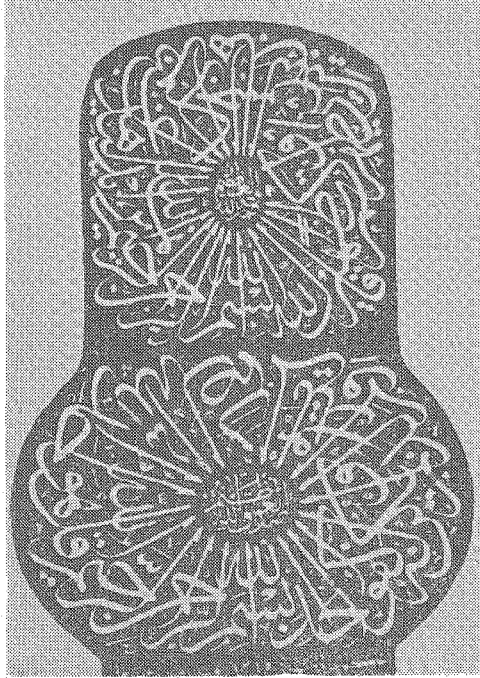
Resim : 8

Resim : 9

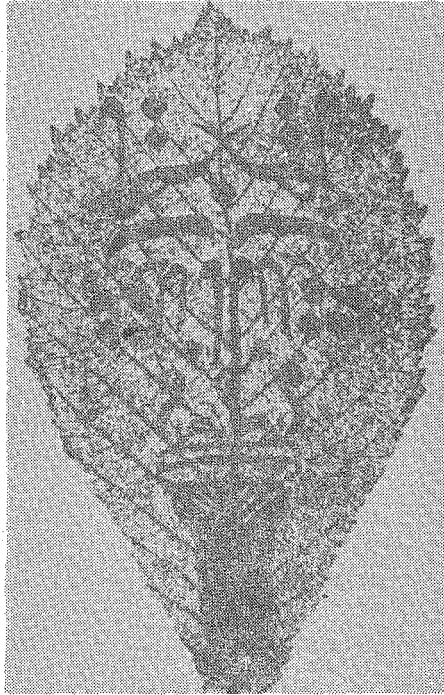
Resim : 10

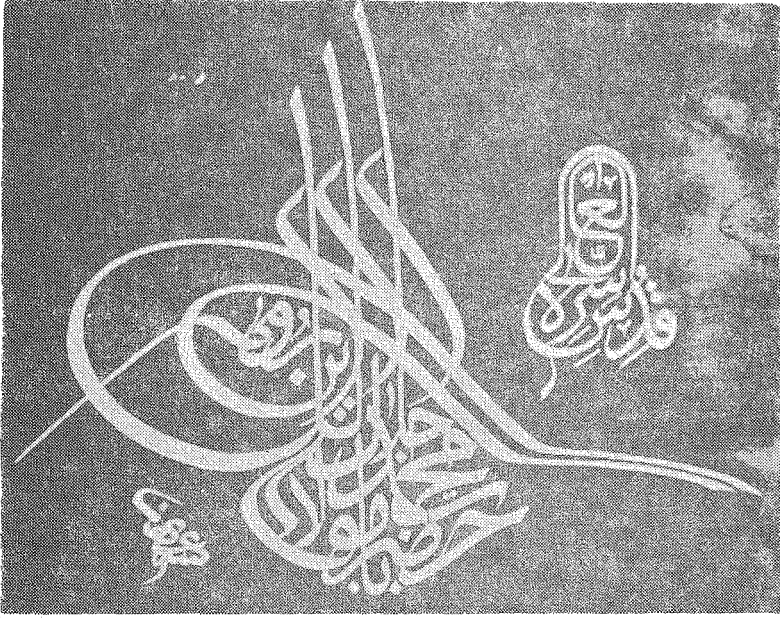
Resim : 11

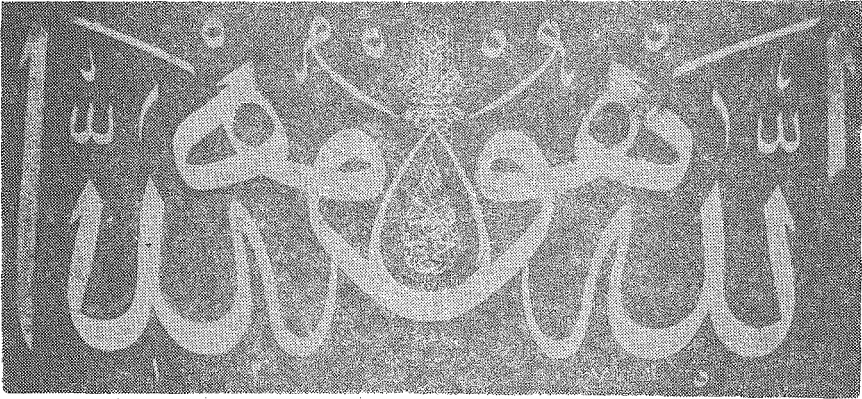
Resim : 12

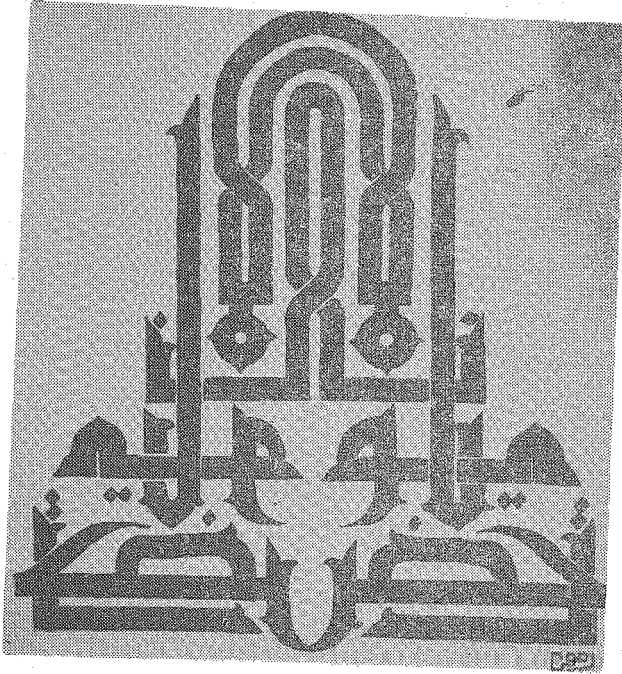
Resim : 13

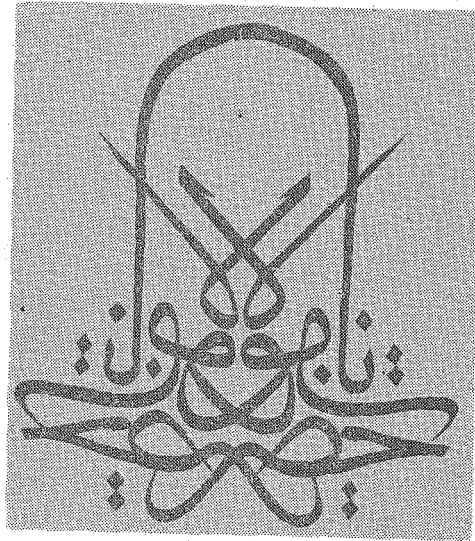
Resim : 14

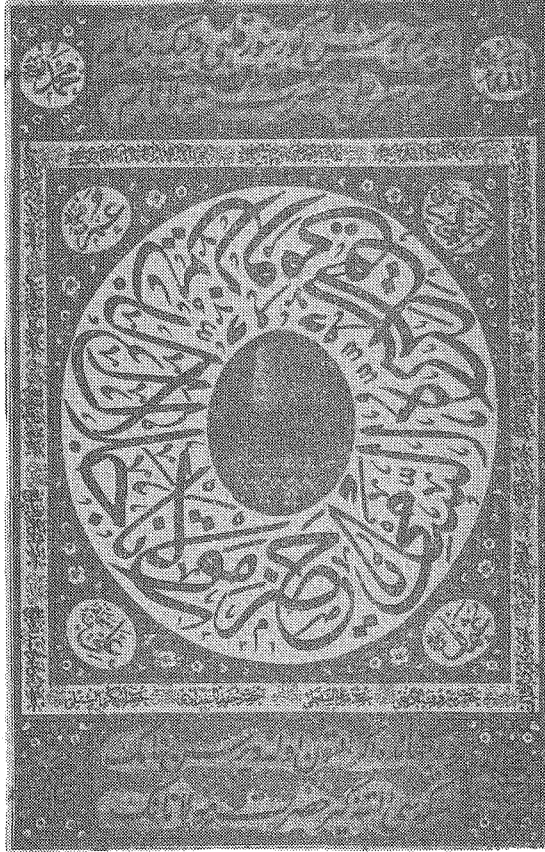
Resim : 15

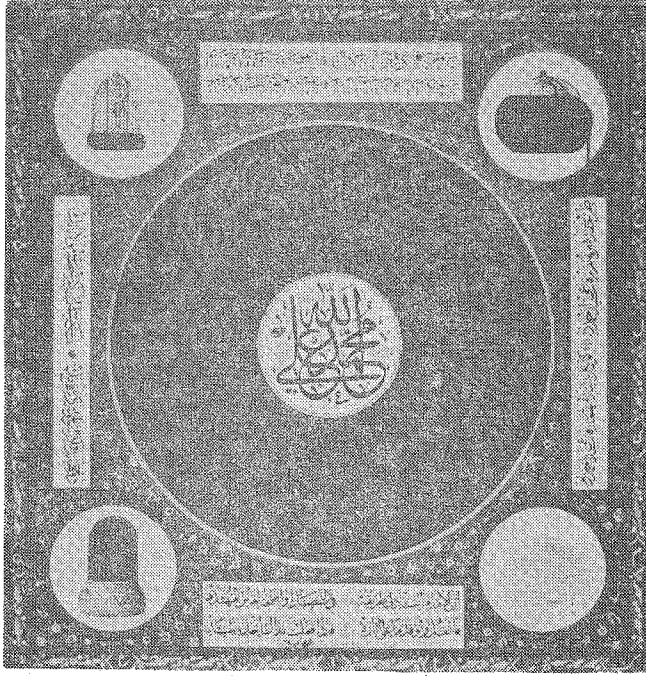
Resim : 16

Resim : 17

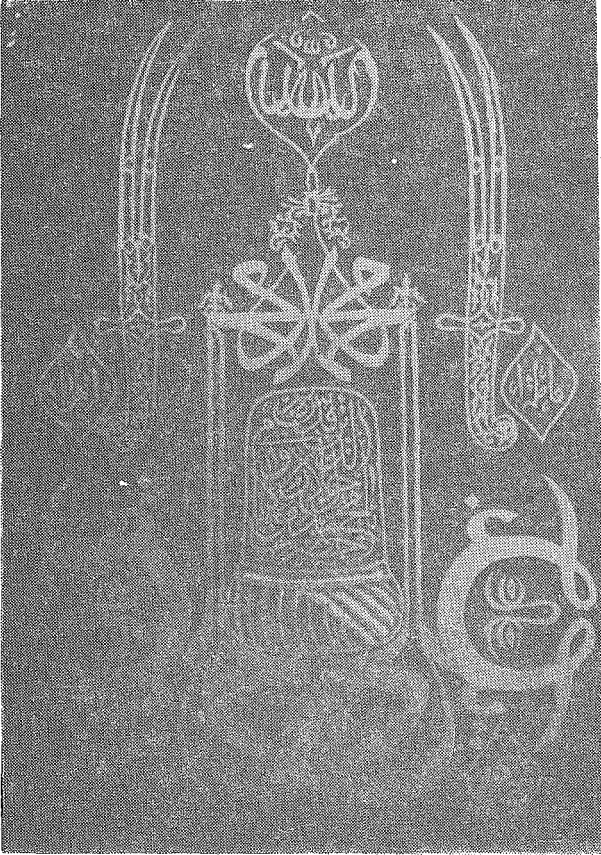
Resim : 18

Resim : 19

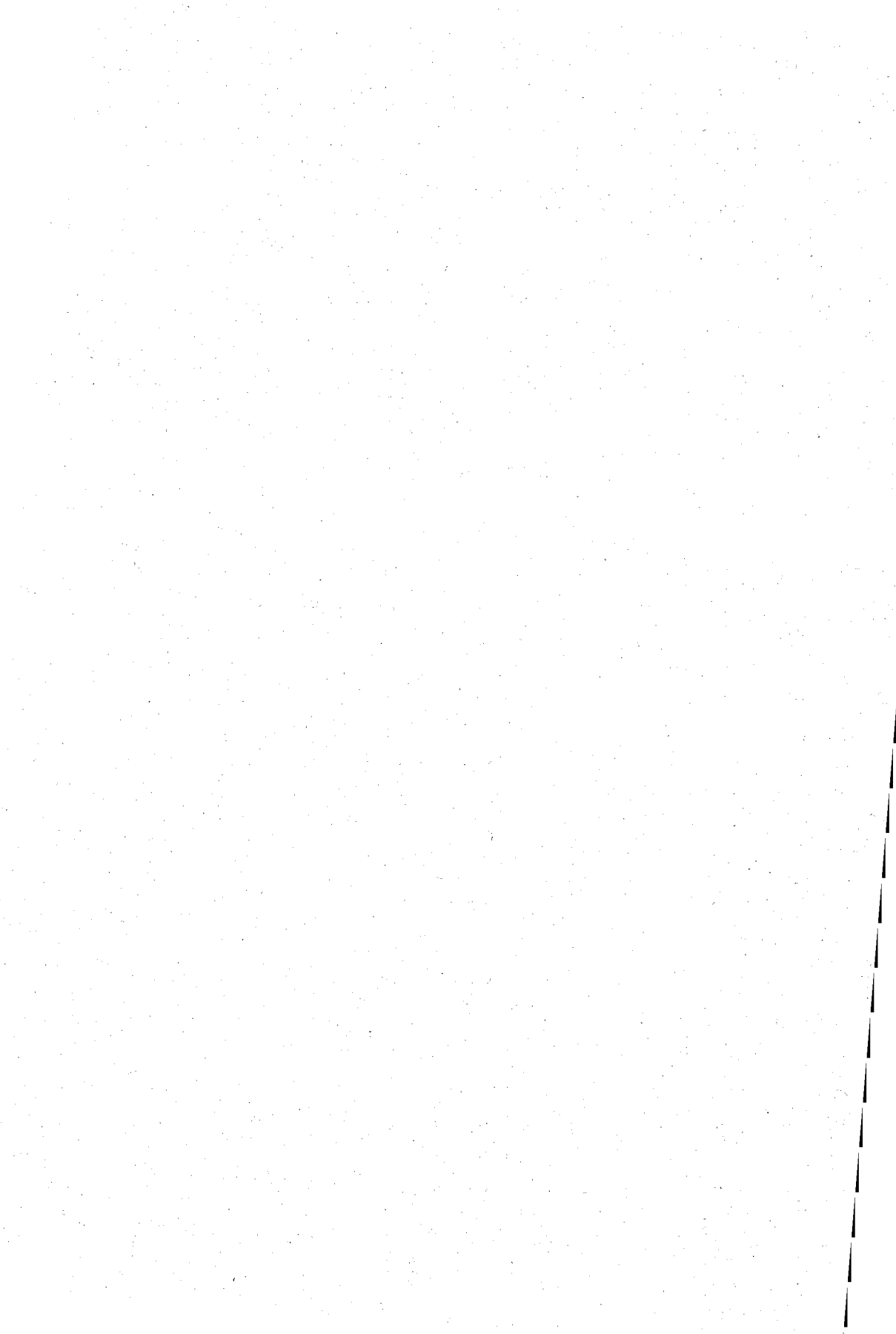
Resim : 20

Resim : 21

Resim : 22

MEVLEVİLİKTEN ÖNCE MEVLÂNÂ'NIN YOLU

Em. Alb. Şefik CAN

Bir çoklarının sandığı gibi; Hazret-i Mevlânâ'ya nisbet edilen Mevlevîliği, Hazret-i Mevlânâ'nın kendisi kurmamıştır. Bu tarikatın esası; Hazret-i Mevlânâ'dan sonra Hüsâmeddîn Çelebi ile Sultan Veled tarafından kurulmuştur.

Acaba; Mevlevîlik yok iken, Hazret-i Mevlânâ'nın kendisi hangi yolda, hangi tarikatta idi? Bilindiği gibi, tarikat, yol, Allah'a giden yol, seyr ü sülûk esnasında tutulan yol demektir. Acaba Hazret-i Mevlânâ hangi yolda giderek hakikate ulaştı, Hakk'ı buldu, Mevlânâ oldu?

En güvenilir kaynak kitaplardan sayılan "Sipehsâlâr Risâlesi", Hazret-i Mevlânâ'nın, Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddîn Veled Hazretlerinin yolunda, tarikat ve siretinde olduğundan haber vermektedir. (Terceme-i Risâle-i Sipehsâlâr : Sahife 30-91 Mithat Bahâri İstanbul 1331 Selânik Matbaası) Bundan anlaşılmaktadır ki, Mevlânâ'nın ilk müşidi, ilk şeyhi, babası; Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddîn Veled Hazretleridir. Sonra Sultânü'l-Ulemâ'nın halifelerinden Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî Hazretleri, Mevlânâ'nın şeyhi ve müşidi olmuştur.

Gerek Sultânü'l-Ulemâ ve gerek Seyyid Burhâneddîn Tirmizî Kübreviyye tarikatında idiler. Hamdullah Mestevfi de, Mevlânâ'nın babasının Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ Hazretlerinin halifelerinden olduğunu yazar. (Mevlânâ Celâleddîn : Profesör Firûzânfer : Feridûn Nafiz Uzlûğ Tercümesi : Sahife 13).

Nefahâtü'l-Üns'de de, Sultânü'l-Ulemâ'nın Necmeddîn-i Kübrâ Hazretlerinin halifelerinden olduğuna dair bir kayıt vardır. (Nefahâtü'l-Üns Tercümesi : Lâmi'i Çelebi : 1289. İstanbul : Sahife : 480) Hocazade Ahmed Hilmi merhûmun yazdığı "Hadikatü'l-Evliya"dan, "Silsile-i Meşâyih-i Mevleviyye" kitabının altıncı sahifesinde de; şu silsile ile; Sultânü'l-Ulemâ'yı Resûlullah Efendimize kadar götürmek-

tedir. Bu silsilenin belirli velileri şunlardır: 1 — Alemlerin Rabbi'nin Sevgilisi Muhammed Mustafa (S.A.V.); 2 — Hazret-i Ali (Radiyallahu anh); 3 — Hazret-i Hüseyin; 4 — Maruf Kerhi (Kuddise Sirruh); 5 — Cüneyd-i Bağdâdi; 6 — Ahmed Gazâlî; 7 — Şeyh İsmail Kısri; 8 — Tarikat Piri Necmeddin-i Kübrâ; 9 — Sultanü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled.

Bahâeddin Veled Hazretlerinin tarikat nisbetini, Hazret-i Ebû Bekir'e bağlayanlar da var. Profesör Firuzanfer merhûm da Eflâki'nin rivayetine rağmen Sultanü'l-Ulemâ'nın nisbetini Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddin-i Kübrâ Hazretlerine bağlamaktadır. Bahâeddin Veled hazretleri, 1221 senesinde Moğollarla savaşaak şehid düşen Necmeddin-i Kübrâ Hazretlerinin halifesi olduğu gibi, Seyyid Burhâneddin Hazretleri de, Sultânü'l-Ulemâ'nın halifesi idi.

Sipehsâlâr Hazretleri, Seyyid Burhâneddin'in, mürşidi Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled Hazretlerine olan bağlılığını şöyle anlatmaktadır: Sultânü'l-Ulemâ'nın vefâtı sırasında (1231) Seyyid Burhâneddin Konya'da bulunmuyordu. Şeyhinin vefâtı haberini aldığı zaman, öyle müteesir oldu ki; başına gam ü keder toprağı dö-küldü. Gönlü yandı, yakıldı. Mateme girdi. Tam bir sene, şeyhinin vefâtı yüzünden mum gibi eridi.

Bir gece rüyasında Sultânü'l-Ulemâ Hazretlerini gördü. Kendilerine hiddetle buyurdular ki: "Burhâneddin, nasıl oluyorda, benim Muhammed'imi (Muhammed Celâleddin'imi) yalnız bırakıyorsun, onun muhafazasında kusur ediyorsun." (Terceme-i Sipehsâlâr: Mithat Bahâri: Sahife 160) Bu rüya üzerine Seyyid Burhâneddin Hazretleri Konya'ya geldi. Dokuz sene Mevlânâ'nın irşadı ile meşgul oldu.

Seyyid Burhâneddin Hazretleri, yalnız Mevlânâ'ya değil, kuyumcu Salâheddin Hazretlerine de hilafet vermişlerdi. Eflâki'nin yazdığına göre: Burhâneddin-i Tirmizî Hazretleri: "Ben, şeyhim Sultânü'l-Ulemâ'dan iki nasibe ulaştım: Biri sözde fesâhet, güzel söz söyleme niteliği, öbürü, halde güzellik. Mevlânâ hal sahibi olduğundan sözümü, Salâheddin'e bağışladım." diye kendisinin Sultânü'l-Ulemâ'nın müridi olduğunu söylemektedir. (Menâkıbü'l-Ârifin. 705. II) Sultân Veled de, babasının mürşidi ve şeyhi Burhâneddin-i Tirmizî Hazretlerine olan sevgisini ve bağlılığını şu beyitlerle başlayan bir bölümde ne güzel ifade etmektedir:

(Mevlânâ, Seyyid Burhâneddin ile 9 yıl beraberdi. O'nun hizmetinde bulundu. Sonunda da, hem ilim, hem hal bakımından O'nun

eşi oldu. Mânâ âleminde, onların gönülleri bir olduğu için zâhirde de, bâtında da onlar bir olmuşlardı. Nihayet beklenmedik bir zamanda Seyyid Burhâneddin, bu fânî dünyadan, yokluk âleminde, ebediyete, varlık âlemine göçtü. Celâleddin O'nsuz kaldı. Gece gündüz Allah'a ibadet etmede idi. O yüzden uykuyu, yemeyi, içmeyi terk etti. Mürşid arayış ve bayrağını yüceltti. Böylece beş yıl, mürşidine olan bağlılığına candan ve gönülden yanıp yakılarak ağlayıp inleyerek, dertle, elemle riyazete girdi. (Maârif : Seyyid Burhâneddin Tirmizi : Gölpınarlı Tercümesi : Sahife 15).

Aslında Mevlânâ'yı, herhangi bir tarikata dahil etmek ve o tarikata mahsus kurallara sınımsız bağlı saymak da doğru değil. Biz, Mevlevilik'ten önce Mevlânâ'nın yolu ve tarikatı üzerinde düşündük. Mevlânâ Seyyid Burhâneddin-i Tirmizi Hazretlerini kaybettikten 4-5 sene sonra Tebrizli Şems'le buluştu. (1245) Şems Mevlânâ'nın sohbet şeyhi oldu, mürşidi olmadı, ama O'nu medrese yolundan aldı, ilâhî aşk yoluna düşürdü. Mevlânâ artık, medresede dersi ile meşgul olan, bir çok talebe yetiştiren, ağırbaşlı bir müderris değildi. Coşkun bir Halk aşığı idi. Şekle takılıp kalan, dini, taklitten, tahkike götüremeyen medrese hocaları gibi, Peygamberin yolunu, sadece "şeriat yolu" olarak değil, "aşk yolu" olarak da görmeye başlamıştı.

(Bizim Peygamberimizin yolu, aşk yoludur. Biz aşktan doğmuyoruz, bizim anamız aşktır.

Ey, şu et ve kemikten ibaret olan maddî varlığımızın içinde gizlenen anamız! Ey bizim hakikati idrak edemeyen, imansız tabiatımızın ötesinde gizlenmiş olan büyük yaratıcımız.) (Rubâiler Divanı Numara 49) diye şiirler söylüyordu.

Bir mertebeye, bir makama takılıp kalamayan Mevlânâ, daha ileri geçti. Tarikatleri de, dinleri de geride bıraktı da, hakikate vardı, Hakîk'a ulaştı.

(Aşk dini bütün dinlerden ayrıdır. Aşıkların dini ve mezhebi ise Allah'tır.) (Mesnevi : Cilt 2. 1770) diye buyuruyordu.

Yanlış anlaşılmasın, bunu söyleyen Mevlânâ dinleri ve mezhepleri inkâr mı etti. Hayır... O, dinlerin ve mezheplerin hakikatini gördü. Hangi dinde, hangi mezhebde olursa olsun, bütün insanlar ilâhî takdire, ilâhî tecellî'ye uyarak Hakk'ı aradıklarını ifade buyurdu. Birisi camiye birisi kiliseye, başka birisi havraya gider. Hepsinde, kendi dinleri, kendi dilleri ile Hakk'a yalvarırlar.

Hazret-i Mevlânâ, Mesnevi-i Şerif'in 5 inci cildinin önsözünde

tarikât konusuna değinir de der ki : "... Şeriat bir muma benzer, ışık tutar, yol gösterir. Mumu ele almakla yol aşılmış olmaz, ama, o, ele alınmadan da yola düşülemez. Şeriatın ışığında yol düşüp gitmeye başladın mı? İşte bu gidişin tarikattır. Maksadına ulaştın mı? O da hakikattir. Bunun için, "Hakikatler meydana çıksaydı, şeriatler bâtil olurdu." denmiştir. Nitekim, bir bakır kimya ilmi ile, altın haline gelse, yahut aslında altın olsa, onun için kimya bilgisine ihtiyaç hasıl olmaz. Yani bakırın kimya ilmine göre iksir ile muamelesine artık lüzum yoktur. Kimya ilmi şeriattır. Bu ilme göre, bakırın iksir ile muamele görmesi de tarikâtı ifade etmektedir. İşte, bu sebeptendir ki, "Kılavuzla varılacak bir yere ulaştıktan sonra, tekrar kılavuz aramak, çirkin bir şeydir. Fakat, kılavuzla varılacak yere ulaşılmadan, kılavuzu bırakmak da kötüdür." demektedir.

Hasılı "şeriat" hocadan yahut kitaptan "kimya ilmi" öğrenmeye benzer. "Tarikat" ise, kimya ilmine göre iksirin elde edilmesi ve bakıra sürülmesidir. "Hakikat" de kimyanın tesiri ile bakırın altın olmasıdır. Kimya ilmini bilenler, biz, bu bilgiye sahibiz diye sevinirler. Bu ilmi tatbik edenler, iksiri bakıra sürenler de, "Biz, herkesin yapamadığı böyle işler yapıyoruz." diye memnun olurlar. Hakikati bulanlar ise, "Biz altın olduk, kimya bilgisinden kurtulduk. İksiri bakıra sürmekten de vazgeçtik." derler. "Allah'ın hür kullarıyız, hiç bir şeyle bağlı değiliz." diye "hakikati" buldukları için mutlu olurlar. "Her zümre, elde ettiği şeyle sevinir, övünür. Herkes gittiği yoldan memnundur. 23/53"

İnsanoğlu şu yaşayışından geçip, ölüp gidince "şeriat" ve "tarikât" ahkâmı onun üstünden kalkar, kalmaz. Fakat, hakikat kalır. Söyle ki : O kişi hakikate ulaşmış ise, "Ne olurdu, kavmim, Rabbin beni bağışladığını ve beni ağırlananlardan kıldığını bilselerdi. 36/26-27" diye naralar atar.

O kişi, hakikate ulaşmamış ise, "keşki, kitabım, bana verilmeseydi şu hesabımı hiç öğrenmemiş olsaydım, keşki 'ölüm işimi' bitirmiş olsaydı. Malım bana hiç bir fayda vermedi. Gücüm benden yok olup gitti. Hiç bir şeyim kalmadı. 69/25-29" diye bağırır, feryad eder.

Şeriat ilimdir. Tarikat bildiğini tatbik etmek, yapmak, amel etmektir. Hakikat ise Allah'a vasıl olmak, ulaşmaktır. Kim, Rabb'ine kavuşmayı arzu ediyorsa, sâlih amellerde bulunsun, iyi işler yapsın, ve Rabb'ine yaptığı ibadete kimseyi ortak etmesin. Allah'ın rahmeti, yarattıklarının en hayırlısı Muhammed (S.A.V.)'e ve Âline ve Ashabına olsun. (Mesnevi-i Şerif : Cilt 5, Önsözü)

Görüldüğü gibi, bu önsözde, “şeriat”, “tarikat ve “hakikat”ten bahsetmektedir. Bunları, Hazret-i Mevlânâ; çeşitli benzetmelerle, anlatmaktadır. Şeriat yol gösteren bir muma, bir ışığa benzetilmektedir. “Şeriatı ele almadan da yola düşülmez.” diye şeriatın önemi üzerinde durduktan sonra, şeriatın ışığında, yola düşüp gitmenin “tarikat” olduğunu, şeriatın aydınlattığı “tarikat” vasıtasıyla maksada ulaştığımız zaman “hakikat”e vardığımız belirtilmektedir. “Hakikatler, meydana çıksaydı, şeriatler bâtil olurdu.” Kılavuzla varılacak yere ulaştıktan sonra, tekrar kılavuz aramak çirkin bir şeydir. Fakat kılavuzla varılacak yere ulaşılmadan kılavuzu bırakmakta kötüdür.” gibi, bzi ifadeleri sayın dinleyicilerimi yanlış düşüncelere götürmemesi için, bu hususta çok dikkatli olmamız, çok düşünmemiş gerekmektedir.

Hakikate ulaştıktan sonra, şeriatı ve emirlerini, modası geçmiş bir lamba gibi kaldırıp atacak mıyız? Şeriatın kılavuzluk ettiği yere, hakikate varınca, şeriatı aramamız çirkin bir hal mi olacak? Hakikate varınca, şeriatı bırakacak mıyız? Hazret-i Mevlânâ'nın sözleri ters anlaşılmalıdır. Nitekim, bir Mesnevî şârihi Türkçe yazdığı bir şerhte bu “önsözü” kendi anlayışına göre şöyle yorumlamış: “İrâdî ölümle Hakk'ta fâni olan ‘insan-ı kâmil’ taat (ibadet, kulluk) külfetinden kurtulmuştur.”

Sayın dinleyicilerim, bu cümle üzerinde düşününüz. Büyük Peygamberimizin “mü'minin mirâcı saydığı, gözümün nûru” diye tarif buyurduğu namaz, mü'min için zevkli bir vazife midir? Yoksa bir angarya, bir külfet midir?

İrâdî ölümle, Hak'ta yok olan kimse, “Ölmeden evvel ölünüz” hadisinin sırrına ermiş mutlu bir kişidir. Böyle bir kişi, şeriatın emrettiği ibadeti, kulluk vazifesini bırakacak mıdır? Artık namaz kılmayacak, oruç tutmayacak, Cenâb-ı Hakk'ı zikretmeyecek midir? Hayır, dinleyicilerim, hayır, böyle bir kişi, hakikati anladığı için Hakk'a daha çok yakın olacaktır, şeriatın emirlerine sevgi ve iştiyakla daha çok bağlanacaktır.

Büyük Peygamberimiz Efendimiz, hakikatlerin hakikatine ulaşmış olduğu halde, sabahlara kadar, namaz kılıyor, fazla ibadetten mübarek ayakları şişiyordu.

Bu görüşleri öz olarak, ifade etmek istersek şu sonuca varırız: Bu hal, şeriatın rehberliğinde, “tarikat” yolunda yürüyerek “hakikate” ulaşmak, Hakk'ı idrak etmenin zevkine varmaktır. Candan, gönülden severek Hakk'a daha yakın olmaktır.

Hazret-i Mevlânâ bu ön sözü ile, Allah sevgisini ön plana almamızı, şekle bağlılıktan, zâhiri hükümler üzerinde titizlikle durmaktan kaçınmamızı, inancın özünü bulmamızı, imanı taklitten tahkike götürmemizi emretmektedir. Çünkü, Mevlânâ hiç bir zaman şeriat-ten yüz çevirmemiştir. Daima şeriate bağlı kalmıştır.

Mesnevi'deki görüşler, tam mânâsıyla şeriate uygun olmasaydı, Hazret-i Mevlânâ; Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in yolunda yürüyen kâmil bir velî olarak tanınmasaydı, O'nun bu şâheseri, İslâm âleminde Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden sonra en çok okunan bir eser olur muydu? Bu sebeple Mesnevi'deki bazı ifadeler, bizi tereddüde düşürmemelidir. "Ben Kur'ân'ın kuluyum, kölesiyim, ben Hazret-i Muhammed'in ayak bastığı yerin toprağıyım." diyen bir velî şeriatı bir tarafa bırakır mı? Bu konu üzerinde fazla durmamın sebebi, Hazret-i Mevlânâ'nın sözlerini yanlış anlayanlar, yanlış görüşlere kapılanlar var. Hatta bu yüzden "şeriat"çı, "tarikat"çı diye bölünenler de var.

Tasavvufa dair, bazı kitapları okuyarak zevk alan, sohbetlere muntazaman devam eden bazı kardeşlerimiz var ki, gönüllerinde bir uyanıklık, ruhlarında azıcık bir mânevî neşe duyunca, benliğe kapılmakta, kendilerini üstün görmeye başlamaktadırlar. Bunlar, şeriat hükümlerine sınımsız sarılan, devamlı namaz kılan, oruç tutan, hacca giden kardeşlerini hor görmekte, onları avamdan saymakta, hatta yobazlıkla suçlamaktadırlar. Bu kişiler ne yazık ki, nefislerinin esiri olmakta, kendilerini hakikat ehli sanarken, benlikleri yüzünden Hakk'tan uzaklaşmaktadırlar.

Öte tarafta, şeriat emirlerine körükörüne bağlanan, şekilde kapılıp, ruha inemeyen, kıldıkları namazlarla, yaptıkları ibadetlerle gurura kapılan, haclıkları ile övünen, imânlarını taklitten tahkike götüremeyen sofu kardeşlerimiz de, tarikat erbabına, yukarıdan bakmakta, onları doğru yolda, Muhammedî yolda görmemektedirler. 7 asır önce Yunus Emre Hazretlerini korkutan "Molla Kasım"lar bugün de mevcuttur. Böylece, yüzyıllardan beri devam eden, "şeriat ehli" geçinenlerle kendilerini tarikat ehlinden sayanlar arasındaki mücadele günümüzde de devam edegelmektedir. Bu iki görüş de, Muhammedî, tam İslâmî görüş değildir. Bunlar aynı imânı taşıdıkları halde neden birbirlerini hoş görmüyorlar? Sevmiyorlar? Ne şeriate sınımsız sarıldıklarını sanarak şekilde kalan, hakikate ulaşmayan kardeşlerimizin tarikat erbabını hor görmeleri doğrudur, ne de derviş geçinen kişilerin, kendileri gibi olmayanları beğenmemeleri, avamdan saymaları yerindedir.

Mü'minler, şeriatçı, tarikatçı diye ikiye bölündükleri gibi, çeşitli tarikatlarda, mü'minleri birbirinden ayırmıştır. Bütün mü'minler, Allah'ın birliğine, Peygamberimizin hak peygamber olduğuna ve İslâm'ın tüm şartlarına inandıkları halde, gönül verdikleri her hangi bir velinin tarikatına girince, başka tarikatda olan kardeşlerine yukarıdan bakmaya başlamışlardır. Şöyle ki Rufai olan bir mü'min, Hakk'a giden yolun yalnız kendi şeyhinin yolu olduğuna inanmakta, başka tarikatda olanlara, gerçek yolu bulamamış diye acımaktadır. Kâdiri tarikatında olan, Rufai'yi beğenmemekte, Ekberiyye tarikatında bulunan, Kübreviyye yolunda olandan hoşlanmamaktadır. Hatta, aynı tarikatda buldukları halde, başka, başka şeyhlere intisab edenler de, kendi şeyhlerini bağlı olmayan kardeşlerine gerçek yolu bulamamış nazarı ile bakmaktadır. Yedi asır önce dünyayı şereflendiren Hazret-i Mevlânâ, bu, bölünmeleri gördüğü ve mü'minlerin birbirlerinden kopuşlarını sezdiği için; tarikat ve tarikatçılıktan hoşlanmamaktadır. O'nun nazarında bir tarikat vardır: O da "Tarikat-i Muhammediyye" ve Tarikat-i Aşk-ı İlâhî'dir. Bu yüzden ki, Mevlânâ ne Mesnevi-i Şerifine, ne Divân-ı Kebir'inde, ne de diğer eserlerinde tarikatlardan ve tarikat mensubu şeyhlerden bahsetmiştir. Mevlânâ gösterişten, şöhretten, üstün görünmekten kaçındığı için, bir tarikat kurmamış, bir tekke açmamıştır. Bazı dergâhlarda şeyhlerin mânevî saltanatlarını görmüştü. Kapıcıları, perdedarları olan tekkeler vardı. Hazret-i Mevlânâ, kendini halktan ayırmak, üstün görünmek istemiyordu. O, kendisini seven ve sayanları sömürmekten daima uzak kalmış, emirlerin, sultanların kendisine yaptıkları yardımları başkalarına harcamış, verilen paraları, pulları fakirlere dağıtmıştır. O, şeyh olarak böbürlenmekten, el etek öptürmekten, önünde secde edilmekten hoşlanmıyordu. O'nun yüksek tevazuü, alçak gönüllüğü, Muhammedi mizacı, O'nu şeyhlikten, tekke sultanlığından ahkoyuyordu. Bu yüzden ki, O dünyanın eşsiz bir mânâ sultanı iken dervişâne yaşadı. O gelip geçici, zamanla harab olmaya, yıkılmaya mahkum dergâhların değil, gönüllerin Sultanı oldu. O, ilmiyle, ahlakıyla, irfanıyla, Hak aşıklarına yol gösteren üstün bir varlık, inceliğin, faziletin, kibarlığın, zerafetin, insan sevgisinin örneği olduğu halde, kendini hiç sayıyordu:

(Benim, sarığıma, cübbeme, başıma, bunların her üçüne birden kıymet biçtiler: Bir kuruşdan daha az değer verdiler. Sen, dünyada, benim adımı hiç mi duymadın? Ben bir hiçim, hiçim, hiç.) (Rubâiler Divânı: 1284)

Kendini hiç sayan, aslında her şey olan bu mübarek varlık, eşsiz Mevlânâ, zamanla yıkılmaya, bozulmaya mahkum olan fânî bir

tekkkeyi ne yapacaktı? O, ruhunun derinliklerinden gelen ilâhî nağmelerle Hak aşıklarının gönüllerine girdi de "Gönüller Tekkesi"nin sultanı oldu.

İlk tekke, Milâdî 8'inci asırda Suriye'de Remle'de kurulmuştu. Tarikatların meydana gelmesinden sonra bütün İslâm memleketlerine yayılan tekeklerin, zühd ü takva, ahlak, ilim, irfan, san'at, müsiki, fazilet, edep ve insanlıktan başka gayesi yoktu. Hak yolcuları için bir melce, bir arınma yeri olan tekkeler, mü'minlere çok hayırlı, çok yararlı hizmetlerde bulunmuştur. Bir çok kuruluşlar gibi zamanla tekkeler de, bozulmuş, birer sömürü yeri, tenbel yatağı haline gelmiştir.

Ahlakını, edebini, faziletini ve mânevî gücünü kaybeden, o devir tekkelerinin bozuk yönlerinden Mevlânâ acı acı şikâyet etmektedir :

(Bu tekke mensupları, yüzlerce bilgiyi, kemâli, fazileti, edebi, insanlığı bırakmışlar da, riyaya, yalana, gösterişe kapılmışlardır. İşte bunların durumu budur.

Bunlar, her türlü günahı mübah sayıyorlar, işlemekte bir sakınca görmüyorlar. Günah sayılmayan bu kötülükler, etrafa bunlardan yayıldı da, adeta günah işlemeye ruhsat çıktı, izin verildi.

Nerede Peygamber Efendimizin ve sahâbesinin yolu? Nerede namaz? Nerede tesbih? Nerede o büyüklerin edepleri?) (Mesnevi : Cilt : 6.2063-2067)

Buraya kadar, arzettiklerimi hülâsa edecek olursak : Hazret-i Mevlânâ'nın, tarikat kurmamasının, tekke açmamasının baş sebebi; mü'minler arasında birliği bozmamak, Tarikat-ı Muhammediyye'nin dışında mü'minleri ayrı ayrı yollara düşürmemektir. "Bizim Mesnevi'miz vahdet dükkânıdır." diye buyuran büyük Mevlânâ mü'minlerin teferruâtta da olsa bölünmelerini istemiyordu. Sonra, sâfiyetini kaybetmiş 'tekke şeyhliğinde' de O'nun gözü yoktu. Fakat bütün tarikatların ve mezheplerin Allah'a giden birer yol olduğunu biliyor, kendi tarikat kurmadığı halde, tarikat kuranları da hoş görüyordu.

Nitekim Mesnevi'nin bir yerinde :

(Dünyada göklere doğru uzanan gizli merdivenler vardır. Bu merdivenler, basamak basamak göklere doğru uzanır gider. Her gü-rûhun merdiveni ayrıdır. Herkes kendi çıktığı merdiveni beğenir. Başkasının gittiği yoldan habersizdir. Halbuki, hepsi de şu veya bu

şekilde sonsuzluğa doğru ilerlemektedirler.) (Mesnevi-i Şerif. 5: 2556)

“Şariatçı”lar da, “tarikatçı”lar da hakikate ulaşıyorlardı, da Hazret-i Mevlânâ gibi düşünselerdi, birbirlerini hoş görecekteler, hepsi de imân ehli olduğu için birbirlerini sevecektelerdi. Çünkü Peygamber Efendimiz “Mü’min, mü’minin kardeşidir.” diye buyurmuştur.

MEVLÂNÂ'NIN EĞİTİM ANLAYIŞI

Doç. Dr. Bayraktar BAYRAKLI

Mevlânâ eğitim ile öğretimi birbirinden ayırmaktadır. Öğretim için “(Amuht)” ve “(Ta’lim)” ; terbiye ve eğitim için de “Edeb” kavramlarını kullanmaktadır. Bu yönüyle Mevlânâ, kendisinden önce İslâm filozoflarının başlatmış olduğu geleneği sürdürmüştür. Bunlardan, özellikle Fârâbi, öğretim için “Ta’lim”, eğitim için “Te’dib” deyimlerini kullanmış idi.

Mevlânâ insanla insanın arasında gerçekleşen öğretim faaliyetleri dışında, bir ilâhî öğretiden ve bir ide ruhun bedene olan öğretisinden bahsetmektedir. Böylece öğretimin muşahhasan aşkına doğru üç boyutlu olarak ele almaktadır. Bunlardan ruhun bedene olan öğretimini şöyle açıklar :

“Canın gezip yürümesi, niteliksizdir, bedenimiz yolculuğu canımızdan öğrenmiştir.” (1)

Böylece Mevlânâ, Allah’a giden yolda, bedenın nasıl bir yolculuk yapacağını canın öğrettiğini söylemekle insanın kendi içinde gerçekleşen öğretim faaliyetlerine dikkati çekmiştir.

Diğer taraftan Mevlânâ Peygamberlerin sahip oldukları insani bilgiden farklı bilgilerin ilâhî öğretiden geldiğini derin bir vukulla görmüştür.

Mevlânâ “edeb”i yanlış davranışlara karşı tahammül etmek, toleranslı davranmak ve sabretmek şeklinde tanımlamıştır. Ancak; edebın herkesi değer anlayışına göre, değişeceğini söyleyerek onun yapısındaki izâfiliği göstermeğe çalışmıştır. Meselâ : Herşeyi maddi açıdan değerlendiren beden ehli; “edeb”i görünüşe bağlarken, gönül ehli ise, onu “içi gözetmedir” diye tarif etmektedir. Düşünürümüz, edebın tarifinin ne denli zor olacağını fark etmiş onun ne olmadığını izah etmekle konuya kolaylık kazandırmaya gayret sarfetmiştir.

(1) Mevlânâ, Mesnevi, C. III. b. 1981

Edebin, edepsizlerin davranışlarını gözleyerek öğrenilebileceğini öğrencisine öğütleyen Mevlânâ, yanlış davranışlara karşı katı bir tepkide bulunmanın aksine yumuşak davranmanın eğitime getireceği olumlu, verimli ve toplayıcı ürünlerini bize hatırlatmıştır. Bu konuda Mevlânâ, Âl-i İmrân Süresinin 109. âyetine telmihte bulunmuş ve onun desteğini kazanmıştır. O ayette, Allah, yanlış davranışlara karşı yumuşak davranmanın Allah'ın verdiği bir nimet olduğunu ve bu tür davranışın ne kadar toplayıcı ve insanların kalplerini fethedici bir niteliğe sahip olduğunu Peygamberimize bildirmiştir. İşte bu düzeyde Mevlânâ, edebî, sabır, tolerans ve yumuşak davranışla eş anlamda kullanmıştır.

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında tesbit ettiğimiz genel prensip ya da özellikler şunlardır :

1 — Mevlânâ, öncelikle, eğitimin gücü üzerinde durmaktadır. O, eğitimi insan kalbinin yanlış fikir ve düşüncelere kapılmadan ve insan yanlış davranışlara girmeden önce aydınlatılması ve temiz tutulması şeklinde tarif etmiştir. O, Mesnevisi'nde insan kalbini bir testiye benzetir; sidiği emdiği zaman, su o pislği ondan söküp atamaz. Böylece düşünürümüz, eğitimin ön koruyuculuk niteliğine ve gücüne işaret etmiştir. Mevlânâ için eğitim, alışkanlıklarımızın, düşüncelerimizin mayasına işlememesi için bir çaredir. Diğer taraftan o, eğitimi sihirli bir deynek olarak görmemektedir. Zira iyice biliyordu ki, eğitim Allah'ın bize yaratılıştan verdiğini geliştirebilir. Fıtraten, yani yaratılıştan olmayan bir şeyi var edemez. Onun için, kalp akça olan kâfirlerle altın gibi olan temiz kişiler, aynı ilâhî eğitim potasına girmelerine rağmen, kâfirlere kararıyor temiz kişiler ise, parlıyor. (2)

Eğitimde verasete büyük ağırlık veren düşünürümüz, eğitimin fayda vermediği kimseleri ve yalnız fikirleri takip edenlerin, hakikate intibak edemeyenlerin mayalarında bir bozukluk olduğunu ve eğitimin düzeltici özelliğinden istifade edemeyeceklerini öne sürmüştür. İlâhî nurun tesir etmediği kişiler, özsüz, gönülden mahrum ve tamamen bedenden ibaret olduklarını derin bir vukufla gören Mevlânâ ilâhî terbiyenin nurundan nasibini alanlar ise, bilgi ve anlayış kuşu gibi buldukları pis yumurtalardan çıkacaklardır. (3) Bu görüşüyle eğitimin sınır ve gücüne dikkati çekmiş, bilgi ve anlayışla insanı bataklıklardan kurtaran faaliyetlerin bütününe eğitim demiştir. Ona ona göre, eğitim kâinatın bir parçası olan insanı yaratana-

(2) A.g.e., C. IV, b. 295-300

(3) A.g.e., C. IV, b. 259-300

na yaklaştıran ve bu yaklaşımdan doğan bir faaliyettir. Çünkü, insan ilâhi ahlakla ahlaklanma kabiliyetine sahiptir. Düşünürümüz bu konuya daha derin bir boyut kazandırabilmek için, bir misâl verir: Tıpkı bizim cinsimizden olmadığı halde, içip yiyince bizim cinsimizden olan su ile ekmek gibi, bilgi ve alışkanlıkları eğitim yoluyla kazanır, şahsiyetimizde özümser ve kendi cinsimizden yaparız. (4)

Eğitimin fıtratın, yani yaratılışın yolunu izlemediği dönemlerde Mevlânâ, fıtratı tercih etmektedir. Zira eğitimcinin hata yapması muhtemeldir, ama ilâhi fıtrat aslâ yanılmaz. Düşünürümüz bu husustaki fikrini şu beyitleriyle izah etmeğe çalışır:

“Gönlündeki denize olan meyil yok mu.. O tabiat sana anandan mirastır. Fakat kuruluğa olan meylin de eğitimciden gelmektedir. Bırak onu, onun reyî kötü ve isabetsizdir.” (5)

Çevrenin bozuk olduğu ve insan için bir bataklığı andırđıđı durumlarda Mevlânâ, öğrencisine bu kötü çevreden kurtulabilmesi için, gayret sarfetmesini öğütler. Öğüdünü şöyle bir misalle açıklar: Bir eşek hızlı yürüyeyim derken bir balçığa sapsansa, kurtulabilmek için tepinip durur. Orada yerleşmek için yerini düzeltmez, anlar ki, orası onun için geçim yeri değildir. Senin duygun eşeğinkinden daha aşağı mıdır ki, gönlün, balçıktan, yani bedenden bir türlü kurtulamamaktadır? Kötülük içinde bulunmanı iyi göstermek için, bir takım mazeretler uydurma yerine gönlünü o bataklıktan çekip al. (6)

Mevlânâ eğitimin gücünü göstermeğe çalışırken “HUY” kavramını ele alır ve izah eder. Ona göre, huy sonradan kazanılan ve doğuştan getirilen olmak üzere iki kısma ayrılır. Sonradan kazanılan huy, genellikle, alışkanlıklarla elde edilir. Düşünürümüz, bu tip huylarımızın değişebileceği görüşündedir. Bu düşüncesiyle o, eğitimin yaratılıştan getirdiğimiz huyu değiştiremeyeceğini, ama sonradan kazanılan huyu değiştirilebileceği prensibine ulaşmış ve eğitim faaliyetinin güç ve sınırını belirlemiştir.

2 — Mevlânâ'nın eğitim anlayışında en dikkati çekici ve zaman aşımında en kalıcı olan kanunlardan biri de, öğretmeni eğitimin merkezine yerleştirmiş olmasıdır.

Bu görüşüyle o, çağdaş eğitim sistemlerini doğmalarından önce tenkit etmiş, bazıları da müjdelemiştir.

(4) A.g.e., C. I, b. 890-99

(5) A.g.e., C. II, b. 3768-80

(6) A.g.e., C. II, b. 3356, 3366-69

3 — Öğretmeni eğitimin merkezine almakla, eğitime bir temel arama çabasında olduğunu gösteriyordu. Böylece o, geleceğin eğitimcisine diğer İslâm filozoflarını yanına alarak ışık tutacak bir esası yakalıyordu. İşte eğitimin temeline yerleştirdiği bu ilke, "İHTİYAÇ" kavramıdır. Ona göre, eğitimi zorunlu kılan, insanın ham kabiliyetlerle dünyaya gelmiş olması ve bu kabiliyetlerin gelişebilmesi için, bir eğiticiye "ihtiyaç" duymasıdır. İhtiyaç insanı bir arayışa sevkeder. İhtiyaç, insana noksanlığını, bilmediğini, birçok karanlık noktalarının bulunduğunu hissettirir. Sır bilen ve her şeyden haberi olan bir insanın eğitimine ihtiyacının olmadığını hissedenler, sahip oldukları kabiliyetleri de kaybedeceklerdir, görünüşünü savunan Mevlânâ mânevîyatı yüksek olan öğretmenlere öğrenci olmayı tavsiye eder. Öğretmensiz, yani kılavuzsuz yola çıkan kişilerin iki günlük işlerinin yüz yıllık olacağını iddia eden Mevlânâ, eğiticiye ihtiyaç duymayanların rezil olacağını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Ona göre, ihtiyaç duyduğumuz öğretmen ilâhî bağlara arklar açan, fayda vermek için insânî bilgi ile ilâhî bilgiyi birleştiren ve insanın içine bir yol bulan kişidir. Onun için o, Allah'ın nuruyla bakan eğitimcilerle olan ihtiyacımızdan dolayı onları bulmak için, daima bir arayış içinde olmamızı önermektedir.

4 — Mevlânâ, öğretmenle öğrenci arasındaki ilişkiyi izah ederken öğretmenin vasıfları üzerinde hassasiyetle durur. Öğretimde bilgi aktarışını memeden emilen süte benzeten Mevlânâ, emeni öğrenciye emzireni de öğretmene teşbih etmektedir. Emen olmadıkça sütün akmayacağını söyleyen düşünürümüz, dersi dinleyen ve bir arayış içinde olan bir öğrencinin bulunduğu yerde anlatan ölü bile olsa konuşur, görüşünü savunmaktadır. Öğretmenin canından, gönül sırlarını anlatışının ortaya çıkabilmesi için, öğrencinin dikkatle dinleyen ve anlayışlı birinin olması gereklidir.

Mevlânâ'nın öğretilerinde aradığı özelliklerin başında "BİLGİ" yer almaktadır. Mevlânâ'nın buradaki bilgisi ilâhî nurla karışan bilgidir. İnsana yol gösteren ve ışık saçan öğretmen, sözüne ilâhî nuru yoldaş eden öğretmendir.

Düşünürümüze göre, bilgisine ilâhî nuru karıştıran öğretmenin karşısında inatçı kişiler bile aydınlanacaktır. (7)

Öğretmeni denize benzeten Mevlânâ, nasıl sürekli olarak buharlaşır ve durmadan suyunu yenilirse, öğretmen de kendisini daima yenilemelidir. (8)

(7) A.g.e., C. V, b. 2483-88

(8) A.g.e., C. III, b. 2100-10, 2937-42

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında öğretmen, güçlükleri ortadan kaldıran, öğrencileri zorlamayan, kapasitelerine göre görevlerini veren ve terbiye kurallarını uygulayan bir şahsiyete sahip olmalıdır.

Bu görüşüyle Mevlânâ, öğretmene ilâhî metodu izlemesini tavsiye eder. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerim'in Nisâ Sûresi'nin 28. ve Enfal Sûresinin 66. ayetlerinde, insanın güçsüz yaratılması sebebiyle yükünü hafiflettiğini, Bakara Sûresinin 286. ayetinde ise, kapasitesine göre ona yük yüklediğini belirtmektedir.

Mevlânâ öğretmenin zeki ve ihlas sahibi olmasını ister. Ay yüzlü, deniz ve şeker huylu olmalıdır. Kin güdücü olmamalıdır. Acıyan ve affedici bir özelliğe sahip olmalıdır.

Mevlânâ bir öğretmeni hayvani canın güçlenip kuvvetlenmesi için hastasına gıda ve meyva suları veren doktora benzetir. Öğretmen insanın iç, yani ruhunun hekimidir. İlâhî nurun ışığıyla hastalarının mânevî yapılarını tedavi eder. (9)

Öğretmen örnek bir şahsiyete sahip olacak, sözü iyi anlaşılacak şekilde hatip ve genel kültüre sahip olacak, öğretim metodlarını iyi bilecek, kısa görüşlü olmayacak, sevgi dolu bir kalbe sahip olacaktır. (10)

Diğer taraftan Mevlânâ eğitilemeyecek kişilerin bulunabileceği fikrini de eğitimine sokmaktadır. Ona göre, ahmaklar terbiye edilemez. Onların kalbi granit taşına benzer. Öğretmenin vereceği bilgi ve değerler onlarda hiçbir tepki meydana getirmez. Mevlânâ'ya göre, Hz. İsa ahmaklığı Allah'ın kahrına benzetmiştir. İnsanın tedavi olamayan en büyük mânevî hastalığına dikkati çekmiştir. Hiçbir mânevî eğitici ona çare veremez. Ahmaktan İsa'nın kaçıışı gibi kaçılmasını isteyen Mevlânâ, ahmak kendisi terbiye olacak ve etkileneceği yerde seni etkiler.

Mevlânâ, çok zeki ve akıllı olduğu halde, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış, hakla batılı ayıramayan kişileri ahmaklar gurubunda saymaktadır.

Diğer taraftan Peygamber Efendimizin "Ahmakları düşman olarak vasıflandırdığını" nakletmektedir. Böylece Neml Sûresinin 80-81, Bakara Sûresinin 74. ayetlerinin desteğine sahip olan Mevlânâ, her-

(9) A.g.e., C. I, b. 2977-9; C. III, b. 1935, 3142,3160-62; C. IV, b. 2012

(10) A.g.e., C. II, b. 1886-89, 1922-23; C. IV, b. 2160-66

kesin eğitilemeyeceği gerçeğini görmüş, hayalci olmaktan kurtulmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın eğitim anlayışı bütüncü, ileriye yönelik ve çağımızın eğitim anlayışlarına ışık tutacak niteliktedir.

İBN BATUTA'YA GÖRE KONYA VE MEVLÂNÂ

Doç. Dr. Mehmet ŞEKER (*)

GİRİŞ :

XIV. yüzyılda, doğum yeri olan Kuzey Afrika'dan seyahatine başlayıp, İspanya'dan Hindistan'a, Çin'e kadar bir çok İslâm ülkesini gezip gören Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim et-Tancı (703/1304 - 779/1377) İbn Batuta lakabı ile meşhur olmuş bir seyyah'tır. "Seyahat-nâme-i İbn Batuta" veya "Rihle" olarak da tanınan seyahat notları "Tuhfetu'n-Nazzar fi Garâibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr" adıyla, Sultan Ebu İnanın arzusu üzerine İbn Cüzey el-Kelbi tarafından kaleme alınmıştır. (756/1355). (1) İbn Batuta, Afrika ve Asya ile Doğu Avrupa ve İspanya'nın bir çok yerleri hakkında bilgiler bulduğumuz eserinde, Anadolu'da da gezip dolaştığı yerler hakkında önemli sayılan malumat vermektedir.

733 h./1333 m. yılında Lazkiye'den bindiği bir Ceneviz gemisiyle Alâiye'ye gelerek Anadolu'ya ayak basan Seyyahımız, Antalya - Burdur - Isparta - Eğridir - Gölhisar - Karaağaç (Acıpayam) - Denizli - Tavas ve Milas'tan sonra Konya - Karaman - Aksaray - Niğde - Kayseri - Sivas - Gümüşhane - Erzincan ile Erzurum'dan bahsederken Birgi'ye geçmiş (2) ve Manisa - Bergama - Balıkesir - Bursa - İznik - Geyve - Göynük - Mudurnu - Bolu - Gerede - Safranbolu - Kastamonu ve Sinop hakkında bilgiler vererek Kırım'a atlayıp Anadolu'dan çıkmıştır.

Dolaştığı yerlerde bölgenin idarecileri, ileri gelenleri ile tanış-

(*) Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi — İzmir

(1) Seyahat-nâme-i İbn Batuta, Terc. Mehmed Şerif, İst. 1333-1335, 4; Brockelmann, GAL, II, 256; Suppl. II, 366; İA, 5/2,711.

(2) Seyahatnâme'de yer alan bilgilerde Erzurum'dan Birgi'ye atlamasının sebebi açıklanmamıştır.

miş, hatta kadınlarla da konuşmuş, onların âdet ve geleneklerini, yedikleri, içtikleri şeylere kadar günlük hayatta karşılaşılan ve ilgisini çeken olayları tesbit etmiş olan Seyyah, devrin İslâm dünyasını tanımamıza yardım eden eserinde aynı zamanda zamanının siyasi mücadeleleri ile sosyal ve iktisadi hayatı hakkında bilgiler vermesi yanında, birçok orijinal coğrafi bilgileri de ihtiva eden notlarını bir araya getirmiştir. Gerçi verdiği bazı bilgilerin sıhhatinde şüpheye yer verecek yanlışlıkların bulunduğu tesbit edilmişse (3) de eserin hâlâ günümüz araştırmacılarına kaynaklık eden özelliğe sahip olduğu kabul edilmektedir.

İbn Batuta seyahatnâmesinde Anadolu hakkında malumat verilen bölümün girişinde bu ülkeye verilen "bilâd-ı rûm" adının eskiden buralarda rûmların meskun olması sebebi ile verildiğini belirtmekte, şimdi ise buraların "Türk ülkesi" olduğuna işaret etmektedir: "... el-ân orada türkman müslümanların taht-ı zimmetinde bir hayli nasârâ bulunur." (4)

Genel ifadelerle Anadolu'nun özellikleri üzerinde duran Seyyahımız bize şu bilgileri vermektedir: "Bilâd-ı rûm nâmıyla ma'ruf işbu iklim, aklıtar-ı cihânın en güzelidir. Cenâb-ı feyyaz-ı zü'l-Celâl, bilâd-ı sâireye müteferrik sûrette ihşan buyurduğu mehâsini iklim-i rûm'da cem' etmiştir. Ahalisi sûreten pek güzel ve libâsları temiz ve ta'amları nefistir. Bunlar eşfâk-ı halku'llah olup anın için "bereket Şam'da ve şefkat Rûm'dadır" denilir ve bununla bilâd-ı mezkûre ahalisi kastolunur." (5)

Bu yüzyılda, Mentешеoğullarının idaresinde bulunan Milas'ın yakınındaki Berçin'den ayrılarak, Karamanoğulları'nın yönetiminde olan Konya'ya doğru hareket ettiklerini belirten Seyyahımız, Konya hakkında, çok olmamakla birlikte, kültür tarihimiz bakımından oldukça önemli bilgiler vermiş bulunmaktadır. Bu bilgilerden faydalanarak devrin Konya ve Lârende ile Konya Ahîlerini ve Mevlânâ ile Mevleviliği İbn Batuta'nın eserinde bulabildiğimiz kadarı ile ele almaya çalışalım.

(3) M. Şerif Tercemesi, 338, 355; İsmet Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler. İst., 1971, II-III.

(4) İbn Batuta Seyahatnâmesi, Metin (Rihletü İbn Batuta), Beyrut, ?, 283; M. Şerif Tercemesi, 310.

(5) İbn Batuta Sey., Metin, 283; M. Şerif Tercemesi, 310.

I. İBN BATUTA'YA GÖRE KONYA VE LÂRENDE

1. Konya ve Lârende

İbn Batuta uğradığı şehirlerin adının telaffuzunu da kaydettiği eserinde, devrin şehir adları hakkında da bilgi sâhibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Meselâ Konya kelimesinin XIV. yüzyılda nasıl telaffuz olunduğunu merak edenlere İbn Batuta'nın eserinin ilgili kısmına göz atmalarını tavsiye edeceğiz: (kaf)ın zamme, (nûn)un sükûn veya kesre, son harfin de (yâ) ile" okunduğu böylece de, "Konya" veya "Koniya" şeklinde harekelenen bu kelimenin (6) mânâsı ile menşei hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu şehrin Büyük İskender tarafından kurulduğunun rivayet edildiğini de ifâde eden İbn Batuta, kendisinin ziyareti sırasında burasının Karamanoğullarının idâresinde olduğunu da belirtmektedir. (7)

Daha sonraki sayfalarında Konya'dan Lârende'ye geçtiklerini belirten İbn Batuta'nın eserinde, bu kelimenin de harekelendiğini görmekteyiz (8).

2. Konya ve Lârende'nin Özellikleri

a) Konya'nın Özellikleri

Konya'nın büyük bir belde olduğunu belirten İbn Batuta, şehrin kuruluşunun ve binalarının çok mükemmel olduklarını da yazdıktan sonra şu bilgileri vermektedir: "Suları, nehirleri, bağ ve bahçeleri ile meyveleri çoktur. Az yukarda da belirttiğimiz gibi (Antalya anlatılırken) orada da, "kamerüddin" adıyla bir kayısı çeşidi yetişip Mısır ve Şam diyarına sevk olunur." (9) Bu ifâdelerden, XIV. yüzyılda sebze ve meyveciliğin yaygın olduğu Konya'nın bir ihraç merkezi olduğu da anlaşılmaktadır.

İbn Batuta, Konya'nın sokaklarının cidden geniş ve çarşılarının tertibinin de güzel olduğunu kaydettikten sonra; "her san'at ehli

(6) İbn Batuta Seyahatnâmesi Metin, 293; M. Şerif Terc., 322; M. Şerif tercemesinde, şehirlerin adlarının okunuşlarını harfleri hareketlemek sûretiyle göstermiştir. Yukarıda örneğini gördüğümüz Konya kelimesinin okunuşu hemen her şehir adının geçtiği yerde mütercim tarafından açıklanmıştır.

(7) İbn Batuta Sey. Metin, 293; M. Şerif Tercemesi, 322.

(8) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Tercemesi, 323; Telaffuzla ilgili açıklama, Lârende için de tercemede yer almaktadır.

(9) İbn Batuta Sey. Metin, 293; M. Şerif Tercemesi, 322.

belli bir yer'e sâhiptir." demektedir. (10) Bu ifadeler bize XIV. yüzyıl Konya'sında ticaret ve sant'atkâr olan meslek gruplarının da bulunduğunu göstermektedir.

Daha aşağıda da belirteceğimiz üzere Konya'nın kültür hayatı hakkında da bilgiler veren İbn Batuta, burada medreselerle, tekke ve zâviyelerin bulunduğunu, bu müesseselerde ilmi faaliyetlerin sürdürüldüğünü de belirtmektedir. (11)

b) Lârende'nin Özellikleri

Lârende'nin de su ve bahçelerle süslü bulunduğunu belirten İbn Batuta (12), şehrin diğer özellikleri hakkında bilgi vermemektedir. Ancak, Karaman Beyinin Sarayının burada bulunduğunu kaydeden İbn Batuta, devrin kullanılan araç gereci hakkında da geniş bilgi vermiş bulunmaktadır. (13) Aydınlatma aracı olarak mum kullanıldığını ve yemek için de kapkacakların da mevcut olduğunu aynı ifadelerinde İbn Batuta bildirmektedir.

II. İBN BATUTA'YA GÖRE KONYA AHİ'LERİ ve MEVLEVİLİK

XIV. yüzyılda Konya ile Lârende'yi ziyaret eden İbn Batuta, bu ziyaretini bazı şehirlerde uzun, bazılarında ise kısa tutmuştur. Seyyah İbn Batuta'nın eserinde, bütün Anadolu şehirlerinde kaydettiği ortak bir taraf vardır. O da en küçük yerleşim merkezinde bile bir Ahî zâviyesi aramış olmasıdır. İşte Konya'da da böyle bir zâviyeden bahseden İbn Batuta, diğer şehirlerde bahsetmediği Mevlevî dergâhından, burada Mevlânâ'yı anlatırken bahsetmektedir.

1. Konya Ahileri

Âdeti olduğu üzere Konya'da da bir zâviyeye indiğini belirten İbn Batuta, bu zâviyenin "İbn Kalemşah"a âit olduğunu haber vermektedir. Bu zâtın Konya kâdi'si olduğunu kaydettikten başka, ken-

(10) İbn Batuta Sey. Metin, 293; M. Şerif Tercemesi, 322.

(11) İbn Batuta Sey. Metin, 293-294; M. Şerif Tercemesi, 322.

(12) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Tercemesi, 323.

(13) İbn Batuta Sey. Metin, 295; M. Şerif Tercemesi, 324; Seyyah bu bölümde, Karamanoğullarından Nurettin'den bahsetmektedir. Onunla karşılaşmaları sırasında bir yabancının bir beyle veya bir müslüman-Türk'le karşılaştığında nasıl davranacağı hakkında verdiği bilgiler görgü kuralları bakımından üzerinde durulacak hususlardır.

disinin ahilerden olduğunu da zikreden Seyyahımız, bu zâtın zâviyesinin, zâviyelerin büyüklerinden biri olduğunu da belirtmektedir. (14) İbn Batuta'nın ifadelerinden bu devirde, Konya'da büyük zâviyeler bulunduğunu anlamaktayız. Ancak, Seyahatnâmede bunların hangileri ve sayısının kaç tane olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

İbn Kalem-Şah'ın zâviyesinde birçok öğrenci bulunduğunu da kaydeden (15) İbn Batuta, bu bilgiyle devrin Ahî zâviyelerinde eğitim-öğretimin de yapıldığını gören bir kimse olarak bize haber vermiş olmaktadır.

Bu bölümde İbn Batuta, Ahîlerle ilgili bilgiler verdiği diğer bölümlerde kaydetmediği bir hususu da zikretmiş bulunmaktadır. O da; Ahîlerin fütüvvette kendilerinin; Emir'ül-mü'minin Hz. Ali'ye ulaşan bir zincire sâhip olduklarını belirtmiş olmasıdır. Bunları mu-tasavvıflarla kıyaslayan Seyyah; nasıl süfiye hırka giyiyorsa, ahîlerin de "şalvar" giydiklerini belirtmek suretiyle Ahîlerin ayrı bir özelliğini de göstermiş olmaktadır. (16)

İbn Batuta, Anadolu'da dolaştığı yerlerdeki ahîler hakkında bilgi verirken bunların, misafirlerine ikramda bulduklarını, misafirlerinin şerefine ziyafetler tertipleediklerini belirttikten başka, misafirlerini de hamâma götürme âdetleri olduğunu, hatta bu âdetin önemine binaen, hâne sahibinin de misafirine refâkat etmiş olmasının ona değer verdiğini göstermesi bakımından önem taşıdığını ifade etmektedir. (17) İşte kaldığı zâviyede de hamama gittiklerini kaydeden İbn Batuta, Kâdı İbn Kalem-Şah'ın, ziyafette oldukça cömert davrandığını ve kendi yerine oğlunu hamama gönderdiğini belirtmek suretiyle (18) Konya ahîlerinde de diğer şehirlerdeki âdetlerin mevcut olduğunu göstermiş oluyor.

(14)(İbn Batuta Sey. Metin, 293; M. Şerif Tercemesi, 322; Ahîlik, Konya ve umûmiyetle ortaçağ Türk şehirlerinin en önemli teşkilatıdır. Bu müessese, XIII. yüzyıl boyunca gelişmiş fütüvvet anlayışından birçok unsurlar taşıyan ve XIV. yüzyılda da varlığını sürdüren dîni ve iktisâdî bir teşkilattir. Geniş bilgi için bkz.: Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik, Ank., 1985; Tuncer Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ank., 1985, 105-106.

(15) İbn Batuta Sey. Metin, 293; M. Şerif Tercemesi, 322.

(16) Aynı eser, Metin 293; M. Şerif Tercemesi, 322.

(17) Aynı eser, Metin 285, 290; M. Şerif Tercemesi, 312-313, 318.

(18) Aynı eser, Metin 293; M. Şerif Tercemesi, 293-294.

2. Mevlânâ ve Mesnevî

İbn Batuta Konya'ya Mevlânâ'nın ölümünden (17. Aralık. 1273) altmış sene sonra gelmiştir. 1333 yılının bahar ve yaz aylarında Anadolu'yu dolaşırken uğradığı Konya'da dikkatini çeken hususları not ederken Ahilerden başka Mevlânâ'dan ve Mevlevilikten de bahsetmiş olması dönemin sosyal hayatına ışık tutması bakımından dikkat çekicidir.

a) Mevlânâ ve Mevlevilik

Seyahatnâme yazarı, Konya'da "kutb-ı şeyh Celâleddin'in türbesi mevcuttur" (19) ifadesini kaydettikten sonra Mevlânâ'yı tanıtmaya devam etmiştir. Celâleddin'in "Mevlânâ" adıyla meşhur olduğunu ve bu şöhretinin yaygınlaştığını belirten İbn Batuta; "Anadolu'da bir grubun Mevlânâ'ya mensup ve onun ismiyle anıldıklarını" kaydetmektedir. (20)

Bu gruba, Celâli'ye dendiğini de kaydeden İbn Batuta, Mevlânâ'nın ölümünden altmış yıl sonra, Anadolu'da ona mensup ve bağlı olan insanların yaygın bir alanda görülmüş olmasını eserinde belirtmesi üzerinde durulacak bir husustur. Zira, İbn Batuta, Mevlânâ'ya mensub ve bağlı insanların Celâliye adı ile anıldıkları gibi, bunları, Irak'daki Ahmediye ile Horasan'daki Hayderiye'ye benzetmektedir. (21) Mevleviliğin Celâliye adı ile XIV. yüzyılda anılmış olmaları da bize İbn Batuta'nın vermiş olduğu önemli bir bilgi olarak değerlendirilebilir.

Bu arada, Mevleviliğin müesseseseleşmesi hakkında İbn Batuta'nın seyahatnâmesinde, Ahilerinki kadar bol örnek bulamıyorsak da, Konya'yı ziyareti sırasında, Mevlânâ'nın türbesi yanında büyük bir zâviye bulunduğunu belirtmiş olması, gelen geçen ziyaretçilerin bu zâviyede doyurulduğunu kaydetmesini (22) dikkat çekici bir husus olarak zikretmek gerekir.

Ayrıca bu bölümde "Şâir Şeyh'in Hikâyesi" başlığı altında, Mevlânâ'nın şahsına dâir bilgi de verilmektedir. Bunları iki ayrı bölümde ele almak gerekir. Özellikle, başlangıçta Mevlânâ'nın "fakih müderris olarak Konya medresesinde" dersler verdiği kaydedilmiş bu-

(19) Aynı eser, Metin 294; M. Şerif Tercemesi, 322.

(20) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Tercemesi, 322-323.

(21) Aynı eser, Metin 294; M. Şerif Tercemesi, 323; Ahmt Eflâki, Âriflerin Menkıbeleri (Tahsin Yazıcı), İst., 1973, II, 287.

(22) Aynı eser, Metin 294; M. Şerif Tercemesi, 323.

lunmaktadır. (23) Burada Konya Medresesi'nin zikredilmiş olması, Konya'da tek bir medresenin bulunduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Zira Konya'da Mevlânâ'nın talebelerinin kendi medresesinde öğretilerine devam etmekte olduğunu belirtebiliriz. İbn Batuta'nın, Mevlânâ'nın şahsiyeti ile ilgili, ikinci olarak, anlatılan şu hikâye üzerinde durmak istiyoruz.

Birgün Mevlânâ medresesinde, ders verdiği sırada, helva satan bir adam gelir. Başında bir tabak içinde de, parça parça kesilmiş olduğu halde helva bulunup, bunun her parçasını bir filise sattığını söyler. Mevlânâ; "Tabağı getir" der. Helvacı bir parça alıp şeyhe (Mevlânâ) verir, o da eliyle alır ve yer. Helvacı sattığı helvadan, başka kimseye vermeksizin çıkar. Şeyh'de ona uyararak arkasından onu takip eder, dersi terkeder ve dershâneye dönmekte gecikir. Talebeler, bir müddet beklerlerse de Şeyh'in dönmediğini görerek ararlarsa da bulamazlar, hatta nerede bulunduğunu bile öğrenemezler. Şeyh'in bir kaç sene sonra döndüğü görülür. (24)

Bu ilgi çekici hikâye bize, Mevlânâ'nın Şemseddin Tezrîzi ile karşılaşmış buluşması hakkındaki rivayetleri hatırlatmaktadır. (25) Ancak, bu hikâye üzerinde şimdiye kadar durulmaması, acaba, Mevlânâ'nın ölümünden altmış yıl sonra İbn Batuta'nın kaydettiği bu hikâyenin sağlamlığı veya bir başka rivayetle karıştırılıp karıştırılmadığı hususlarda şüpheye düşüldüğünü mü göstermektedir? İbn Batuta'nın bu rivayeti bize farklı bir bakış açısını da getirmiş olabileceğini düşünmemize yardımcı olacaktır, sanırım.

Konya'da, Mevlânâ'nın hocası olduğu kaydedilen Fakih Ahmed'in de mezarı bulunduğunu zikreden (26) İbn Batuta, burada önemli bir başka ziyaret yerinin olduğunu da göstermiş olmaktadır.

b) Mesnevi

Yukarıda zikrettiğimiz hikâyeden sonra Mevlânâ'nın dönüşünde, söylediklerinin anlaşılmadığı ifade edilmektedir. Bunun sebebi- nin de, farsça şiirler söylemesi olduğu gösterilmektedir. (27) Bu konunun tartışmasına girmek tebliğimizin dışındadır. Ancak, şiirlerin dilinden ziyâde muhteviyatını anlamakta zorluk çekilmekte olduğu

(23) Aynı eser, Metin, 294; M. Şerif Tercemesi, 323.

(24) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Terc., 323.

(25) Ahmet Eflâki, a.g.e., I, 160,163-164 vd.

(26) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Terc., 323; Ahmet Eflâki, a.g.e., I, 131, 392; Tuncer Baykara, a.g.e., 83.

(27) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Terc., 323.

düşünülebilir. Ayrıca, devrin medrese talebelerinin farsçayı anlayacak kadar yabancı dile vâkıf olduklarını da bildiğimizi burada kaydetmekte fayda mütâlele etmekteyim.

İbn Batuta Seyehatnâmesinin bu bölümünde, Mevlânâ'nın söylediği farsça şiirlerin talebeleri tarafından yazıldığının, sonuçta da "MESNEVÎ" adıyla bir kitap vücûda geldiğinin belirtildiğini (28) görmekteyiz. Seyehatnâme yazarının, Mesnevi'nin yazılışı hakkında kaydettiği bu notların gerçeğe yakın olması, İbn Batuta'nın tesbit ettiği bu bilgilerin önemini de artırmaktadır. (29)

Yine İbn Batuta' Anadolu'da, Mesnevi'ye büyük hürmet gösterildiğini, ondan bazı beyitlerin bellenerak kullanıldığını, hatta cuma gecelerinde de eserin okunduğunu da belirtmektedir. (30) Bu ifadeler bize, Mevlevîliğin Mevlânâ'nın ölümünden sonra da devam ettiğini gösterdiği gibi, Mevlevîliğin müesseseseleşmesinde Mesnevi'nin katkısının ne kadar önemli olduğunu da ortaya koymaktadır.

SONUÇ

İbn Batuta'nın, XIV. yüzyıl Anadolu'sundan günümüze aksettirdiği manzaralar, geçmiş tarihimiz hakkında araştırma yapanlar için birçok boşlukları dolduracak özellikleri ihtiva etmektedir. Özellikle sosyal ve kültürel hayatla ilgili bilgiler bakımından zengin bir malzemenin mevcut olduğunu gördüğümüz Seyehatnâme'nin, aynı zamanda şehir tarihi ile meşgul olanların da başvuracakları çok önemli bir kaynak hüviyetini arzettiği görülmektedir.

İşte bu yönüne örnek olmak üzere bu tebliğimizde ele aldığımız Konya ve Lârende'yi anlattığı bölümlerde, az da olsa, devrin siyasi, sosyal ve kültürel tarihine ışık tutucu bilgiler bulduğumuz İbn Batuta Seyehatnâmesi, Konya'nın tabii özellikleri arasında, kayısının o devirde de meşhur olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Hareketli bir iktisadi hayata sâhip olduğunu, İbn Batuta'nın çarşılar ve sanat-kârlar hakkında kaydettiği ifadelerinde bulmaktayız.

(28) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Terc., 323; Mesnevi, Mevlânâ'nın en meşhur eseridir. Farsça yazılan bu eser, altı cilt ve 25618 beyitten müteşekkil olup, Mevlânâ'nın tasavvufi düşünce ve duygularını anlattığı hikâyelerden ibârettir. Birçok dillere terceme edilmiş ve şerhleri yapılmıştır. Tâhiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevi, I, İst., 1971, 19-20.

(29) Tâhiru'l-Mevlevî, a.g.e., 20.

(30) İbn Batuta Sey. Metin, 294; M. Şerif Tercemesi, 323.

Seyyah, gerek Ahiler, gerekse Mevlevilerden sözederken sosyal hayat ile medreselerde ilim tahsil edildiğini, öğrencilerin değişik ilimleri öğrenmek için Konya'ya geldiklerini veya çeşitli eserler okuduklarını belirtmek suretiyle de kültür hayatı hakkında bilgi vermiş olması, İbn Batuta'nın eserinin bu gözle incelenmesinin faydasını da ortaya koymaktadır.

Mevleviliğin, daha Mevlânâ'nın ölümünden yarım asır geçmiş olmasına rağmen Anadolu'da yaygın bir hayat görüşü haline geldiğini verdiği bilgiyle anlatan İbn Batuta, günümüze ışık tutmaktadır. Mevlânâ ve eseri hakkında, devrinin bakış tarzını da aksettirmesi yönüyle de önem arzeden Seyehatnâme, Ahilerin Konya'da, faal bir grup olarak varlıklarını sürdürmüş olmaları da devrin tarihî bakımından üzerinde durulacak bir husus olarak zikredilebilir.

BİR XIII. YÜZYIL MUTASAVVIFI VE SÜFİSİ OLARAK MEVLÂNÂ CELÂLÜDDİN-İ RÛMÎ

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

XXI. yüzyılın eşiğinde, Avrupa Topluluğu'na girmeye çabalamakla birlikte, az gelişmişliğin yalnız sosyo-ekonomik değil, buna bağlı olarak kültürel sıkıntı ve ârızalarını da yaşayan günümüz Türkiye'sinin sergilediği bu ârızalardan biri de, geçmişimize, geçmişimizdeki önemli izler bırakmış olaylara ve şahıslara henüz sağlıklı bir bakış açısıyla yaklaşmamamızdır. Bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu bu durum kanaatimizce, talip olduğu geleceğe hangi yoldan ve hangi vasıtalarla gideceğini bilememekle, geride bıraktıklarının hesabını yeterince ve doğru olarak yapamamasının, kültürünü tahlil başarısını gösterememesinin yarattığı bir geçiş dönemiyle, değişim süreciyle ilgilidir. Bu süreç, tabii bir gelişim çizgisinde mutlaka aşılması gereken bir merhaledir.

İşte, islâmî dönem kültürümüzün Anadolu topraklarında tarih sahnesine çıkardığı üç büyük süfi, Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre de, günümüzdeki bu kültürel değişim sürecinin hasil ettiği, farklı ideolojik ve kültürel yaklaşımların ürünü olan birbirinden farklı, bazan sağlıksız ve bilim dışı perspektiflerden, otuz küsur yıldır bol bol nasibini alan şahsiyetlerdendir. Bu yaklaşımlar bugün 180° lik bir yelpaze içinde birbiriyle zıt, bilimsel veya bilim dışı yorumlar, algılayışlar, spekülasyonlar, hattâ anakronik izahlar sergilemektedir.

Biz burada, yalnızca Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî'yi ele almaya çalışacak ve onu tarihî bir bakış açısıyla kendi gerçekleri içinde algılayabilmek için bir metodoloji denemesi yapmaya gayret edeceğiz. Bu sebeple de, onun herkesçe mâlum olan hayat hikâyesini bir yana bırakarak, başlangıcından günümüze kadar genel olarak tasavvuf tarihinin genel gelişim süreci içindeki yerini ve buna katkısını, tasavvufî düşünce ve telâkkilerinin ve sunduğu mesajın hangi siyasî, sosyal, kültürel ve mistik ortamın ürünü olduğunu ve nihayet,

bu mesajın kendi çağındaki onca meslek ve meşrepdaşı arasından sıyrılıp çağımıza ulaşmasını sağlayan özellikleri vurgulamaya çalışacağız.

Şüphesiz ki bütün bu sayılan noktaların tam anlamıyla ortaya konulabilmesi, Mevlânâ hakkında bir kaç yüz sayfalık yeni bir monografi demek olduğundan, burada ancak bu monografinin bölüm başlıkları bir ölçüde tebarüz ettirilebilecektir.

Bilindiği gibi Mevlânâ, daha vefatından kısa bir zaman sonra hakkında -biri büyük- iki menâkıb kitabı yazılmış; tasavvufi tabakata kitaplarına girmeye başlamış; fikirleri ve sözleri muhtelif tasavvuf çevrelerinde itibar görmüş ve daha da önemlisi şahsiyeti, her kesimden halk arasında bir evliyâ derecesine yükseltilmiş bir mutasavvıf olduğu kadar, XX. yüzyılın başından beri de, doğulu batılı, müslim, gayri müslim, aydınlar ve bilim adamları arasında, profesyonel veya amatör araştırmalara konu teşkil etmiş -tasavvuf tarihinde sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek- nâdir şahsiyetlerden biridir. O halde, **bugün yalnızca** hakkında yazılanların listesi dahi kalın bir cilt teşkil eden Mevlânâ kimdi?

O, bütün dinlerin üstünde, hiç bir dini inanç sistemine mensup olmayan hümanist bir şâir filozof muydu? Veya, zengin aristokrat çevrelerin, yani, XIII. yüzyıl Konya sosyetesinin zevk ve düşünce ihtiyaçlarına cevap veren, halktan kopuk, Fars kültürünün propagandacısı, Türkçe ve Türk kültürü aleyhtarı bir sūfimiydi? Yahut, Türkleri hor gördüğü için işgalci Moğollar'la işbirliği yapmayı uygun görerek kendi çıkarlarını güvenceye almayı amaçlayan bir oportünist miydi? Veya, İslâm kültürünün değil de, İslâm öncesi Anadolu kültürünün, XIII. yüzyıl-Selçuklu Anadolu'sunda yeni yorumlarını yapan, bütün kültürel hamuru bununla yoğrulan bir düşünür müydü?

Bizce Mevlânâ bunlardan hiç birisi değildi. O devir İslâm dünyasının din ve düşünce yapısını; İslâm'ın temel teorik muhteva ve mesajlarını; genel olarak tasavvuf akımını ve bunun tarihini; Mevlânâ zamanında mevcut tasavvuf akımlarını ve bunların Anadolu'daki tezahürlerini; birbirleriyle mücadelelerini; ve nihayet, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel tarihini hesaba katmadan, üstüne üstlük, Mevlânâ'nın eserlerini ve fikirlerini, bizzat yaşantısını bu temel platformda değerlendirmeden, yalnızca ve yalnızca, ana çerçevelerinden çıkarılmış bir kaç beyit veya kıt-

ası üzerinde yapılan spekülasyonların oluşturduğu bu imajlar, XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış bir mutasavvıf olan gerçek Mevlânâ'dan çok uzakta, kolaycı ve aldatici imajlardır.

O halde Mevlânâ'yı kendi atmosferi ve gerçek yapısı içinde anlamamanın ve anlatmanın yolu ne olacaktır? Bize göre bu yol, şu üç temel güzergâhtan geçer :

1 — Bütün siyasi, sosyo-ekonomik ve psikolojik cepheleriyle içinde yaşadığı sosyal çevre, ve bu çevrenin değer hükümleri,

2 — Buna bağlantılı olarak onun fikri ve tasavvufi syncrétisme'ini oluşturan kültürel ve mistik çevre ve akımlar,

3 — Bu ikisinin ışığında öğretisinin ve mesajının tam bir analizi.

1 — Bir defa şurası unutulmamalıdır ki, Mevlânâ'nın gerek bir XIII. yüzyıl Anadolu insanı, gerekse bir XIII. yüzyıl mutasavvıfı ve sūfisi olarak şahsiyeti, o devirdeki sosyal çevresiyle sanıldığından çok ilişkilidir. Bu dönem Anadolu'sundaki siyasi, ekonomik ve sosyal çalkantılar, Selçuklu yönetimi ile istilacı Moğollar'ın çekişmeleri, bu sonuncuların uyguladıkları yönetimin doğurduğu, insanların iç dünyalarına yansıyan tepki ve sıkıntılar, tutarsızlık ve buhranlar hesaba katılmadan ne Mevlânâ'yı, ne de o devir insanlarına verdiği mesajı anlamak mümkündür.

Mevlânâ'nın asıl olgunluk dönemi, bilindiği üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol boyunduruğuna girdiği 1240'lı yıllardan itibaren başlar. O, 1273 yılı Aralık ayında vefat edinceye kadar, bu dönemin bütün sıkıntılarını bizzat yaşamış, gerek yönetim çevrelerinde, gerekse günlük hayattaki bütün etkilerini bizzat müşahede etmiştir. Elbetteki bunlar onun iç dünyasını derinden tesir altına almış, her gün birlikte yaşadığı, sokakta, çarşıda, pazarda gördüğü insanların elem ve kederlerini, sevinç ve ıstıraplarını yakından tanımıştır. Bu meseleyi anlamak bakımından Eflâki'nin *Menâkıbu'l-Ârifin*'i, bazı araştırmacıların tenkitlerine ve yanlış yaklaşımlarına rağmen bizim için mükemmel bir kaynaktır ve en azından Mevlânâ'nın bizzat kendi eserleri kadar vazgeçilmezdir. Eflâki'nin bu eseri yalnız bu açıdan, yani Mevlânâ'nın içinde yaşadığı sosyal çevreyi ve bilhassa ilişkiler ağını anlamak açısından değil, onun son dereceengin ruh dünyasını, hassas mistik yapısını anlamamız bakımından da aynı vazgeçilmezliğe sahiptir. Bu eser, bu hususa paralel olarak kim ne derse desin- Mevlânâ'nın sağlam sūnni imanının ve hayat tarzının da reddedilmez belgelerini sunar. Ondaki menkabelerin zâ-

hiri cilâsına takılıp kalan bazı araştırmacılar, bu noktaları bugüne kadar bir türlü görmek istememişler veya görememişlerdir.

İşte kanaatimizce Mevlânâ'daki bu engin mistik yapıyı oluşturan faktörlerin başında, yaratılıştan ve âilesinden gelen bir taraf bulunduğu kadar, o devir insanının yaşadığı buhranların da rolü büyüktür. Onun için ayırım yapmadan o devir Anadolu'sundaki bütün çilekeş insanlara bir ışık sunmak istemiştir. Onu bu çileden habersiz, sırtını Selçuklu aristokratlarına veya Moğol otoritelerine dayamış, gününü gün eden bir oportünist telâkki edenler, bizce Mevlânâ'ya en büyük haksızlığı etmektedirler. Oysa tam tersine, o, elinden geldiğince Moğol yönetim çevrelerine yaklaşarak onların yumuşak bir tutum içine girmeleri için çalışmıştır.

2 — Mevlânâ'nın tasavvufi şahsiyetine ve fikirlerine gelince, şurasını bir defa daha altını çizerek belirtmelidir ki, o her şeyden önce bir XIII. yüzyıl mutasavvıfıdır. Bu onun, kendinden önceki ve kendi zamanındaki tasavvuf akımlarının etkilerinden bağımsız düşünülmemesi gerektiği anlamına gelir. O, çoğu sathî ve amatör araştırmalarda ve spekülâtif yorumlarda açıklandığı gibi ne yalnızca bir şâir, ne de bir filozof veya düşünürdür. Şiiri, daha doğrusu manzum ifade biçimini kullanmış, ama bunu şiir yazmak için değil, fikirlerini anlatmak için bir araç olmaktan öteye götürmemiştir. Yoksa Mevlânâ bir Ferezdak, bir Ahtal veya bir Ömer Hayyam, yahut Hâfız gibi, kendi sübjektif ve dünyevi duygularını terennüm eden bir şâir değildir. Nitekim Fars edebiyatı uzmanları, bu sebeple onun nazmında zaman zaman kusurlara rastladıklarını belirtmişlerdir.

Mevlânâ, kelimenin tam anlamıyla, bir filozof da değildir. Esasen felsefe ve tasavvufun amaç ve metot itibariyle tamamen farklı şeyler olduğunu bilenler için onu bir filozof telâkki etmek söz konusu olamaz. Zira felsefenin amacı ilâhî aşk olmadığı gibi, metodu da keşif ve mükâşefe değildir. Ancak Mevlânâ her mutasavvıf gibi insan ve varlık kavramlarını bahis konusu yapması itibariyle belki bu tür bir yanılgıya sebebiyet vermiş kabul edilebilirse de bu, onun filozof sayılması -hele bir mutasavvıf olduğu özellikle göze alınmadan- geçerli bir gerekçe sayılamaz. Böyle bir yaklaşım bize göre yüzeysel bir değerlendirmenin sonucudur. Mevlânâ her şeyden önce bir mutasavvıf ve sūfidir ve şahsiyetinin temelinde bu gerçek yatar.

Böyle bir perspektivden Mevlânâ'ya bakıldığı zaman, onun tam bir sykrétiste, yani farklı tasavvuf telâkkilerini uyumlu bir biçimde yepyeni bir sistemle birleştiren bir mutasavvıf olduğu gerçeği

hemen kendini gösterir. Onun syncrétisme'yi başlıca şu üç temel unsurdan oluşuyordu :

1. Necmüddin-i Kübrâ (1221)'nin insanı esas alan, sünni esaslara dayalı ve kısmen zühdi nitelikli tasavvuf mektebi,

2. Muhyiddin-i Arabi (1241)'nin mükemmel bir metafizik ve mistik sistem halinde tasavvuf dünyasına sunduğu Vahdet-i Vücut mektebi,

3. Kaynağını Horasan Melâmetiyyesi'nden alan, coşkun bir ilâhî aşk ve cezbeye dayalı, zühdü ihmal eden Kalenderi tasavvuf.

Bu üç unsurdan birincisi ve üçüncüsünün insanı temel alan ve ilâhî aşkı amaçlayan, bu sebeple de ister istemez estetik bir niteliğe bürünen karakterine karşılık, ikincisi varlığı esas almakta, bu yüzden de ahlâkçı bir yapı sergilemekteydi. Birinci ve üçüncü geniş çapta İslâm öncesi İran'ın mistik yapısının islâmî unsurlarla terkibinden oluştuğu halde, ikincisi, Neoplatonisyen etkileri Mağrib İslâmı ile yoğuran bir tasavvuf sistemiydi.

İşte Mevlânâ'nın eserlerine ve yaşantısına bakıldığı zaman çıkartılacak sonuç budur. Bu analizi yapabilmek, dolayısıyla Mevlânânın sūfiyâne şahsiyeti, fikirleri ve mesajını anlayabilmek için yalnızca yaşantısını veya yalnızca sözlerini göz önüne almak, kanaatimizce büyük bir yanlış olur. Bizce en sağlıklı yol, ikisini bir bütün olarak ele almak ve değerlendirmektir.

Mevlânâ birinci unsura, babası Sultânü'l-Ülemâ Bahâüddin Velled ve onun halifesi Seyyid Burhânüddin-i Muhakkık-ı Tirmizi (1244) vasıtasıyla mirasçı oldu. O bu sebeple sünni esaslara dayalı zühdi yaşantısını hayatının sonuna kadar muhafaza etti. Babasının **Maârif** adını taşıyan kitabını ölünceye kadar elinden düşürmediğini bizzat Eflâki kaydediyor. Fakat Mevlânâ'nın bu yönü bugüne kadar bilerek veya bilmeyerek ihmal edilmiş, hattâ küçümsenmiş olduğu için görmezlikten gelinmiştir. Bu sebeple de, Mevlânâ'nın tasavvufi fikirleri ve şahsiyeti yalnızca Şems-i Tebrizi faktörü ile açıklanmak istenmiş ve bizce yanlış yapılmıştır. Oysa bizzat Mevlânâ'nın

“Eğer Hz. Mevlânâ-yı büyük birkaç yıl daha hayatta kalsaydı, ben Şems-i Tebrizi'ye muhtaç olmayacaktım”

dediğini Eflâki kaydediyor. Bu itibarla, Mevlânâ'daki mistik rûhun yalnızca Şems-i Tebrizi'den geldiğini varsaymak yanlış olacağı gibi, onun bu zat ile karşılaşmıyaya kadar sūfilige kapalı bulunduğunu

da kabullenmek olacağından, gerçekte uyuşmayan bir tesbit edecektir. Mevlânâ'nın en iyi biyograflarından Bediuzzaman Firûzanfer'in dediği gibi, Şems-i Tebrizi yalnızca coşkun ırmağın önündeki seddi yıkmış ve ona kendi kalenderâne tasavvuf telâkkisini eklemiştir.

Mevlânâ Vahdet-i Vücutçu rengini de Muhyiddin-i Arabî'ye borçludur. Bütün İslâm dünyasının bütün zamanlarının bu en büyük ve en sistematik mutasavvıfı, tasavvuf tarihinin akışını değiştiren bu sistemiyle Mevlânâ'yı tâ derinlerden etkilemiştir. Ancak Mevlânâ, bu sistemin ahlâkçı karakterini, içinden geldiği İran mektebinin estetikçi karakteriyle değiştirmiştir. Böylece o, birincinin varlık, ikincinin insan problemine verdiği ağırlığı, kendi syncrétisme'inde mükemmel bir şekilde dengeleyerek bize göre büyük bir iş başarmıştır. Bu, XIII. yüzyıl İslâm dünyasında orijinal bir sentez olup kanaatimizce tasavvuf tarihine yapılan en büyük katkılardan biridir.

Üçüncü unsura gelince, bunun sahibi, az önce de belirtildiği ve herkesin bildiği üzere, Şems-i Tebrizi'dir. Bu büyük Kalenderi sûfi, Mevlânâ'daki coşkun mistik mizacın önünü açtıktan sonra, Kalenderliğin dünyayı boşlayan, dünyevî her şeye tepeden bakan, insanların izafi değer hükümlerini iki paraya almayan ve bunları ilâhî aşka vuslat yolunda en büyük engel gören bir tavır aşlamıştır. Bu yüzden Mevlânâ Şems'e tutkundur; onun insanlara tepeden bakan, kendine güven dolu tavrına tutkundur. Kanaatimizce, eserlerinde sık rastladığımız, Kalenderâne tavrı ve düşünceyi medheden ifadeler, bunun ürünüdür. Aslında Şems-i Tebrizi, âlim ve zâhid Mevlânâ'yı ilmin insanı ilâhî aşka götürecektir bir vasıta olmadığına ikna ederek gerçekten büyük bir iş başarmıştı. Aslında Şems'in bu yaklaşımı ona has bir orijinallik de değildi. Ondan ikiyüz yıldan fazla bir zaman önce Hemedan'da yaşamış olup ilk defa kendisini Kalender sıfatıyla niteleyen Baba Tâhîr-i Uryân (1010 veya 1020) da aynı yaklaşım içindeydi. O bir rubâisinde aynı sûfiyâne telâkkiyi dile getirmekte ve ilâhî aşka ancak mutlak cehil ile ulaşabileceğini savunmaktaydı.

Şimdi burada önemli bir soruyu sormanın tam zamanıdır: Mevlânâ birbirinden bu kadar farklı görünen bu üç mistik tavrı nasıl birbiriyle bağdaştırmış ve asırları aşan bir öğretiyi ortaya koyabilmiştir?

Bize göre, bu işin sırrı onun sağlam bir bilimsel formasyondan geçmiş olmasında yatmaktadır. Bilindiği gibi Mevlânâ, daha çocukluğundan itibaren sağlam bir bilimsel terbiye almış, zamanının en

yüksek âlimlerinden tahsil etmek suretiyle Konya'da müderrisliğe kadar çıkmıştır. İşte bu süreçtir ki, onu müthiş bir sentezci kafaya sahip kılmış ve bu vasfını kendi syncrétisme'ini oluşturmakta başarıyla kullanmıştır. Nitekim tasavvuf tarihine bakıldığında, en kalıcı ve en büyük tasavvuf sistemlerinin mimarlarının, Muhyiddin-i Arabî, Şihâbüddin-i Sühreverdi (1234) vb. sağlam bir bilimsel formasyona sahip mutasavvıflar olduğunu görmek için fazla çabaya gerek yoktur.

3 — Şimdi sonuncu, yani Mevlânâ'nın mesajının onca büyük mutasavvıflarını aşarak asırlar sonra, müslim gayri müslim geniş kitleleri nasıl etkileyebildiği problemine geliyoruz. Hiç şüphesiz bu, Mevlânâ ile ilgili problemlerin en zorlarından biridir. Burada hemen şunu belirtelim ki, bu meselenin halli için, onun dinler üstü bir hümanist olduğu şeklindeki bir cevabı biz kolayca kabul edilebilir görmüyoruz.. Çünkü Mevlânâ'yı, günlük yaşantısı ve bir bütün olarak eserlerinin ortaya çıkardığı belirgin imaja rağmen, açıkça söylenirse de, İslâmiyet dışı kabul etmek mümkün değildir. Bu yüzden onun hümanizminin, bugün anladığımız Batı tarzı bir hümanizm olduğunu düşünmek bizce tam bir anakronizm sayılmalıdır. Bu meseldeki püf noktası, Mevlânâ'nın, realitede mensubu bulunduğu ve gereklerine göre yaşadığı İslâm'ı önemsemeyerek değil, tersine, sağlam bir müslüman olduğu halde insanlığı kucaklayan mesajlar verilebileceğini fiilen göstermiş bulunmasıdır. Bu sebeple, "Gel, gel! Ne olursan ol, yine gel!" çağrısında bulunur. Bu sebeple o, "Bir ayağı sımsıkı şeriatta duran, öbür ayağıyla yetmiş iki milleti dolayan" bir pergel olduğunu söyler. Bu sözler öyle hemen kolayca yorulabilecek sözler değildir. Bu sözler, "Ayağının tozu" olmakla iftihar ettiği peygamberinin, ve "ölünceye kadar bendesi" olmaya ahdedtiği kitabının, kısaca İslâm'ın, tasavvufun hümanizmini yansıtan sözlerdir. Kanaatimizce önemli olan da, böyle bir pozisyonunda bütün insanlara hitap edebilmektir.

İşte Mevlânâ, İslâm'ın insanlığa yönelik mesajındaki evrensel temaları bu pozisyonunda yakalayabilmiş, yaşadığı ilâhî aşk ve cezbe kâsesi içinde bütün insanlara sunmuştur.

O bunu nasıl becermiştir? Aynı ilâhî aşk ve cezbe denizinde niçin Hallâc-ı Mansur (922) gibi "Ene'l-Hakk, Ene'l-Hakk" diye diye boğulup gitmemiş; tasavvufi sisteminin mükemmelliğine rağmen ve daha geniş tesirlerine rağmen, niçin Muhyiddin-i Arabî gibi yalnızca yüksek zümrelere inhisar etmemiştir?

Biz, bu soruya tam bir cevap olmasa bile, aranacak cevapta dik-

kate alınması gereken bir noktaya temas etmek istiyoruz: Bu başarıda, bir defa, Mevlânâ'nın, kökleri daha XI. yüzyılda Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'a (1049) dayanan hârikulâde coşkun sūfiyâne sembolizminin önemli bir payı bulunduğuna şüphe olmamakla birlikte, asıl onun tasavvuf mesleğinde vardığı noktanın büyük rolü olduğuna inanıyoruz. O ne Hallac gibi vahdet noktasında kendini kaybetmiş, ne Muhyiddin gibi kendinin insan üstünlüğüne inanmıştı. O bütün bu safhaları geçerek insan olabilmenin sırrına ermişti. Onun için insanlar onu kolay anladılar. Onda kendilerinden bir parça gördüler. İşte bu noktada Mevlânâ onlardan daha büyüktür.

İşte, kanaatimizce, yukardan beri esaslarını belirlemeye çalıştığımız bu yaklaşım içinde Mevlânâ'yı anlamaya ve anlatmaya çalışmak gerekir. Ancak bu yaklaşım tarzı gerçek şahsiyetiyle Mevlânâ'yı ortaya çıkarabilir. Aksi halde kendi düşünce ve eğilimlerimize bir Mevlânâ elbisesi giydirmekten başka bir şey yapmış olmayız. O zaman Mevlânâ bizden de, bizim sözlerimizden de bizâr olacaktır. Bu tür yanlış yaklaşımlarla Mevlânâ'yı ve daha başkalarını incelemeye kalkışmak, onlarla oynamak kimsenin hakkı değildir ve bu gelecek nesiller açısından da büyük sorumluluklar getirir.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN er-RÛMÎ

Prof. Dr. Mahmut HİLMÎ

İslâm inancına bağlı insan anlayışı sıkı bir şekilde Kur'an'a bağlıdır. Böylece bu bağlılık özünde ve yönelişinde itikadi ve rab-bani olur. Yani Allah'tan insana verilmekte ve yankı gibi insandan Allah'a dönmektedir. Bu hususu şu ayet dile getirmektedir; "Şüphesiz sen de, İnsanlara göklerde ve yerde olanların sahibi olan Allah'ın yolunu, doğru yolu gösteriyorsun. İyi bilinki işler sonunda Allah'a döner." (Şura; 52-53) Böylece islâm anlayışı belirli ve katışıksız, (saf) düşüncelere, muayyen anlayışa sıkı bir şekilde bağlı olmaktadır. Gerçekte bu düşünceler; insanın mutlak hürriyetini vurgulayan, Allah'ın koyduğu ölçülere mutlak teslimiyete götüren gayelere bir araçtır. Böylece sağlam çekirdek, boy vermesi ve yükselmesi istenilen yerde mutlak boy verme ve yükselme hürriyetine sahip bir ağaç olur. Çünkü bu çekirdek boy verme ve yükselme ile güzel meyveler verir.

Bütün bunlar genel olarak İslâm düşüncesine ve özel olarak tasavvufa bağlıdır. İşte bununla İslâm tasavvufu aktif bir esasa dayanmış olur. Bu esas; düzenli bir şekilde dini tecrübeyi üretme esasıdır. Bu esas; "Rabbimiz Allah'tır dedikten sonra doğru yol üzere oldular" diye tarif edilen insanların kalplerinde belirlilik kazanan dosdoğru bir yönelişe dayanmış olur. Bu tecrübe, insanla Allah arasında kavramlarla belirlenmiş bir bağa dayanan ruhi esasta derinleşip yerleşmiş bir temel olabilir. Yani bu temel Yüce ve Zati bir tabiat ve Allah'la gerçek bağlılığı kavrayan basiretli, zati bir kudret tarafından insana yüklenir. Böylece değişik bir manada kavramak istersek, bu bağ cüz olan insan ile kül olan Allah arasında mevcut olur. Bu bağ katışıksız süfi bir anlayışla, Kur'an'ın öngördüğü inanç ile insanın kalbinin aydınlığı arasında hassas ve dengeli bir bağlıdır. Buna ârif billah Ruveym'in "Nefsi Allah'ın eline bırakmaktır." diyerek belirlediği manayı da eklememiz gerekir.

Bu anlayışta, dinin insan için her şeyden önce bir akide olduğu-

nu görüyoruz. Bu akideden zorunlu olarak kâmil bir nizam kaynaklanır. Bu nizam insanın bütün ihtiyaçlarını, maddi ve manevi hayatın bütün gerekleri arasında tam dengeyi tekeffül eder.

Bu ruhi yoldan ayrılan bir takım meyiller vardır. Her biri muayyen bir yol ve muhtelif bir üslup izlemektedir. Farklılığına ve yollarının değişikliğine rağmen hepsinde okyanusa açılan büyük nehre varan su yolları mesabesindedir. Sülûk edenlerin yolları bu şekilde aynı yere uzanır. Takva iman ve vera sahibî insan nefsi, bu şekilde geniş ruhi ufuklara gider. Yaklaştıran tertemiz tabiatı Allah'a onu yaklaştıran tertemiz bir halde ona sevkeder.

İşte bu seçkin insanlar bildikleri halk sebebiyle Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'ı işittikleri zaman gözlerinden yaşlar akar. Bunların başında İmam-ı Gazali, Ebi'l-Kasım el-Cüneyd, es-Sıraç, el-Tûsî, Ömer b. el-Fârîd, İbrahim (İsmail) i'bn Ethem, Feriduddin Attar ve tebliğimizin konusu olan Celâleddin er-Rûmî gelmektedir.

Tasavvuf tarihi Celâleddin er-Rûmî'yi kapalı özel bir daire içinde ele alır. Bir düşünür olarak sanki doğduğu ve yaşadığı çevreden hiç etkilenmemiş gibidir. Çünkü Mevlânâ sınırlı çevreyi düşüncesiyle açmış ve bütün insanlık ufuklarına yükselmiştir. Bu ufuklar bütün insan cinslerini kuşatmaktadır; bütün insanlar bu ufuklara sahiptir. O bir mutasavvuf olarak büyük sülûf arasında bulunur. Gerçi kendisi Feriduddin Attar ve Mecdüddin Senâî ile beraber kendini sayar. Bunu şu sözüyle belirtir: "Attar yüz, Senâî'de göz idi. Biz de onların ardından geldik." Yine "Attar yedi aşk şehrini dolaştı, Biz ise hâlâ bir caddedeyiz" der.

Celâleddin er-Rûmî Belh şehrinde 604 h. - 1207 m. yılında doğdu. Babası Bahaeddin âlim bir insandı. İlim ve faziletinden dolayı O'na âlimlerin sultanı lakabını vermişlerdir. Babası aile fertleri ve çevresiyle beraber Belh şehrinde çıkmış ve Nişâbur'a doğru gelmiştir. O sırada Celâleddin'in henüz dört yaşında olduğu söylenir. Feriduddin Attar onu orada karşılamış, ve "Esrarnâme" adlı eserini ona hediye etmiştir. "Şu oğlun tutuşanların gönlünde ateşi yakacaktır." diyerek Mevlânâ'ya babasının dikkatlerini çekmiştir.

Kafile Bağdad'a geldi. Orada kaldıkları dört gün zarfında süfi Şihâbuddin Sühreverdi onlarla görüştü ve saygı gösterdi. Mekke ve Medine'ye gitmek isteyen kafile, Hicaz'a doğru yola çıktı. Oradan da Anadolu'ya, yani diyar-ı Rûma yöneldi. Er-Rûmî lakabı buradan gelir.

Anadolu'yu Selçuklular fethetmiş ve Konya'yı başkent edinmiş-

lerdi. Konya bu kafilenin son durağı idi. Konya'da evlendiği eşlerinden bir kaç çocuğu dünyaya gelmiştir. Mevlevî tarikatını devam ettirenler oğlu Sultan Veled'in torunları olmuşlardır.

Bahaeddin Veled'in alimliği ve hocalığı, üstad Bediuzzaman Firuzanfer'in yazılarıyla açıkça ortaya çıkmıştır. Firuzanfer, Bahaeddin Veled'in "Maârifu Bahaeddin Veled" kitabını tahkik etmiştir. Bu kitap, Bahaeddin Veled'in öğüt ve derslerini içermektedir.

Hakikat nuru ve tasavvufun tohumları Attar'ın yüklediği enerjiden açığa çıkmış. Burhaneddin Muhakkik et-Tirmizi'nin de bunda büyük katkısı olmuştur. et-Tirmizi, Mecduddin Senâî'nin hayranlarındandı. O'nun yolunu izledi. Senâî'nin Mevlânâ üzerindeki etkileri bu yolla olmuştur. Ancak bunlardan önce Mevlânâ'nın aklı ve ruhi dokusunun babası tarafından oluşturulduğu bir gerçektir.

Etkilendiği şahıslar arasında Muhiddin İbn el-Arabî'yi de saymak gerekir. Şam'da iken onunla temas kurmuştur. Dört sene orada kalmış ve ilim tahsil etmiştir.

Ancak Celâleddin'in gönlü gelecek ve tutuşturacak olan Şems'i bekliyordu. Mevlânâ O'nu görür görmez gönlünde hikmet meşalesini tutuşturacak biri olduğunu görmüş, O'na yakın olmuş, görevlerini bırakarak O'nunla baş başa kalmıştır. Nitekim Mevlânâ'nın durumunu gören öğrencileri bu âni değişme karşısında hayrete düşmüşlerdir. Bunun üzerine Şems'i, buldukları yerden kovmuşlardır. Ama Mevlânâ bu ayrılığa dayanamıyarak ona mektuplar yazmış ve geri gelmesini istemiştir. Dokuz aylık ayrılıktan sonra Şems dönmüştür. Hicri 645 yılına Mevlânâ'nın öğrencileri, asayişin bozukluktan yararlanarak Şems'i öldürmüşlerdir. Bu da Mevlânâ'yı çok üzmüştür. Cenazesi atıldığı kuyudan çıkarılarak bugün Şems Camii diye bilinen yerde gömülmüştür. Şems Tebrizi'nin hayatı bu şekilde son bulmuş ve esrar perdesi ile örtülü olarak kalmıştır. Çünkü Şems'in kendisi, hayatına ve durumuna kimsenin vakıf olmasını istemiyordu. Kendisi okuma yazma bilmiyordu. Büyük bir ruhi güce sahipti. Çok seyahat yaptığı için ona kelebek adı verilmişti. Celâleddin'in kalbinde verimli bir toprak ve büyük bir kabiliyet görmüştür.

Sultan Veled bu acı olay karşısında babasının sürekli müzik dinlediği ve sema âyini yaptığını, gece gündüz hiç istirahat etmediğini söyler. Müftü iken şair olmuş, zahid iken vecdle dolmuştur. Üzüntüsünün şiddetinden raksederek zikir yapmağa yönelmiş ve şiir söylemiştir. O ve müridleri Şems'in giydiği elbiseleri giymiştir.

Güneş etrafında dönen ve görünmeyen yıldızların kıyamete kadar süren dönüşlerini simgeliyerek gizli sevgiliye olan özlemlerini dönerek dile getirmeye çalışmışlardır. Bu âyinde ve giyilen elbiselerde semboller çok olup, her biri soyut birer gerçeği ifade eder.

Celaleddin er-Rûmî en meşhur sûfi şairlerden sayılır. Şiirlerinde coşkun ve zengin feyiz doludur. Allah sevgisini dile getirir. Şiirlerinde, sema âyini ve elbiselerde sembollere yöneldikleri gibi semboller işler. Ruh âlemine, zevk ve mükâşefeye dair duygularını dile getirir. Divanı en kıymetli eserlerindedir. İkinci divanı da Mesnevî'dir. Altı cilt ve yaklaşık yirmibeşbin beyittir.

Mevlânâ Mesnevîsi'nde İran edebiyatındaki uzun kasidelerden farklı yol izlemiştir. Konusunu kişisel bir açıdan işler, önce konuyu ortaya koyan bir hikaye ile başlar, sonra müridlerin halkasını tavsif eder. Onlar süfinin emel ve arzularını dile getiren ney'in sesini dinlerler. Meselâ şöyle der :

“Bırak kendimden geçeyim, bırak
Bırak varlığımdan fena bulayım bırak
Ney sesiyle beraber müzik bana
“Biz O'na dönüyoruz” sesini fısıldar.”

Mesnevî Farsça, Türkçe ve Arapça şerhedilmiş ve Arapça şerhi ile beraber Mısır'da 1879 yılında basılmıştır. Bunun dışında baskısı da vardır.

Şair Abdurrahman Camî onun için şöyle der : “Marifet sırlarını biliyorsan lafzı bırak, manaya bak. Şüphesiz Mesnevî Farsça dilde Kur'ân'dır.” Yine “Onu nasıl tanıtayım! O peygamber değildir ama kendisine kitap verilmiştir” der.

Abdulğani en-Nablûsi de onun hakkında şöyle der; “Her şeyin halka bakan bir zahiri ve hakka bakan bir batını vardır. Her şey iki şeydir, ikişerdir. Âlemdaki her şey ikişerdir.

Birçok kişi Mevlânâ'nın hayatını yazmış ve şiirlerini enine boyuna incelemiştir. Oryantalistlerden büyük ilgi görmüş ve incelemeye tabi tutulmuştur. Dr. Abdulvahhab Azzam Mesnevî'den 1946 beyit tercüme etmiştir. Bütün incelemeler ve araştırmalar Nizami, Sâdi, Hafız ve Abdurrahman Câmî gibi güçlü bir şair olduğunu kararlaştırır.

Ruhi bir kutup olarak kişiliği ise, bundan daha ileridedir. Nitekim bu alanda büyüklüğünü bir araştırmacı şöyle belirtir; “Sûfiler Zinnun ile başlar ve Celaleddin ile biterler. Başkaları bunların

söylediklerini tekrar etmekten öteye geçmez." Şahsiyetinin boyutları da anıldığı: "Mevlâ Hünkâr, Hüdaverdiğâr, Anadolu Mevlâsı" gibi lakaplardan anlaşılmaktadır. Bu kişiliğiyle Selçuklu Hükümdarlarının da hayranlığını kazanmıştır.

Kendisinden sonra Mevlevîlik sadece Anadolu'da ve Türkçe'de değil, bütün doğunun edebiyat ve tasavvufunda bir medrese olmuştur. Sultan Veled'le başlıyan izleme çığırı, Şihabuddin Uzluğ'a kadar uzanır. Pakistan şairi Muhammed İkbal'da Mevlânâ'yı fikri ve ruhi üstadı sayar.

Mevlânâ'nın üslubu kapalı ve semboliktir. Birçok şiirlerinde Muhiddin İb'n el-Arabî'nin Vahdet-i vücud yolunu izliyerek Allah'la bütünleştiğini ifade eder. Sûfi ittihad makamına eriştiği zaman, nefsinden sıyrılır ve gayesinin kapsamlı varlığın gayesi olan Allah olduğunu hisseder. Onun için Mevlânâ, her şeyin kendisi olduğunu söyler.

"Ben hırsızların çaldığıyım, Ben
Sopanın ağrısıyım, Ben bulutum,

Ben yağmurum, Ben tarlalarda yağan yağmurum".

Nikolson, kapsamlı varlığa inanmak (vahdet-i vücuda) Allah'ın her şeyin kendisi olduğuna inanmayı gerektirmez, der. Halbuki Nikolson'un görüşü Mevlânâ'nın tasavvuftaki mezhebinin tam tayin etmemektedir. Çünkü O'nun zevk şekillerine tam vakıf olmamız, mümkün olmamaktadır. Zira Mevlânâ daima ittihatçı veya şuhutcu eğilim taşımıştır.

Diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın tabiatında sanatkar şair basiretinin galip olduğu kalbi bir tabiattır. Bunu anladığımız zaman eşyanın görüntüsünü yansıtan aynı gibi olan kalbinden taşanları da anlayabiliriz. Bunu muhtelif hikâyelerini incelediğimizde müşahade ederiz.

Mevlânâ'nın üzerinde durduğu en önemli şey, insanın yaşadığı halis ruhi hayat ve Allah'a yakınlık makamı özlemidir.

O'na ulaşma, vecd ve aşk durumlarında O'na yalvarma, yüzüne bakma, keşf anlarında O'nunla kaynaşma ve O'na ermedir. "Doğu da, Batı da Allah'ındır. Ne tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü oradadır." âyetinin belirttiği gibi. "Yüzüne bakma lezzetini ve sana kavuşma şevkini senden diliyorum" hadisinde olduğu gibi.

Yakın olma makamına duyduğu özlemi, kamışlıktan koparılan ney'in inlemelerinde müşahade ediyoruz. Ayrıldığı yere tekrar dön-

me arzusunu ısrarla dile getirmektedir. Burada Allah'ın yakınından koparılıp getirilen ruha ve onun eski yerine dönme özlemine temas edilir. Böylece Mevlânâ'da, kalıcı varlığın sadece Allah olduğunu görüyoruz.

Düşünceleri, teemmülleri, vecd ve sembollerinden anlıyoruz ki, Mevlânâ'nın tasavvufu, her şeyi, her işi, her kuvveti ve her maddeyi kuşatan mutlak bir varlığa kesin inanca dayalı bir tasavvuftur. Diğer sûfilerde olduğu gibi Mevlânâ'da Allah'ın varlığı her şeye sirayet etmiş, her şeyden mutlak olarak soyuttur. Bunu şiirlerinde dile getirir.

Öbri'nin şu sözünü aktarmadan geçemeyeceğiz: Moğol mezbahalarından kurtulan Mevlânâ ve O'nunla beraber çok az bir grup, çetin fırtınaların söndürmeye çalıştığı yıllarda, hak ve iman ışığını konu yapabilmiş, hak ve iman meşalesi insanlığı kuşatan korku ve şüphelere rağmen, her insanın gönlünde parlamaya devam etmektedir. Mevlânâ'nın yolundan gidenlerin, bu ışığı geçmişten alarak, doğacak insanlara ulaştırmaya çalışması gerekir.

Mevlânâ Hicri 672, Milâdi 1273 yılında öldü. Ney sustu ve inilti-leri kesildi. Şimdi dinledikleriniz ise sadece geçmişte olanların bir yankısıdır.

MESNEVÎ'DE AKIL-AŞK KARŞILAŞTIRMASI

Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Bundan evvelki Mevlânâ Kongrelerinde, Hz. Mevlânâ'nın akıl anlayışı hakkında tebliğler sunulmuş ve bunlar yayınlanmıştır. (1) Özet olarak söylersek, hemen bütün mutasavvıflar gibi, Hz. Mevlânâ'nın da akla pek itibar etmediği görülür. Fakat onun bu konudaki itirazları akla karşı olmaktan çok, akılı yegâne bilgi vâsıtası olarak kabul edenlere karşıdır, denebilir. Mevlânâ'ya göre, cüz'î akıl denen insan akılı hudutlu bir kuvvet olmakla beraber, âdetâ bir usturlap gibidir. Gündelik hayatımızda onsuz hareket edemeyiz. Eksikliğine rağmen, akıl yine de bir ölçü ve rehberdir, ışıklı kandiller gibi yolumuzu aydınlatır.

Bizim buradaki amacımız, akıl ve aşk mukayesesi söz konusu olunca Mevlânâ'nın ne düşündüğünü ortaya koymaya çalışmaktır. Bunu yaparken, Mesnevî ve başlıca şerhleri ile sınırlı kalacağımızı belirtmek isteriz.

Akla değer veren Mevlânâ'nın, onu hem övdüğü, hem yerdği görülür. Bütün sūfiler gibi, Mevlânâ'nın da yerdği ve karşı çıktığı akıl, hissi ve maddi âlemle ilgili olan tecrübi ve tabii akıl değil, bu âlemin ötesine ait hükümler veren ve ilâhî hakikati idrak etme iddiasında olan nazari ve metafizik akıldır. Aklın uymak zorunda olduğu bir takım kurallar vardır. Bu kurallara sığmayan durumlarda ne yapacağız? "Hastanın akli, hastayı doktora çeker götürür, ama kendisi, kendi derdine derman olamaz." (2) diyen ve akıl konusunda ba-

-
- (1) Bkz. Nihat Keklik, Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe, 1. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğleri içinde, s. 39, Konya 1986; S. Hayri Bolay, Mevlânâ'nın Akıl Anlayışı, 2. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğleri içinde, s. 165, Konya 1987.
- (2) Bkz. Mevlânâ, Mesnevî, çev. Veled İzbudak, Milli Eğitim B. yayını, c. IV, b. 3323. Bundan sonra Mesnevî beyitlerinin yerini dipnot düşmeksizin, metin içinde vereceğiz; Romen rakamı cildi, yanındaki rakam da beyit numarasını gösterecektir.

zan lehte bazan aleyhte bulunan Hz. Mevlânâ, aşka gelince, ona hiç toz kondurmaz ve onu dâimâ takdis eder.

Aşk nedir? Kitapların yazdığına göre aşk, sevginin ileri derecesidir. Kur'an'da "Mü'minlerin Allah'a karşı pek şiddetli sevgisi"nden bahsedilir (Bakara 2/165). Mutasavvıflar âyette geçen "eşedd-i muhabbet"i aşk olarak yorumlamışlardır. İlk sûfi müelliflerden Ebû Talib el-Mekki (386/996)'ye göre, Hz. Peygamber Allah sevgisini imânın şartlarından sayar. (3) Çünkü o, "Allah ve Resûlünü her şeyden çok sevmek gerektiğini", böyle olduğu takdirde "İmânın tadımın bulunabileceğini" (4) beyan buyurur.

Aşk sonradan kazanılmış bir şey değil, ilâhî bir vergidir. Allah'ı sevenler, Allah'ın sevdiği kimselerdir. "Allah Onları sever, onlar da Allah'ı severler." (Mâide 5/54) âyetine göre düşünürsek, Allah'ın sevgisi insanlarınkinden önce gelir. Allah kulunu severse, kulu O'nu sever, yâni ilk hamle Allah'tandır. (5)

Aşkın mâhiyetini kelimelerle izah etmek imkânsızdır. Onu "vuslat ve yakınlık makamlarının sonu" olarak ifâde eden Tehânevî ilâve eder : "Aşk kalbde vücud bulan bir ateş olup, mahbubtan başka her şeyi yakar; o, yakmak ve öldürmektir, ondan sonrası ise Allah'ın ikrâmı olan sonsuz bir hayattır. O, akıl binâsını yıkan ilâhî bir cinnettir." (6) Ayet-i kerimede "Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe, iyiliğe erişemezsiniz." (Âl-i İmran 3/92) buyrulur. İnsanın canından daha sevgili ne olabilir? Hz. Mevlânâ'nın ifâdesiyle "Aşk öyle bir alevdir ki, bir parladı mı, mâşuktan başka ne varsa hepsini yakar." (V, 598)

İslâm tasavvufunda bu anlayış önceden de vardır. Kelâbâzî (380/990) şöyle der : "Muhabbet seni hem kör hem de sağır eden şeydir. Kör olursun, sevgiliden başkasını göremezsin, ondan başka bir maksat müşâhede edemezsin." Kuşeyri ise "Kişi sevdiği ile berâberdir." hadisine yorum getirirken, "Hakk'ı sevenler, O'nunla berâberdirler." der. (7)

Tasavvufta aşkın tebcil edilişi, onun Hak yolculuğunda en kestirme vâsita olması ve katıksız tevhid ve vuslatı sağlayıcı bulunma-

(3) Ebu Talib el-Mekki, *Kutü'l-Kulûb*, II, 110, Mısır 1961.

(4) Müslim, iman, 69; Buhâri, iman, 9.

(5) Bkz. Annamari Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, s. 127, İstanbul 1982.

(6) Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtî'l-Fünûn*, aşk mad.

(7) Bkz. Kelâbâzî, *el-Taarruf*, muhabbet mad. Kuşeyri, *Risâle*, muhabbet mad. Hadis için bk. Buhâri, edeb, 6; Müslim, birr, 50.

sından dolayıdır. **Kutü'l-Kulüb** müellifi, "tevhidin tamlığı ile muhabbetin tamamlığı" arasındaki yakın ilgiden bahseder. (8) Esâsen meşhur kudsi hadise göre, insanın en yüce makamlara ulaşması ve Hak'la bâki olması Allah'ın kula, olan muhabbeti sonucu değil midir? Hakk'a yaklaşarak ilâhî sevgiye mazhar olan kul için Allah ".. onu sevdiğim zaman işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum." (9) buyurur.

Aklın yetersiz olduğu sâhalardan biri de aşk ve ahvâlidir. Öyle der Mevlânâ : "Âşık başını verince akıl kalır mı gayri? Her şey helâk bulur, yalnız onun hakikati kalır (...) Bu makamda akıllar elden çıkar, kalem buraya vardı mı kırılır, bir şey yazamaz olur" (III, 4661-63). Kalemın kırılması, bu mertebenin inceliklerini yazmaya gücü yetmediğinden kinâyedir. Ankarevi'nin diliyle söylersek, bu mertebeye gelince, "Ukul-i urefâ hayretle beste ve aklâm-ı ulemâ adem-i kudretle şikeste kalur." (10)

Fakat ne gam! "Bir çocuk, aklın eserlerini görmüyor diye, akıllı adam, akla âit şeyleri nakletmez mi? Akıllı bir adam da aşk ahvâlini görmezse, aşkın kutlu ayı eksilmez ya!" (V, 3931-32). Nitekim renk körü bir kimsenin, bazı renkleri tanımaması veya inkâr etmesi, tabiatta o renklerin yokluğunu gerektirmeyecektir.

Bu konuda Mevlânâ her zaman yumuşak uslûplu değildir, bazan şöyle söylemekten kendini alamaz : "Aşkın şerhinde akıl, çamura saplanmış merkep gibi yattı kaldı. Aşkı ve âşıklığı yine aşk şerhetti. Güneşin vücuduna delil yine güneştir. Sana delil lâzımsa güneşten yüz çevirme!" (I, 15-16) Gerçekten aşk vicdânî olduğundan sual, cevap ve akli muhâkeme ile onu izah mümkün olmaz. Aşk ve âşıklığın şerhini yine aşk söyler. (11)

Yüksek hakikatlere ulaşma konusunda akılla aşk arasında bir mukayese yapmak gerekince, Mevlânâ'nın aşkı tercih edeceği aşıkârdır. Şöyle der : "Ey arkadaş! Âşık, hâlis ve saf şarabı kendinde bulur, onunla gıdalanırsa bu makamda akıl kaybolur, yâni bu sırta akıl ermez." der ve insan aklının zekî, bilici fakat, varlığından fani olmadığı için, hal bahislerinde bir hiçten ibâret olduğunu belirtir (I, 1981-85). Hâlis aşk aklın üstünde bir neş'edir. Akıl aşkın zevkin-den sırrı anlamadığı için, onu bilmek ister, fakat bilemez. Ne yazık

(8) **Kutü'l-Kulüb**, II, 103.

(9) **Buhâri**, Rikak, 38.

(10) Ankarevi Rüsûhî İsmail Dede, **Mesnevi Şerhi**, III, 774.

(11) **Age**, I, 74

ki, insan bilmediklerinin düşmanıdır. Akıl da aşkın kudret ve yüceliğini idrak edemeyince ona düşman kesilir. Bunu biraz da tabii karşılamak gerekir, cüz'î akıl vücûdun malıdır; varlığından geçmemiş, henüz vahdette fânî olmak sırrına erememiştir. (12)

Bu noktada Hz. Mevlânâ Adem-İblis benzetmesine yer verir: "Akıl ve zekâ taslamak İblis'tendir, aşk ise Adem'den" (IV, 1402). Ankarevi ilâve eder: Şeytan, Kur'an'ın beyânına göre: "**Ben ondan daha üstünüm, beni ateşten onu topraktan yarattım dedi**" (A'râf 7/12). "**Beni azdırdığım için..**" (A'râf 7/16) diyerek, sanki kabahati Allah'a yüklercesine küstahlık etti. Hz. Adem ise Rabbine âşık idi, hizmet ve itaatte bahâne aramayıp, sırr-ı kazâyı bilmesine rağmen, "**Rabbimiz, kendimize yazık ettik**" (A'râf 7/23) diye hatâsını itiraf etti. (13)

Akli düşünce mâhiyeti icâbı şüphesidir. Ama şüpheye tahammülü olmayan konularda ne yapacağız? "Vesvesenin ağzını bağlayan ancak aşktır. Yoksa vesveseyi kim bağlayabilmiştir ki?" (V, 3230).

Aşk, akıl gibi küçük hesaplara takılıp kalmaz, pervâsızdır, geniş ufukludur: "Akıl ümitsizlik yoluna gider mi hiç? Aşk lâzım ki, o tarafa koşsun! Hiçbir şeye aldırmayan aşktır, akıl değil. Akıl, faydalanacağı şeyi arar. Aşk yılmaz, canını sakınmaz, utanma nedir bilmez. Degirmen taşının altına girmiş gibi belâlara uğrar, sabreder" (VI, 1966-69). "Âşıklara her an bir ölüm vardır. Âşıkların ölümü bir çeşit değil" (III, 3835).

Mevlânâ da selefleri gibi, aşkın ilâhi menşe'li olduğuna dikkati çeker: "Akıllar bu sırta eremezler, kapı dışında kalırlar (...) Aşk karşısında kıl kadar bile korku yoktur. Aşk mezhebinde herkes kurbandır. Aşk Tanrı sıfatıdır (...) Kur'an'da "**Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.**" buyrulur. Şu halde muhabbeti Tanrı sıfatı bil" (V, 2184-89).

Akil ve aşk mukayesesinde Mesnevî bir deniz yolculuğu misâli verir. Denizde iki şekilde yol almak mümkündür: Yüzerek veya bir gemiye binerek. Yüzmek bir meziyettir, ama uzun bir yolculuk için kafi değildir, sonunda yorulmak mukadderdir. İşte akıl ve zekâ denizde yüzgeçliğe benzer. O halde diyor Mevlânâ: "Yüzgeçliği bırak, kibirden, kinden vaz geç; bu ırmak değil, denizdir deniz! Aşk, ileri gidenler için gemiye benzer, gemiye binen kişinin bir afete uğra-

(12) Ken'an Rifâî, Şerhî Mesnevî-i Şerif, 340, İstanbul 1973.

(13) Ankarevi, IV, 390.

ması nâdirdir, çok defa kurtulur" (IV, 1402-1405). Aklın zaaflarından biri de benlik ve gurûra kapılmasıdır. Mevlânâ Hz. Nuh'un oğullarından Ken'an'ın durumunu hatırlatır: "Ken'an gibi, gemiden baş çekme, ona da zeki akılı bu gurûru vermiş, aldatmıştı (...) Keşke o yüzme öğrenmeseydi de Nuh'a minnet edip gemiye binseydi!" (IV, 1409-16).

Mevlânâ, akılı atarak, aşkın ikizi olan hayranlığı satın almayı tavsiye eder: "Akılı zekâyı sat da hayranlığı satın al; akıl ve zekâ zandır, hayranlıkta bakış, görüş." Bununla yetinmeyip, nihâyet aklın kurban edilmesini ister: "Akılı Mustafa'nın önünde kurban et ve Hasbiyallah (Allah bana kâfi de" (IV, 1407-8). Ve nihâi hedefi gösterir: "Akılı dost aşkına kurban et, akılların hepsi de o taraftandır, odur." der ve aksine davrananları ahmak olarak tavsif eder (IV, 1424-25).

Ne demek hayranlığı satın almak? Akıllılık, kısaca muhâkeme ve kıyasla sonuç elde etmektir. Hayranlık ise, ilim ve yakının kemalinden ve ilâhi sıfatları müşâhededen doğar. (14) Tasavvuf mantığına göre, elbette ikincisi daha makbuldür.

Bütün bunların sebebi ise, tasavvuf düşüncesine göre, aklın bağımlı kabul edilmesidir. Aşk ve muhabbetin mahalli olan kalb ise bağımlı değildir. "Kalb, akıl tavrının ötesindedir. Hakk'ın gerçekten bilinmesi de ancak kalb ile olur." (15) Onun içindir ki, mutasavvıflar kudsi hadis olarak zikredilen şu söze çok değer verirler: "Ben göğe ve yere sığmam, fakat mü'min kulumun kalbine sığarım." (16)

Mevlânâ'ya göre akıl, Mi'râc gecesinde Sidretü'l-Müntehâ'dan öteye geçemeyip, belli bir noktada kalan Cebrâil gibidir: "Akıl, Cebrail gibi: Ey Ahmed, bir adım daha atarsam yanarım! Sen beni bırak, bundan sonra ileri yürü. Ey can sultânı, benim haddim bu kadardır, der" (I, 1066-67).

Mesnevi'de aynı hâdisle ilgili şöyle bir muhavere sahnesi yer alır: "Ahmed, Sidre'den Cebrail'in gözetme yerinden, makamından, sınırından geçince, Cebrail'e: Haydi arımdıca uç! dedi. Cebrail dedi ki: Yürü yürü, ben senin dengin değilim! Hz. Ahmed tekrar: Ey perdeleri yakan gel, ben daha kendi yüce makamıma gitmedim ki, dedi. Cebrail dedi ki: A benim güzel nurlu arkadaşım, bir kanat çırpıp buradan ileriye geçsem, kolum kanadım yanar!" Ve Hz. Mevlânâ

(14) Age, IV, 290.

(15) M. İbn Arabî, el-Fütûhatü'l-Mekkiyye, I, 324, Beyrut tsz.

(16) Bkz. Keşfu'l-Hafâ, II, 273.

ilâve eder: "Bu hikâyeler hayret içinde hayrettir. Tanrı hasları, daha has olanların ahvâlini görünce, kendilerinden geçerler" (IV, 3801-5).

Mi'rac'la ilgili hadislerde, Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar olan safhalar anlatılırsa da, ondan ötesine âit bilgi yoktur. "Sidre'yi bürüyen bürüyordu." (Necm 53/16) âyetinde belirtildiği üzere, Hz. Peygamber Mi'rac'ta Sidre'ye varınca, orayı bürüyen -ve onu şuurun vukuf ve ittilaından saklayan ilâhî bir emr- bir nur bürüyüvermişti. Bundan ötesi tasvir ve beyâna sığmayan bir âlemdi. Mi'rac haberlerinde bildirildiğine göre, Sidre'ye kadar Resûlullah'a refâkat eden Cibril de burada kalmıştı. O, ileri gidemeyeceğini söyleyerek "Bir parmak ucu daha yaklaşıyordun yanardım." demişti. (17)

Mevlânâ en sonunda şöyle seslenir: "Ey Cebrâil, ister yüce ol, ister büyük, sen ne pervânesin ne de mum! Mum yanınca, pervâneyi çağırırdı mı, pervânenin canı yanmadan çekinmez" (IV, 3807-8).

Mesnevi şârihlerine göre, melekler akıl mertebesinde olduklarından, burada Cebrâil'den maksat akıldır. Cebrâil mukarreb meleklerden olmakla beraber, "Benim Allah'la öyle bir vaktim var ki, onda bana ne bir mukarreb melek, ne de mürsel bir peygamber yetişemez." (18) hadisine göre, Hz. Peygamber daha ileridir. (19) Sidretü'l-Müntehâ'nın sembolize ettiği şey, melekler dahil, gelmiş ve geçmişlerin ilimlerinin son bulduğu, Resûlullah'tan başka kimsenin geçemediği yerdir. (20) O mevkide ilim son bulur, kâllar ise şaşkın hâle gelir. (21)

Bu bilgiler ışığında, Hz. Mevlânâ'nın yukarıdaki beyitlerine şu yorumlar getirilir: Cebrâil'e hitap, aslında akıl sâhiplerine yöneliktir. Demek isteniyor ki: Her ne kadar ey akıl, sen değerli isen de, pervâne gibi âşık değilsin, mum gibi mâşuk da değilsin. Mum tecelli-i zâtiyye sırasında, pervâne gibi olan âşıklarını kendi visâline dâvet edince, pervâne canın yanmasından ve fâni olmaktan sakınmaz. Kendisini tecelli nûrunda mahveyleyler. Cebrâil de "Yaklaşırsam yanarım" deyip, nar-i tecellinin kendini yakmasından korkarak, ken-

(17) Bkz. Tecrid-i Sarih terc. X, 73; Fahr-i Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XXVIII, 291; M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, VII, 4579; Ruzbehan el-Baklı, Meşrebü'l-Ervâh, nesr. Nazif Hoca, s. 137, İstanbul 1973; Neysabûri, Garâibü'l-Kuran, 27/30.

(18) Bkz. Keşfü'l-Hafâ, II, 244.

(19) Ankarevi, IV, 887; T. Mevlevî, Şerh-i Mesnevi, c. IV, k. 2, s. 981.

(20) Bkz. Aynî, Umdetü'l-Karî, VII, 28; Tehânevi, Keşşaf, Sidre Mad.

(21) Bkz. İ.H. Bursevi, Râhu'l-Beyan, IV, 151.

di makamında kaldı. Hz. Peygamber ise, pervâne misâli, tecellî nûruna kendini bıraktı ve çekinmeksizin, makam-ı Cebrâil'den geçip vâsıl-ı cânân oldu. (22) Süleyman Çelebi'nin diliyle söylersek, Sidretü'l-Müntehâ'da akılı temsil eden Cebrâil'in :

Ger geçem bir zerre denlü ileri
Yanarım baştanayağa ey ulu!

demesine mukâbil Hz. Peygamber :

Çün ezelden bana aşk oldu delil
Yanar isem ben yanayım ey Halil. (23)

buyurmuş ve ilerlemişti.

Netice olarak, Hz. Mevlânâ'ya göre akıl dünyevî işlerimizde fevkalâde yararlıysa da, mâhiyeti icâbı o, ilâhî hakikatlere ulaşmada ve Hakk'a vuslatta ayak bağı olabilir. Bu ulvî yolculuk için başka bir vâsıta gerektir ki, o da ilâhî aşktır.

(22) Ankarevi, IV, 887.

(23) Süleyman Çelebi, Mevlid, haz. F.K. Timurtas, 114-115, İstanbul 197.

MEVLÂNÂ'NIN EĞİTİMİNDE METOT PROGRAM ve GAYELER

Doç. Dr. Mustafa USTA

Metotlarının Temelleri

Mevlânâ metotlarını insan fıtratı (doğası) üzerine temellendirmektedir. Mevlânâ için en önemli ölçü ve yol gösterici esas, insan fıtratıdır. Meseleye daha yukarıdan bakınca, bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de Allah Tealâ'nın belirttiği yolu takip ettiği görülecektir. Çünkü Allah Tealâ koyduğu kanun ve kuralları insanın doğasına uygun şekilde göndermiş ve uygulamasını istemiştir. Zaten insanın fıtratına uymayan hiçbir metot ve uygulama eğitim ve öğretimde yer alamaz ve almamalıdır da.

Mevlânâ'nın metotlarını temellendirdiği fıtrat kanunu ise iki hususu ihtiva etmektedir.

a. **İhtiyaç** : O'na göre Allah insanı bütün kabiliyetleri gelişmiş, kemale ulaşmış bir düzeyde yaratsaydı, eğitmeye ihtiyacı olmazdı. Demek ki insanın "ham kabiliyetlerle" yaratılmış olması onda bir ihtiyaç içinde olma özelliğini meydana getirmektedir. O'na göre Allah varlıklara kabiliyetlerini verirken onların ihtiyaçlarını dikkate almıştır. Mevlânâ ihtiyacı varlıkların kemendi olarak görmüş, insanı da bundan istisna etmemiştir. O'na göre insan kendisini ne ölçüde ihtiyaç içinde hissederse, o nisbette eğitime ihtiyacı var demektir. Çünkü ihtiyaç bir yokluğun ifadesidir. İhtiyacı olan, bir eğiticiyi takip etmelidir. Eğiticiye ihtiyaç göstermeyen insan başsız oynayan kuyruk halini alır. Bu tip insanların hareketi akrebin kumıldayışına benzer; davranış bozuklukları gösterir, karanlık içinde olduğunu görmez, çirkindir ve daima temiz kişileri sokmaya çalışır!

b. **Ferdî Farklar** : Mevlânâ yeryüzündeki canlıların birbirin-

(1) Mevlânâ Celâleddin Rûmî Mesnevî, C. II, b. 1951-5, 3280-91; C. IV, b. 1420-35,3626

den farklı yaratıldıkları gibi, insanlarda da ferdi farklar bulunduğunu söylemekle eğitim anlayışına bazı temel prensipler getirmiş oluyordu. O'na göre insanların doğuştan farklı kabiliyetlerle yaratılmış olması, eğitim ve öğretimde farklı bilgi alanlarına yatkın olmalarını temin eder. (2) Bu farklı bilgi alanları da insanı farklı iş sahalarına yönlendirir. Mevlânâ'yı bu fikirlere "sizin işleriniz farklı farklıdır" (Leyl Süresi, 4) ayeti ve "İşe koyulun; herkes ne için yaratılmışsa o iş ona kolaylaştırılmıştır" (3) hadisi rehberlik etmiş görürüz.

Mevlânâ, insanların farklı kabiliyette yaratıldıkları fikrinden insanlara eğitim ve öğretimde aynı metotları uygulanamayacağı neticesini çıkarmaktadır. Bazı bilgiler ve öğütler bazı insanlara olumlu yönde etki yaparken, bazılarını da yoldan çıkarmaktadır. Bazı kimselere tatlı şerbetle dolu kadehler sunarsın ama, onlar için o kadehler donar, taş kesilir. Gül verirsin, diken olur, şerbetin zehire döner. Verdiğiniz öğütler onların kötülükteki ısrarını daha da pekiştirir. (4)

İşte bu sebeptir ki öğretmen, öğrencilerin seviyelerini ve kapasitelerini iyi tesbit etmelidir. Bir ölçüde öğretim, öğrencilerdeki farkı ortaya çıkaracak şekilde yapılmalıdır. Ehil olmayan ve kime hangi bilginin verileceğini bilmeyen öğretmen, gelişmeye müsait olan öğrenciyi köreltir. Kabiliyetlerini ve gönlündeki sevgiyi söndürür. (5)

Mevlânâ'nın öğretimde kullandığı metotları şöyle sıralayabiliriz :

1 — Yakından uzağa : Mevlânâ bu metodu genellikle Allah'ın varlığını anlamak hususunda kullanmaktadır. Bu metodunu "Allah'ın zatını değil yaratıklarını düşününüz" hadisinden çıkardığını söylemek mümkündür. (6)

2 — Özelden Genele : Öğrencisine parça buçuktan (özelden) tümün (genel) kokusunu almasını tavsiye eder. Önce özeli tanımasını ve onun geçici olduğunu anlamasını, oradan genele geçmesini önerir. (7)

(2) Age; C. II, b. 1754-5; C. III, b. 1619; C. IV, b. 46. 2013-8, C. 80-3; C. VI, b. 14-15

(3) Cami; C. I, S. 39; Mesnevî, E. III, b. 1619

(4) Mesnevî, C. III, b. 1110-6, 2755

(5) Age; C. IV, b. 2628-40

(6) Age; C. IV, b. 3570-74

(7) Age; C. III, b. 986-93, C. I, b. 3410-19, C. IV, 6. 151-5, C. VI, b. 3584-5; C. II, b. 3010-16

3 — Kıssa : Mevlânâ kıssaları, insandaki disiplin duygusunu harekete geçiren ve insan şuurundaki korku ile sevinç arasındaki ritmiş oluşturan en önemli etkenlerden biri olarak görür. Kıssalarda insan davranışlarındaki menfi ile müsbet aynı anda verilir. İşte o anda insan menfi davranışların zararlı neticeleri ile doğru yolda olanların zaferini bir arada duyar ve duygusal olarak yaşar. Bu duygu ağı çoğu zaman insanı kötü davranıştan alıkoyar. (8)

4 — Gözlem Metodu : Mevlânâ bu metodunda sadece kafa gözü ile değil, kalb gözü ile de gözlem yapılmasını istemektedir. Çünkü kesin bilgiyi elde edebilmek için kalb gözünün gözlemine ihtiyaç vardır.

Gözlem metodunda yanılmanın olabileceğini, realist bir yaklaşımla gören Mevlânâ, gözlemi aklın mihengine vurmaya öğrencisine tavsiye etmektedir. Çünkü arzularını gören göz, kuşa tutulur, ama tuzaklı gören göz ise kuşu kurtarır. (9)

Diğer taraftan kalb gözüyle insan bir taraftan kendi içinde kâinattaki yenilik ve değişimi görürken, diğer taraftan da neticelerin sebeplerini görme özelliğini kazanır. Öğrencinin hamlığını giderecek olan şeyin bu tür gözlem olduğunu gören Mevlânâ, öğrencisine olayların nedenlerine inebilmesi için şu tavsiyede bulunur. "Ey benim ham öğrencim, değirmen taşının döndüğünü görüyorsun ama, onu çeviren derenin suyunu esyretmelisin. Havada dolayan tozu görüyorsun ama, onu hareket ettiren şeyi görmelisin. (10)

Kalb gözüyle bakanın bütünü, kafa gözüyle bakanın parçaları gördüğünü söyleyen Mevlânâ, "Köpükleri gören niyetler kurur ama, denizi görenin gönlü deniz haline gelir. (11) derken de kalb gözünün insanı nasıl olgunlaştırdığını ifade etmektedir.

Ayrıca belirtelim ki Mevlânâ gözlem metodunu önerirken ana hedefi öğrencisinin taklide sapmasını önlemektir. (12)

5 — Ödüllendirme : Eskiden beri devam eden ve Modern eğitim ve öğretim anlayışında da yer alan bu metotla ilgili olarak Mevlânâ şöyle diyor : "Hayvan yediğiyle gelişirken, insan yaptığıının övülmesini duymakla gelişir. Yaptığıyla övülmesini istemesi insan-

(8) Age; C. II. b. 3060-5; C. IV. 6. 781-8; C. I, 63309-14; C. III. b. 147

(9) Age; C. VI. b. 2960-70; Amil Çelebioğlu Mesnevî-i Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi, C. VI, b. 2995, İstanbul, 1972

(10) Age; C. V. b. 789-90

(11) Age; C. V, b. 2900-12, C. III. b. 1270-3; C. VI, b. 1463; on, b. 3400-3

(12) Age; C. IV, b. 2167-71; C. VI, b. 3550-2, 3485-3500, 4670-8

da doğuştan vardır. Çünkü onu yaratan da şükredilmesini ve övülmesini ister.” (13)

Şimdi de Mevlânâ'nın terbiyede uygulamak istediği metotları görebiliriz :

1 — Örnek Olma : Mevlânâ davranışın sözden daha tesirli olacağını derin bir vukufla görmüş, hem Kur'ân-ı Kerim'e hem de modern eğitime uygun olan bu metot üzerinde önemle durmuştur.

İşle verilen öğüdün halkı daha fazla çekeceğini, kulağı duyanın da duymayanın da tatbikatla verilen öğüdü göreceğini, işle verilen öğütte buyruk veriyor vehmi ortadan kalkacağı ve bu sebeple daha ziyade tesirli olacağını (14) gören Mevlânâ aynı zamanda bu konuda Bakara Sûresi'nin 44. ve Saf Sûresi'nin 2-3. ayetlerinin desteğine sahipti.

2 — Öğüt Verme : Kur'ân-ı Kerim'de “iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma” şeklinde yer alan bu metot, Mevlânâ'nın terbiye metotlarının (15) en önemlileri arasındadır.

Öğüdün içinde dostluk gerçeğini ifade eden bir sevgi unsuru olduğunu, öğütte hainlik bulunamayacağını (16) söyleyen Mevlânâ ancak seven kimselerin öğüt verebileceği fikrini savunur.

3 — İç Gözlem : Mevlânâ, terbiyenin her zaman dışardan ferde yönelik bir faaliyet olmayacağını, ferdin kendi içine yönelmesi, kendini gözlemesi gerektiğine de inanmaktadır. (17) Mevlânâ “içe bakış” metodunu öne sürerken, bir bakıma ferdi hem seyirci ve hem de aktör olarak göreve çağırıyordu. Başka bir ifade ile kişi hem iç âlemini yaşayacak ve hem de yaşadığını seyredip değerlendirecekti. Mevlânâ öğrencisine bu metotla özellikle, kendi özünde yer alan, fakat maneviyâtının düşmanı olan nefse dikkat etmesini ister. Nefsin tuzaklarına düşmemek için insandaki aşk, gönül çekişi ve Allah ışığını alış kabiliyetinin yardımcı olacağını söyler. (18)

4 — Dua Metodu : Aile, okul, çevre ve insanın kendi iradesi eğitimde-öğretimde sonsuz bir faaliyet ve başarı alanına sahip de-

(14) Age; C. VI. b. 2752

(15) Age; C. VI, b. 483

(16) Age; C. III. b. 3944-6; C. II, b. 923-31

(17) Age; C. III. b. 227-8; Amil Çelebioğlu Age. C. III, b. 232

(18) Age; C. II, b. 2607-9

(19) Age; C. IV, b. 3566-9; C. VI, b. 168-170

(13) Age; C. IV, b. 1195-6; C. VI, b. 290-1; C. I. b. 2804

ğildir. Bu gerçeği gören Mevlânâ, terbiye ve öğretim sahasında insanın yaratıcısının takdirini kazanabilmesi için duada bulunmasını önermiş ve bu konuda Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in yolunu izlememizi tavsiye etmiştir. (19) Mevlânâ'yı eğitimde duaya yer vermeye iten sebepler hakkında şunlar söylenebilir.

Kendini tam gören gurura ve herşeyi yapabileceği düşüncesine kapılabilir. Onun için duada kendini aciz, noksan ve ham hissetme fikri yatmaktadır. Bunları hisseden kişi, yaratanından kendi öğretim ve terbiyesi için yardım isteyecektir. (20) En büyük eğitimci olan Peygamberler bile terbiyede, kendi güçlerinin sınırlı olduğunu görerek ilâhî müdahale için dua etmektedir. Böylece Mevlânâ insanın daima kendini noksan hissetmesi ve bunun neticesinde de süreli olarak kendini yenilemesini istemektedir.

5 — Herkese Seviyesine Göre Muamele Etmek : İlahî terbiyede bilgi ve görevlerin verilmesi belli bir olgunluk seviyesine ulaşmayı esas aldığı gibi, Mevlânâ da metodunda bunu temel kabul etmektedir. O'na göre çocuğa birşey öğretirken, öğretmen kendi isteğine, düşüncelerine ve seviyesine göre değil de öğrencinin gelişim seviyesine ve kabiliyetine göre hareket etmelidir. (21) Fizik bir alanda yükselirken basamakları vasıta olarak kullandığımız gibi, yemekleri pişirirken tencereyi birden kaynatmadığımız gibi, Allah kâinatı birden yaratmayıp süreli olarak yaratması, çocuğu da birden değil de dokuz ayda yaratması, aynı şekilde Hz. Adem'in yaratılışında izlenen tedricilik gibi, eğitimde de işe ihtiyatlı, sakin, sağlam olarak yönelmek ve ele almak gerekir. Böylece Mevlânâ, hocaların talebeyi sıkıştırmamasını (22) istemektedir.

6 — Ceza Metodu : Terbiyede ceza metoduna yer veren Mevlânâ, uygulamada bazı noktaların göz önünde bulundurulmasını ister. O'na göre, bir kişiye ceza verirken araştırma yapıp, ferdin onu yapıp yapmadığından emin olunmalıdır. Cezalar mutlak bir sebebe dayanmalıdır. (23) Cezada dayak unsuruna yer verilmemelidir. (24) Çünkü dayak öğrencilerin zekalarını zedeler. Ayrıca ceza yerine affetmek terbiyede iyileştirici ve düzeltici (25) bir role sahiptir.

(20) Age; C. V. b. 1042

(21) Age; C. II, b. 3320-23

(22) Age; C. VI, b. 1214-20; C. III, b. 3497-3516, C. I, b. 624-5

(23) Age; C. I. b. 3600-4; C. VI, b. 2615-7, 2634-8

(24) Age; C. I, b. 2550-60

MEVLÂNÂ'NIN EĞİTİMİNDE PROGRAM

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında programı, öğrencilerin yetenekleri, temayülleri ve alâkaları tayin etmektedir. (26) Bu özellikleri dikkate alarak, Musiki, Astronomi, Tıp, Tabiat Bilgisi, Sanat Eğitimi, Tarih, Sosyoloji, Psikoloji gibi dersler Mevlânâ'nın eğitim programında yer almaktadır. Bu derslerden musıkıyı insan ruhunun coşturucu özelliğinden, (27) tıbbı, kulun Allah ile ilişkilerini düzenleyebilmesi ve ilâhî huzurda nerede olduğunu daha kolay anlayacağından, (28) tabiat bilgisini ise daha üst bilgilere ulaştırıcı özelliğinden (29) dolayı programına almıştır.

EĞİTİMİNİN GAYELERİ

İnsanların durumuna göre gayelerinin değişebileceğini söylerken realist bir çizgi izleyen Mevlânâ, eğitimde çağların eskitemediği, milletlerin değiştiremediği bazı mutlak hedeflerin olabileceği konusunu da ihmal etmemiştir. Çünkü o, biliyordu ki hedef ve gayeler ferdin içinde bulunduğu şartlara göre tesbit edilirse, hedefsizliğin doğmasına yol açacak kadar sayısız hedef ve gayeler ortaya çıkacaktır. Değişmeyen bazı gayelerin tesbiti ve eğitimin ona göre yönlendirilmesi şarttır. Biz onun eğitimdeki gayelerini sıralayıp izah ederken, bu gayeler arasındaki bağlantıyı az da olsa dikkate almak için çaba sarfetmiş bulunuyoruz. Şunu belirtmekte yarar vardır ki, Mevlânâ'nın gayelerinden bazıları dini bir nitelik taşıırken, diğerleri de genel gayelerin özelliğini taşımaktadır. Bu gayeleri şöyle sıralamak mümkündür.

1 — Ahde Vefa : Mevlânâ'nın ahidden kastettiği, insana ezelden sorulan soruya verdiği cevap, vefadan kastettiği ise bu cevabın gereklerini yerine getirmektir. Her insanın şuur altında, ezelden verdiği cevaplar - Allah inancı vardır. İşte burada eğitim şuur altında programlanmış bu inancı şuur alanına çıkarmayı hedef edinmelidir.

İnsanın aşağıların aşağısına düşmemesi için Allah'a verdiği sözün doğrultusunda eğitilmesi bir zarurettir. Allah'ına verdiği sözü tutmayan insanın, (30) insanlara verdiği sözü tutması imkansızdır.

(25) Age; C. III, b. 1240-2; C. V, b. 3550-3

(26) Age; C. I, b. 1832, 2238-9, 2602-4

(27) Age; C. IV, b. 231-2, 742, 751

(28) Age; C. IV, b. 793-800

(29) Age; C. IV, b. 1360-2

(30) Age; C. V, b. 1166-9

2 — Benliğinden Sıyrılmak : Düşünürümüz öğrencisinden yeneden doğmak ve aydınlatmak için benliğinden sıyrılmalarını, geçici benliğini bir suç ve ayp olarak görmesini istemektedir. (31)

Mevlânâ'ya göre, benliğini yok eden, ya da ondan sıyrılan kişiler için tehlike yoktur. Benliğinden sıyrılan ölüye benzer, deniz suyu onu başında taşır. İnsani huylardan sıyrılanı da sırlar denizi, başının üstünde taşır. (32)

Mevlânâ benliği bazen muma benzetir. Mum eridikçe ışık verir, kendi benliği yok olur ama etrafını aydınlatır. (33) İnsan da benliğini eritip etrafına nur saçmalıdır. Benlikten sıyrılmak kanununa özel bir önem veren Mevlânâ eğitime, eğitilenlerin benliklerinden sıyrılmalarına yardımcı olma işini bir görev olarak vermektedir. Öğretim ve terbiye vasıtasıyla öğrencinin zihin ve şahsiyetine aktardığımız bilgi ve değerler onun benliğinin buz gibi erimesine sebep olmalıdır. Onun için Mevlânâ öğrencisine ululanmamasını, nefsinin daima bozguncu olduğunu bilmesini, o nefsin uğruna hem Hak'la, hem de halkla savaştığını unutmamasını tavsiye eder.

3 — Gönül Gözünü Açmak : Mevlânâ eğitime tayin etmiş olduğu bu gaye ile eğitime "gönül gözü" kavramını getirmiştir.

Mevlânâ'ya göre gerçeğe ancak gönül gözü ile ulaşılabilir. Kıl olarak nitelendirdiği Mevlânâ'nın gerçeği görmeyi engelleyeceğini, bunlardan gönül gözünün temizlenmesini istemiştir. (34)

Eğitim böylesine bir program ve metot uygulamalıdır ki, öğrencilerin gönlündeki manevi gücü artırarak faydalı olanla olmayanı görücü hale getirilmelidir. Onun için öğrenciye aktardığımız bilgiler sadece zihin değil, kalbi de harekete geçirecek nitelikte olmalıdır.

4 — İleriyi Görmek : Eğitimdeki bu gayenin gönül gözünün açık olması dolayısıyla yakından ilgisi vardır. Çünkü gönül gözü açık olanlar ileriye, uzağı, yani sonu görme yeteneğine sahiptirler. Mevlânâ, bu sebeple önce gönül gözünün açılmasını, ancak bundan sonra ileriye görme yeteneğinin gelişebileceğini söyler.

Düşünürümüz, çocuk psikolojisinin özelliklerine değinerek çocukların kısa görüşlü olduğunu, akılı başında olanların ise "sonu" görebileceğine dikkati çekmiştir. Akıllı kişi, üzümde şerbeti; âşıksa,

(31) Age; C. V, b. 4139-4150

(32) Age; C. II, b. 2850-6

(33) Age; C. VI, b. 620-23

(34) Age; C. I, b. 1400-10

yoklukta var'ı seyreder. "Akıllılar önceden ağlarlar, bilgisizlerse işin sonunda başlarına vururlar" diyen Mevlânâ, işin başlangıcında sonunu görecek insanı yetiştirmeyi hedef almaktadır. (35)

Mevlânâ erkeğin kadına üstünlüğünün erkekteki ileriye görme yeteneği olduğuna dikkat çekip, ileriye, uzağı ve sonu görmek için "Allâh'ın ışığıyla bakmanın" (37) zaruri olduğunu söyler.

Bu arada öğretmenlerin, rehberlik görevlerini yürütebilmeleri için öğrencilerin istikbalde ne tür davranışlarda bulunacaklarını, hangi mesleğe yatkın olacaklarını önceden görmelerinin gerektiğine işaret eder. Bu konuda sonuç olarak Mevlânâ, Hz. Muhammed gibi uzun yoldan kokuyu alan insanların yetişmesini istemektedir.

5 — Yenilik : Mevlânâ, yeniliğe en önemli ve değişmez hedefler arasında yer vermektedir.

"Kâinatta her şey daima değişiyor, insan da yeniliğe açık olmalıdır. Usanç ve bezginlik ancak bu yolla ortadan kalkar." görüşünü savunan Mevlânâ, bu konuda "Her gün yeni bir icadda olan" (Rahman Sûresi 29) ayetini örnek almakta, her zaman akan sınırsız ilâhi rahmetten nasibini almak için onu anlamak ve durmadan çalışmak gerektiğine (38) işaret etmektedir.

Yeniliğe karşı en büyük düşman olarak insanın pis duygularını gösteren Mevlânâ, duygu kirinin, keskin görüş suyu ile yıkanması gerektiğini söylemektedir. O'na göre dertler de yenilenmeyi sağlayan önemli vasitalardandır. (39)

Mevlânâ yeniliği, hem insanın iç âleminde ve hem de ortaya koyduğu ürünlerde aramaktadır. Eğitim, donmuş, kurumuş ve yozlaşmış düşünce ve fikirleri insana aktaran bir faaliyetten öte madî ve manevî sahada daima büyüyen, gelişen, değişen, yenilenen ve taklide açık olmayan bir hedefe yönelen faaliyettir.

6 — Tabiatı Aşma : Mevlânâ, insanın tabiat karşısındaki güçsüzlüğünü, çaresizliğini, mağlubiyetini ve hatta köleliğini görmüş, onu kurtarmak için eğitime "tabiatı aşma" dediğimiz bir hedef tayin etmiştir.

(35) Age; C. III, b. 3742-43, 3755, 1623-24; C. IV, b. 2974-5; c. II, I. 2253

(36) Age; C. IV, b. 1618-21

(37) Age; C. IV, b. 2381

(38) Age; C. IV, b. 32603, 3265, 3304

(39) Age; C. IV, b. 2384, 2386; C. VI, 4314-20, 4609-10

İslâm'da miracın ifade ettiği mânâ Mevlânâ'nın düşüncesinde "tabiatı aşma" şeklinde yer almaktadır. Peygamberlerin işleri madem ki, gök ve yıldızların dışında cereyan ediyor, öyleyse onların yetiştirdiği insanların işleri de hiş olmazsa maddenin üstünde olmalıdır. (40)

Tabiatı aşan kişilerin aklı önden, nefsi ise arkadan gider. Tabiatı aşamayanların aklı nefsin arkasından gider. Onun için Mevlânâ, öğrencisine tabiatı bırakmasını, candan ona değil, ondan cana ödeme yapmasını tavsiye etmektedir. "Onları arkada bırakın" hadisini Mevlânâ, nefsi geride bırakmak şeklinde yorumlamıştır. Dünya bilgi ve irfanla aşılr. Bilgi irfana sahip olmayanlara, dağ büyük görünür, kendi düşüncesi fareye dönüşür. (41)

Tabiatla insan arasında, ilk insandan bu yana devam etmekte olan mücadelenin insandan yana zaferle sonuçlanabilmesi için bazı metotları önermektedir. O'na göre tabiatı aşmak, onun ve ateşinin insana asker olması için Allah'ı sığınak edinmek gerekir. Meselâ, Allah'ı sığınak edinenlerden Hz. Nuh ile Hz. Musa'ya deniz dost olmuş, ateş Hz. İbrahim'in kalesi olmuş, dağ Hz. Yahya'yı kendine çağırıp, düşmanlarını taşla kovmuş, (42) başka bir ifadeyle Peygamberler tabiatı kendilerine boyun eğdirmişlerdir.

Eğitime tabiatı aşma görevini veren Mevlânâ, bunun başarıya ulaşması için insanın önce iç âlemi ile mücadeleye girişmesini, oradan dış âleme yönelmesini istemektedir. Eğitimci de bu nirengi noktalarını iyi görüp öğrencisine göstermelidir.

7 — Kendi Kendine Terbiye : Mevlânâ'nın eğitim anlayışında terbiye, sadece dışarıdan verilen bazı bilgi ve değerlerle sürdürülemez. Ferdin kendisi de bu faaliyette rol almalıdır. Başka bir ifadeyle, ham ve kaba bir şahsiyetin olgunlaşma zeminini kul kendi iradesi ile hazırlar, neticede bu zeminden ilâhî irade olgunlaşmış bir yapı meydana getirir (43)

Kendi kendisini terbiye edebilmek için Mevlânâ, insanın içe yönelmesini ister. Çünkü meyvanın içi kabuğundan iyi olduğu gibi, insanın içi de beden denen kabuktan daha hayırlıdır. (44)

Mevlânâ'ya göre insan kendi nefsinin enerjilerini, yani kuvvet-

(40) Age; C. VI, b. 3452-57, C. II, b. 2647

(41) Age; C. II, b. 1841-45, 1851-7; C. V, b. 1551-53

(42) Age; C. I, b. 1848-52

(43) Age; C. V, b. 550-2, C. IV, 3636

(44) Age; C. III, b. 3418-9, 3575-7; C. IV, 366-68

lerini yönlendirebilir. Bu yönlendirme uzak hedeflere doğru olmalıdır. Ancak o zaman aydın görüşlü ve can gözüyle görebilen bir şahsiyeti bürünür. Ancak o zaman kendini bilebilir. (45)

Kendi kendini terbiyenin diğer bir yolu da “kendi ayıbını görmektir.” diyen Mevlânâ, başkalarının ayıbını söyleyenlerin terbiyede yol alamayacaklarına dikkat çeker. (46)

Mevlânâ'nın kendi kendini terbiye etme düşüncesinin özünde ferdin hür iradeye sahip olduğu fikri yatmaktadır. (47)

İnsanın kendini eğitmesiyle, başkası tarafından eğitilmesinin sınırını derin bir vukufla Mevlânâ şöyle çizer: “Eğitimci öğrencisinin değerli olmayan şeylere secde etmemesini temin ederken, kişi de aldığı terbiye ile kendini kurtaracaktır.” (48)

8 — Kâmil İnsanı Yetiştirmek : Mevlânâ'nın eğitim düşüncesinde yer alan gayelerden ahde vefa, benliğinden sıyrılma, gönül gözünü açma, ileriye görme, yenilik, tabiatı aşma ve kendi kendini terbiye, aslında kâmil insanı yetiştirmek için hedeflenen parça gayelerdir. Başka bir ifadeyle bunlar kâmil insanın özellikleri arasında yer almaktadır.

Düşünürümüze göre insan uzun vadeli hedefleri gaye edinmelidir ki, her an gelişsin ve yücelsin. O'na göre kâmil insan geçici fikir ve davranışlar peşinde olmayan, (49) daima ileriye yönelik düşünen, kalıcı ve geliştirici fikirleri takip eden, olgunluğu arayan, Allah'ın huyu ile huylanmış insandır. (50) Böylece insan her şeyin sonunda, asıl gaye olan Allah'a ulaşacaktır.

Diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın eğitim anlayışı bütüncü ve ileriye yöneliktir.

(45) Age; C. VI, b. 1125-30; C. V, 550-64; C. IV, b. 2469-75; C. I. b. 3470-74

(46) Age; C. III, b. 881-903; 1243-50, 3040-6, 3484, C. III, b. 2629-32

(47) Age; C. V, b. 3023-36

(48) Age; C. II, b. 370-1

(49) Age; C. II, b. 1810-16

(50) Age; C. III, b. 3354

MEVLÂNÂ'NIN ETKİLERİ, RİTM PSİKOLOJİSİ VE SEMÂSİ

Öğr. Gör. Ömer ÇAM

Hız. Mevlânâ, ömrü boyunca bütün insanlığı kucaklayan ve etkileyen müstesna bir şahsiyet geliştirmiş; hayatı ve eserleriyle dünyaya fikir ve sanat tarihinin en büyük zirvesi olmuştur. Büyük düşünürler ve şairler için Mevlânâ numune-i imtisaldir.

"Mesnevi şevkini eflâke çıkarmış nây'ız.
Haşra dek hem nefes-i Hazret-i Mevlânâ'yız." (1)

★

"Sen Gaalib'in mevlâsısın, sermaye-i ihyasısın,
Lütfü kerem deryasısın, ya Hazret-i Monlâ'yi Rûm." (2)

★

"Ettik o kadar ref'i teayyün ki Neşâti
Âyine-i pür -tâb-ı mücellâda nihânız." (3)

★

"Âlem-i ma'na ki hurşid-i cihan-ârâ gibi
Devr eder girmiş semaa anda rûh-i Mevlevî." (4)

Mevlânâ'nın psikolojisinde hâkim unsur, ilâhi ilhamdır: O, "Kur'an'ın bendesi" ve "Hazret-i Muhammed'in yolunun toprağı" -dır. Bu özelliğiyle Mevlânâ sevgili Peygamberimizden tevârüs ettiği ahlâkı yaşamış ve Kur'an-ı Kerim'in ışığında bütün beşeriyeti etrafında toplamıştır.

-
- (1) Yafya Kemal Beyatlı
 - (2) Şeyh Galib
 - (3) Neşâti
 - (4) Nef'i

Men bende-i Kur'ânem eger cân dârem
Men hâk-i reh-i Muhammed-i muhtarem
Ger nakl kunend cüz ezin kufztarem
Bizârem ezu ve ezan suhan bizârem.

(Ben Kur'an'ın Kölesiyim. Muhammed Muhtar'ın yolunun top-
rağiyım. Kim benden bundan başka bir söz naklederse o sözden ve
o sözü söyleyenden bizâr olurum - üzüntü duyuyarım.)

Mevlânâ Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'e böyle mülâki
oldu. Hz. Muhammed'e olan aşk ve ihtiramının ikrar ve tasdiki ile
haşır oldu ve neşr oldu Mevlânâ...

Hz. Muhammed ki :

"Dünya neye sahipse onun vergisi elbet;
Medyûn ona cemiyeti, medyûn ona her fert
Medyûndur o masûm'a bütün bir beşeriyet.
Ya Rab bizi mahşerde bu ikrar ile haşret!" (5)

Mevlânâ, sıradan bir "muhibb-i beşer" veya "homopolitik" bir
şahsiyet değil, bütün insanlığa ümit, müjde ve rahmet kapısı göste-
ren bir gönül adamı ve büyük Peygamber'in yolunda "külli bir vü-
cud"tur. İyilik ve güzellik arayan, sevgi, şefkat merhamet ve hayır-
hahlık arayan herkes Mevlânâ'nın vârisidir. Bu büyük düşünürün
kültür mirası, paylaşıldıkça artan sonsuz bir hazinedir.

"Bâz â bâz â her ançi hesti bâz â
Ger Kâfir u gebr-u bût-peresti bâz â
In dengeh-i mâ dengeh-i novmidi nist
Sad bar eger tövbe şikesti bâz â."

Bu Rubâîyi mısra mısra şu şekilde Türkçeleştirebiliriz

Yine gel, yine gel her ne olursan, yine gel,
Kâfir, Mecûsi, Putperest olsan da yine gel,
Bizim dergâhımız umutsuzluk dergâhı değildir,
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel." (6)

Mevlânâ kâinatın tertibindeki ritmik programı müşahede et-

(5) Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, s. 461.

(6) Önder, Dr. Mehmet, I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler, s. 117-118,
1987 Konya Selçuk Üniversitesi.

miş; bir çekiç sesinden etkilenmiş ve bu ritmik kompozisyonu şiir müzik ve semâ ile müşahhas hale getirmiştir :

“Seyreylediğin sema-ı Mevlânâ’dır
Devreyleyen ecrâm-ı cihan-ârâ’dır.” (7)

İhtiras ve bencillikten kurtulan ruhlar, bir ritm psikolojisi içinde kâinattaki umumi dönüğe intibak ederler. Semâ, armonize edilmiş bir dönüştür. Âlemdeki genel harekete ve ritme intisâl eden müşahhas bir ifade tarzıdır.

Mevlânâ bir gün kuyumcular çarşısında “Zerkûbi” lakabıyla maruf Selahaddin Feridun’un dükkânı önünden geçerken onun altın dövmekte olan çekicinin çıkardığı seslerin ahengiyle vecde geleerek kollarını açıp dönmeye başlar ve şu matla’ı okur :

“Yeki genci bedid âmed derin dükkân-ı Zerkûbi
Zehî sûret, zehî ma’na, zehî hûbi, zehî hûbî.”

“Zerkûbî’nin dükkânından bir altın hazinesi görünüyor. Ne çehre, ne ruh, ne güzellik, ne güzelliik..” (8)

Sanırım, ilk semâ böyle başlamıştır..

Semâdaki ritm ve devr âlemlerin dönüşünü temsil eden bir idrak zinciri oluşturur. Bu zincirin ilk halkası “bilme” ikincisi “görme” üçüncüsü “vecd” yani tam intibak halidir. Bu oluşumu klasik terimlerle “ilm el yakîn”, “ayn’el yakîn” ve “hakkal yakîn” olarak tarif etmek mümkündür.

Âlemlerin dönüşündeki ilâhî tertip ve âhengi algılayan Mevlânâ, dönüş seyrinin iki yay biçiminde olduğunu fark etmiş ve semâda aynı biçimde yol tutulmuştur. Bu pozisyonda, yüce bir mânanın “Kaâbe Kavseyni ev ednâ”nın imajı tezahür etmektedir. Ve Hz. Peygamberin RAB huzurundaki yüce makamının görüntüsü sunulmaktadır. Bu vaziyet alış ve tarz-ı takdim semâzenler için en derin haz, en yüce huzur ve inşirah kaynağı olmuştur. Onun içindirki Mevlânâ, “semâ, aşk ehlinin canlarının dinlenmesidir.” der..

Semâ, unsurları itibariyle bedene güç sağlayan, fiziksel bir kondüsyon, rûhî gerginliği izâle eden psiko-terapik bir boşalma ve rahatlık, mutlak güzele; Yüce Allah’a visal duygusunu harekete geti-

(7) Yahya Kemal Beyatlı

(8) Sevilik, İsmail Habib, Mevlânâ, Hisar Kütüphanesi, 1954, s. 70.

ren estetik bir eylem ve âlemlerin dönüşündeki ritm ve kemâli temsil eden müşahhas bir ifade tarzıdır..

Mevlânâ'nın şahsiyeti, ilm-i esrâr-ı ilâhiyyeye ittîlâ kesbetmiş bir mükemmeliyet ve tezatlı bir husûsiyet arzeder. O, hafi-celi, sırri-aleî, statik-dinamik, potansiyel-kinetik.. bütün insani değerleri nefsinde toplayan ve tayy-i zaman üzere sonsuza uzanan bir âlem-i mânâdır. Bu mükemmeliyeti ve kişilik özelliklerini onun dilinden nakledeyim :

Binâyem u nâ-binâ çün dide be-hâb ender
Peydâyem u nâ-peydâ çün bû be gülâb ender
İstidâde vu pûyânem çün pâ be-rikâb ender
Gûyâyem u hâmüşem çün hat be-kitâp ender.”

(Görenim, görmeyenim : uykudaki göz gibi.
Gizliyim, yaygımın güldeki koku gibi.
Duranım ve kaşanım üzengideki ayak gibi.
Söyleyenim ve susanım kitaptaki yazı gibi.)

Gerçekten de Mevlânâ, kitaptaki yazılar gibi yüz yıllar boyunca mevcudiyetini muhafaza ediyor ve bu miras sonsuza kadar artan bir özelliklerle nesillerden nesillere intikâl ediyor.

Mevlânâ müslümanlığın sözde değil, özde yaşanması gerektiğini ve gerçek müslümanın şahsiyet ve hüviyetinin çok nâmûsâit şartlarda oluşacağını şöyle ifade ediyor :

“Tâ medrese vu minare virân ne-şevd
Âyin-i Kalenderi be sâ mân ne-şevd
Tâ imân küfr u küfr imân ne-şevd
Yek bende-i Hak bihak müslüman ne-şevd.”

(Medrese ile minare viran olmadıkça,
Kalenderi âyini serbest kılınmadıkça,
Tâ ki iman küfür, küfür iman olmadıkça
Hakkın bir kulu hakkıyla müslüman olamaz.)

Mevlânâ'nın etkisini, Mevlânâ'ya olan ilgimizi, dikkatimizi ve rûhî bağlantımızı Arif Nihat Asya'nın dilinden inşad etmek isterim :

“Bizi öksüz bırakma arkanda
Ey aziz, ey celil Mevlânâ;

Dâr-ı dünyada neyleriyle pınar,
Nazm ü nesriyle Nil Mevlânâ:

Mesnevi'den cihan sususuzlarına sebil Mevlânâ!
Ey şu gökler kadar, şu nûr kadar Âsil Mevlânâ;
Germ ü serdinde ömrün, ol bize de Delil Mevlânâ;
Mesnevi'den cihan susuzlarına Sebil Mevlânâ!" (9)

Şu anda ve zamanın sonsuz akışında Mevlânâ'nın bizi kucakladığını hissediyorum. Konya'nın gündüzlerinde gölge gölge, gecelerinde pırıl pırıl Mevlânâ'yı görüyorum. Konya Mevlânâ demek.

"Her etek tennüredir,
Her satır bir sûredir,
Her edâ ma'nâ demek..
Konya Mevlânâ demek!

Gel ki yollar boş değil;
Her nefes ney, her yeşil
Kubbe-i Hadrâ demek..
Konya Mevlânâ demek!

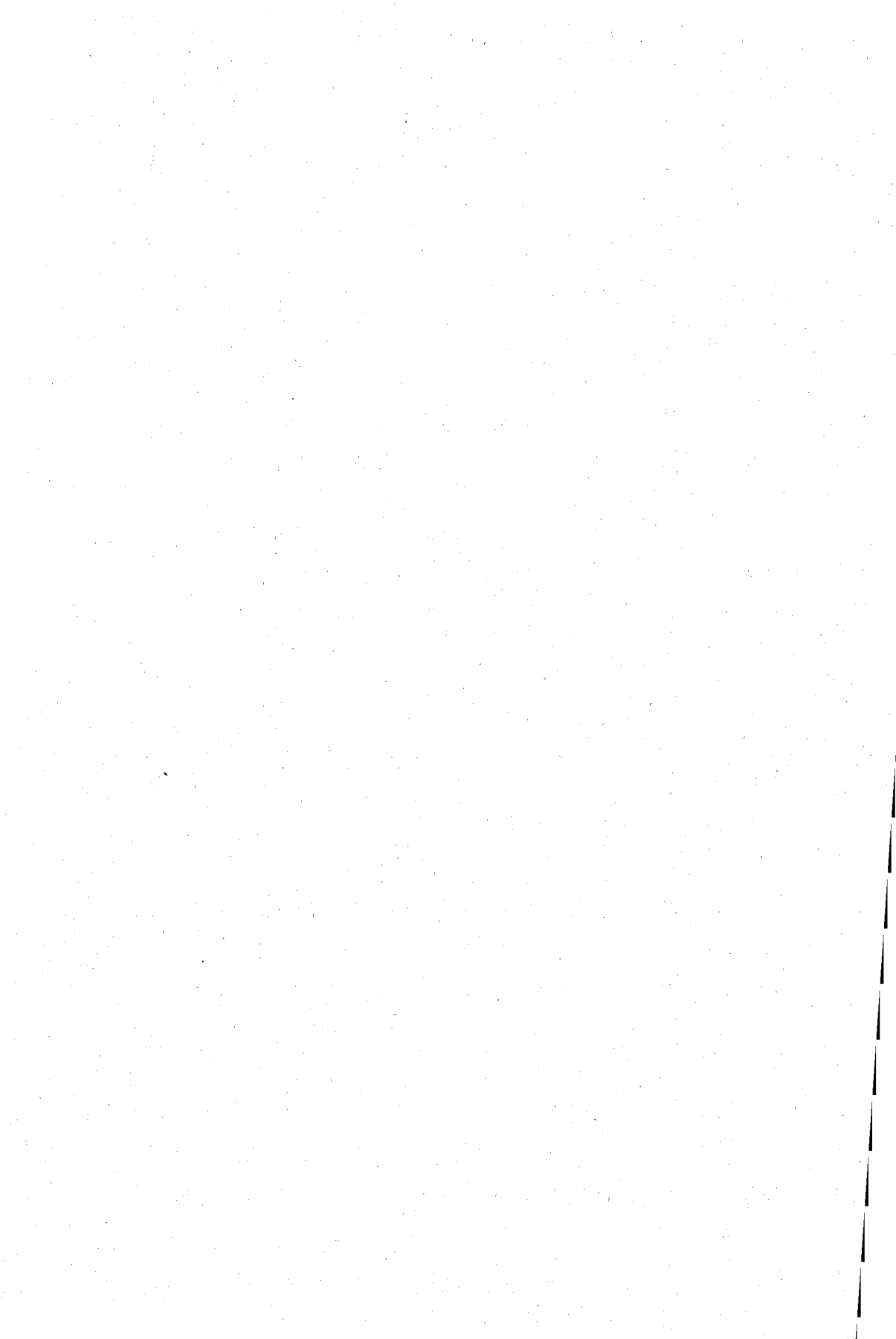
Türk alırken Asya'yı
Mevleviler Konya'yı
Etmış istilâ, demek..
Konya Mevlânâ demek!

Burda yer gök ihtizâz..
Burda boş dönmez niyaz;
Burda yoktur "lâ!" demek
Konya Mevlânâ demek!

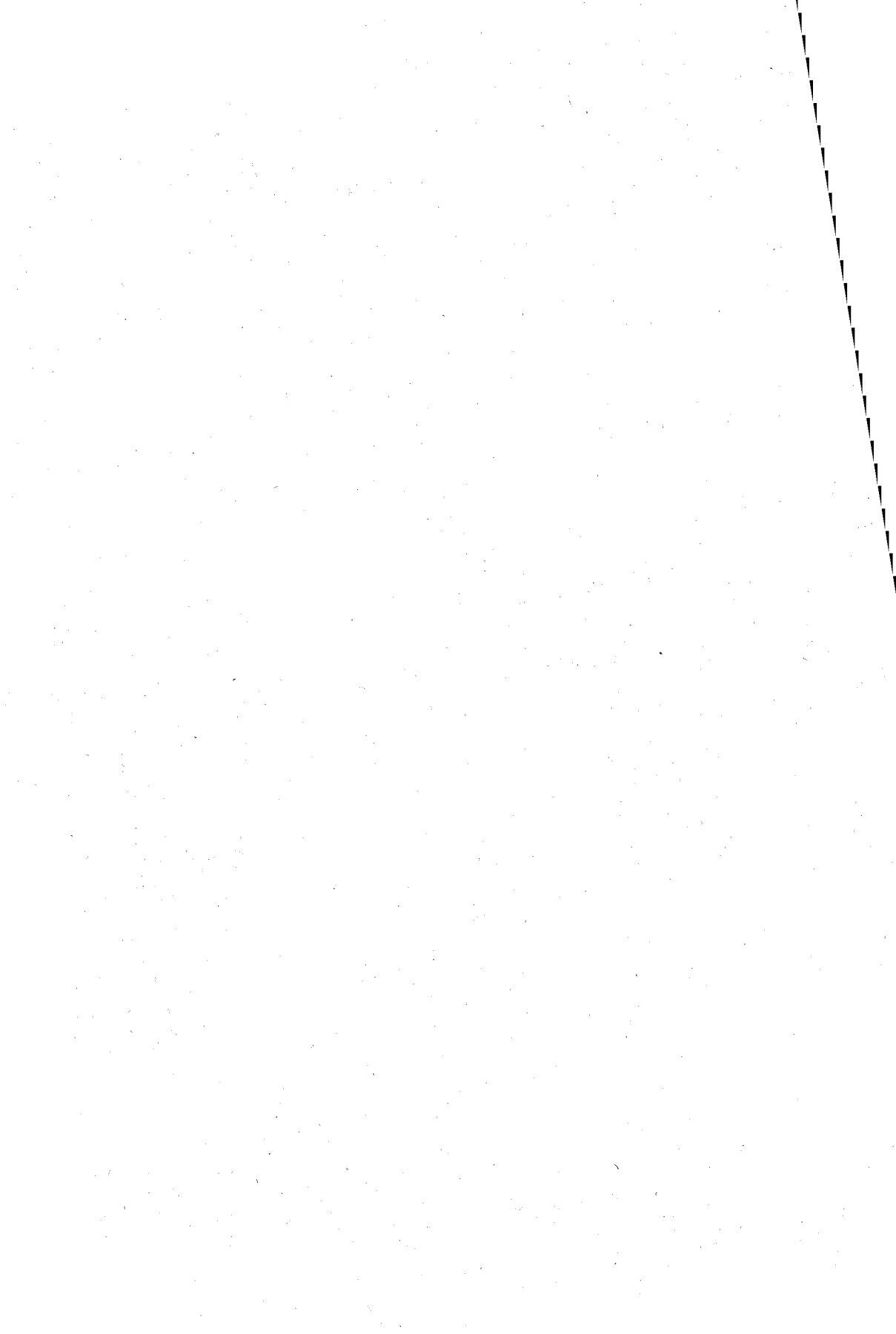
Kar döner rüzgar döner;
Yol döner, yollar döner..
Yok bir istisnâ demek..
Konya Mevlânâ Demek!" (10)

(9) Asya, Arif Nihat, Kubbe-i Hadrâ, 1956, Ankara, s. 78.

(10) Asya, Arif Nihat, Kubbe-i Hadrâ, XXVI, 1956, Ankara, s. 72.

PROGRAM

12 ARALIK 1989 SALI

(Saat : 10.00)

Selçuk Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Halil CİN'in
Kongreyi açış konuşmaları

I. OTURUM

(Saat : 10.45)

B A Ş K A N L A R

Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU

Semih SERGEN

- ★ **Celâleddin B. ÇELEBİ**
Hz. Mevlânâ'da Düşünce ve Akıl
- ★ **Dr. Nezihe ARAZ**
Mevlânâ'nın Âhileri Bugün Yaşasaydı
- ★ **M. Necati SEPETÇİOĞLU**
Eski Bir Uygur Oyunu ve Semâ

12 ARALIK 1989 SALI

II. OTURUM

(Saat : 14.00)

B A Ş K A N L A R

Dr. Müjgân CUNBUR

M.Necati SEPETÇIOĞLU

- ★ Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN
Mevlânâ'nın İslâm Edebiyatlarına Etkileri
- ★ Dr. Mehmet ÖNDER
Mevlânâ'yı (Minyatürlerle Anlatan Bir Eser
- ★ Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU
Esrâr Dede ve Tezkiresi
- ★ Prof. Dr. Ahmet Güner SAYAR
Son Konya Çelebisi Abdülhalim Çelebi ve Milli Mücadele Tarihimizdeki Yeri
- ★ Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY
Mevlânâ'nın Etki Alanları
- ★ Doç. Dr. Sadettin KOCATÜRK
Mevlânâ'nın Divânı'nda Mürsid-Şeyh
- ★ Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU
Mevlânâ'nın Konya'daki Sosyal Muhiti

13 ARALIK 1989 ÇARŞAMBA

III. OTURUM

(Saat : 9.00)

B A Ş K A N L A R

Dr. Nezihe ARAZ

Celâleddin B. ÇELEBİ

- ★ Dr. Müjgan CUNBUR
Mevlânâ'ya Göre San'at ve San'atkâr
- ★ Semih SERGEN
Hz. Şems'in Gerçekleştirmek İstedığı
- ★ Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT
Hüsn ü Hat San'atında Mevlevilik ve Mevleviler
- ★ Onk. Dr. Halûk NURBÂKİ
Hz. Şems'in Sırrı
- ★ Ünal DEMİR
Mevlânâ Döneminde ve Günümüzde İlim
- ★ Em. Alb. Şefik CAN
Mevlevilikten Önce Mevlânâ'nın Yolu
- ★ Doç. Dr. Bayraktar BAYRAKLI
Mevlânâ'nın Eğitimi
- ★ Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEKER
İbn-i Batuta'ya Göre Konya ve Mevlânâ'nın Etkileri

13 ARALIK 1989 ÇARŞAMBA

IV. OTURUM

(Saat : 14.00)

B A Ş K A N L A R

Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT

- ★ Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Bir XIII. YY. Sûfisi Olarak Mevlânâ
- ★ Prof. Dr. Mahmud Hilmi
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Şiiri Üzerine
- ★ Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ
Mesnevî'de Akıl - Aşk Karşılaştırması
- ★ Doç. Dr. Mustafa USTA
Mevlânâ'nın Eğitiminde Metod ve Gayeler
- ★ Yrd. Doç. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI
Hat San'atımızda Mevlevî Sikkesi Biçiminde ve Hz. Mevlânâ'nın İsmi
Etrafında Geliştirilen Kompozisyonlar
- ★ Ömer ÇAM
Mevlânâ'nın Etkileri ve Eğitim Psikolojisi

13 ARALIK 1989 ÇARŞAMBA

(Saat : 16.30)

K A P A N I Ş

Prof. Dr. Halil CİN
Selçuk Üniversitesi Rektörü

*Kongreyi Topluca Değerlendirme
ve
Kapanış Konuşması*

**IV. MİLLÎ MEVLÂNÂ KONGRESİNE TEBLİĞ
SUNANLARIN İSİM VE ADRESLERİ**

- 1 — **Dr. Nezihe ARAZ**
Garanti Mah. Ergin Sok. Pirelli Sitesi 23/A Etiler/ANKARA
- 2 — **A. Haydar BAYAT**
Ege Üni. Tıp Fak. Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı
Bornova/İZMİR
- 3 — **Doç. Dr. Bayraktar BAYRAKLI**
Marmara Üni. İlahiyat Fak. Üsküdar/İSTANBUL
- 4 — **Em. Alb. Şefik CAN**
Şaşkın Bakkal Noter Çıkmazı Sk. Fuat Bey Apt. 8/6 İSTANBUL
- 5 — **Dr. Müjgan CUNBUR**
AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Atatürk Bulvarı 225 ANKARA
- 6 — **Ömer ÇAM**
Marmara Üni. İlahiyat Fak. Bağlarbaşı/İSTANBUL
- 7 — **Celâleddin B. ÇELEBİ**
Teşvikiye Gerede Cad. Gözüm Apt. 65/6 İSTANBUL
- 8 — **Ünat DEMİR**
PTT Genel Müdürlüğü Danışma Kurulu Üyesi ANKARA
- 9 — **Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**
Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. İZMİR
- 10 — **Prof. Mahmud Hilmi**
İskenderiye Üniversitesi MISIR
- 11 — **Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN**
Profesörler Sitesi B 4 C Etiler/İSTANBUL
- 12 — **Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU**
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. KONYA
- 13 — **Doç. Dr. Sadettin KOCATÜRK**
Ankara Üni. DTCF. Sıhhiye/ANKARA
- 14 — **Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU**
Tunah Hilmi Cad. 39/8 ANKARA
- 15 — **Onk. Dr. Halûk NURBÂKİ**
Onkoloji Hastanesi ANKARA

- 16 — **Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK**
H. Ü. Edebiyat Fak. Beytepe/ANKARA
- 17 — **Dr. Mehmet ÖNDER**
And Sok. 28/21 Çankaya/ANKARA
- 18 — **Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY**
Marmara Üni. İlahiyat Fak. Üsküdar/İSTANBUL
- 19 — **Prof. Dr. Ahmet Güner SAYAR**
İst Üni. Siyasal Bilgiler Fak. İSTANBUL
- 20 — **M. Necati SEPETÇİOĞLU**
Dr. Şevketbey Sok. 7/15 Şişli/İSTANBUL
- 21 — **Semih SERGEN**
Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü ANKARA
- 22 — **Yrd. Doç. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI**
Marmara Üni. İlahiyat Fak. Üsküdar/İSTANBUL
- 23 — **Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEKER**
Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. İZMİR
- 24 — **Dr. Mustafa USTA**
Marmara Üni. İlahiyat Fak. Üsküdar/İSTANBUL

